

უმთავრესი

საქართველოს ენობათმცოდნეობის

„საქართველო“
თბილისი
1905

ის ბრძოლა, რომელიც ამ პატარა ნაშრომში საგანგებოდაა განხილული, მოხდა თბილისის მახლობლად, დიდგორის ველზე, 1121 წელს. დიდგორის ბრძოლა ერთ-ერთი ბრწყინვალე ფურცელია ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვან გმირულ ისტორიაში. იგი არსებითად ერთგვარი დასასრული იყო იმ მრავალწლოვანი სამართლიანი ომებისა, რომელთაც XI საუკუნის მიწურულისა და XII საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველო აწარმოებდა თავისი არსებობის შენარჩუნებისა და პროგრესისათვის.

დიდგორის ბრძოლაში გამარჯვებამ ბოლო მოუღო თურქ-დამპყრობთა ბატონობას საქართველოსა და ზოგ მის მეზობელ ქვეყანაში; დაამტკიცა ქართული ფეოდალური საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიური წყობისა და პოლიტიკური სისტემის უპირატესობა, მისი პროგრესულობა და სიცოცხლისუნარიანობა იმ ძალებთან შედარებით, რომლებიც წინ აღუდგნენ მის შემდგომ ზრდასა და განმტკიცებას; კიდევ უფრო გაზარდა საქართველოს სახელმწიფოს საერთაშორისო ავტორიტეტი.

წინამდებარე წიგნში ავტორი შეეცადა აბოპულარული ენით მოეცა იმ რთულ ისტორიულ მოვლენათა ანალიზი, რომელთაც განაპირობეს ეს დიდ-მნიშვნელოვანი ბრძოლა.

წყაროები და ლიტერატურა დიდგორის ბრძოლის შესახებ

დიდგორის ბრძოლამ თავიდანვე მიიქცია, როგორც ამ ომის მომსწრეთა, ისე შემდეგდროინდელ ისტორიკოსთა ყურადღება. სწორად ეს, ძველი თუ ახალი დროის ისტორიკოსთა ნაშრომები. შესაძლებლობას გვაძლევს მეტნაკლებად სრულად წარმოვადგინოთ ამ მრავალმხრივ საინტერესო ბრძოლის სურათი. ამიტომ. ვიდრე თვით ბრძოლის მიზეზებზე. მსვლელობასა და შედეგებზე შევჩერდებოდეთ, საჭიროა ჯერ იმ წყაროების ავკარგიანობასა და სანდოობაზე ვისაუბროთ, რომელზედაც დამყარებული იქნება წინამდებარე ნაშრომი.

დიდგორის ბრძოლის შესახებ წყაროები დაცულია ქართულ. აღმოსავლურ და თვით ევროპულ ენებზეც კი. ყველა მათ ჩვენთვის დიდი მნიშვნელობა აქვთ, მაგრამ განსაკუთრებულ ყურადღებას მაინც ორიგინალური, ქართული წყაროები იქცევენ. ცხადია, ამა თუ იმ ხალხის ისტორიის შესასწავლად პირველ რიგში იმ ხალხის ენაზე დაცულ მასალებს უნდა მივმართოთ, რომლის ისტორიასაც ვწერთ.

ერთადერთი ორიგინალური პირველწყარო ჩვენი საკითხის შესასწავლად XII საუკუნის პირველი ნახევრის ქართველი ისტორიკოსის თხზულებაა. ამ ისტორიკოსის ვინაობა — სახელი, გვარი და სხვა — ჩვენთვის დღემდე უცნობია. ამიტომაც ამ ანონიმ ავტორს საქართველოს ისტორიის მკვლევარები პირობითად და ვ ი თ აღ-

მაშენებლის ისტორიკოსს უწოდებენ. მას აღწერილი აქვს დავით აღმაშენებლის ცხოვრება და მოღვაწეობა. მის თხზულებასაც ასე ეწოდება — „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“ — „ცხოვრება“ ძველ ქართულში „ისტორიის“ შესატყვისად იხმარებოდა. ასე რომ, ანონიმ ავტორს მიზნად დაუსახავს „მეფეთ-მეფეთ-დავითის ისტორიის“ აღწერა. მართალია, ჩვენ არ ვიცით დავითის ისტორიკოსის სახელი, მაგრამ ის კი კარგად ვიცით, რომ იგი დავით აღმაშენებლის უმცროსი თანამედროვე იყო, რომ ის არა თუ მომსწრე, არამედ ხშირ შემთხვევაში მონაწილეც კი ყოფილა ბევრი იმ ისტორიული მოვლენისა, რომელიც აღუწერია. დავითის ისტორიკოსი ერთ-ერთი ბრძოლის, კერძოდ, ერწუხის ომის (1105 წ.) აღწერისას, სხვათა შორის, შენიშნავს: როცა მეფე ომგადახდილი შემობრუნდა კარავში და შეიხსნა ჯაჭვის პერანგის სარტყელი, „მტკნარა, შეყინებული სისხლი დაითხია“, რომელსაც „თვით მისგან ვგონებდით გამოსრულადო“. ნამდვილად კი ეს მტრის სისხლი იყო „ხრმლით მისით უკუმომდინარე“ და დაგროვილი მეფის ჯაჭვის პერანგშიო. როგორც ამ დეტალის აღწერიდან ჩანს, დავითის ისტორიკოსი მეფესთან ისე დაახლოებული პირი ყოფილა, რომ შესაძლებლობა ჰქონია ასეთ მძიმე წუთებშიც მასთან, მის კარავში ყოფილიყო.

დავითის ისტორიკოსი დიდგორის ბრძოლის მომსწრეცა და იქნებ მონაწილეც იყო. იგი არა მარტო ამ ბრძოლას, დავითის გარდაცვალებასაც შეესწრო და მეფის ცხოვრების უკანასკნელი დღეები, გარდაცვალება და დაკრძალვაც დეტალურად აქვს აღწერილი. ასე რომ, იგი თვითმხილველი იყო იმ ისტორიული ფაქტებისა, რასაც დავითის დროს ჰქონდა ადგილი. თვითმხილველი ისტორიკოსის ცნობები კი უსათუოდ სანდოა და პირველხარისხოვან წყაროს წარმოადგენს მკვლევარისათვის.

თვით დიდგორის ბრძოლას დავითის ისტორიკოსი მოკლედ, მაგრამ სავსებით ნათლად აგვიწერს. იგი ჯერ ამ ომის გამომწვევ მიზეზებს ეხება, შემდეგ მაჰმადიანთა კოალიციური ლაშქრის შექმნისა და მისი მონაწილეების შესახებ წერს, ბოლოს კი ომის მსვლელობასა და ქართველთა ლაშქრის ბრწყინვალე გამარჯვებაზე.

აქვე მას მოკლედ აქვს განხილული დიდგორის ომის შედეგებიც. ყველა ამ ცნობის შესახებ დეტალურად ჩვენ ქვემოთ ვისაუბრებთ. აქ კი შევნიშნავთ — თვით ისტორიკოსს იმდენად დიდმნიშვნელოვან მოვლენად მიაჩნია ქართველთა გამარჯვება ამ ომში, რომ ეს ბრძოლა, მისი სიტყვით, განსაკუთრებული ქებისა და დიდების ღირსია, უფრო მეტისა, ვიდრე ალექსანდრე მაკედონელის თუ ძველი დროის სხვა გმირთა მიერ გადახდილი ომები.

ქართველი ისტორიკოსის მიერ დიდგორის ბრძოლის ასეთი შექება ინტერესს მოკლებული არ არის და მას თავისი საფუძვლებიც გააჩნია, მაგრამ აქედან ისიც კარგად ჩანს, თუ როგორ ცდილობდა იგი განედიდებინა დავითის პიროვნება და მისი მოღვაწეობის ყოველი მხარე. ეს კი იმაზე მიუთითებს, რომ დავითის ისტორიკოსი, არა მარტო მეფის ახლობელი პირი ყოფილა, არამედ მის მომხრეთა დასის აქტიური წევრი და სამეფო ხელისუფლების პოლიტიკის თავდადებული დამცველიც. ისტორიკოსის ასეთი მიკერძოებული დამოკიდებულება მეფისა და მისი პოლიტიკისადმი, ბუნებრივია, დაღს ასვამს ამ საისტორიო თხზულებას და მონათხრობს იშვიათ შემთხვევაში ობიექტურობის ელფერს უკარგავს. დავითის ისტორიკოსის ცნობებით სარგებლობისას მკვლევარმა, ცხადია, ესეც უნდა გაითვალისწინოს. მაგრამ, აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ დავითის ისტორიკოსის ფაქტიური მონაცემები დიდგორის ბრძოლის შესახებ არავითარ ეჭვს არ იწვევს და სავსებით სანდოდ უნდა იქნას მიჩნეული. ამაში ჩვენ გვარწმუნებს დავითის ისტორიკოსის ცნობების შეჭერება სხვა, არაქართულ მსგავს მასალასთან. დიდგორის ომის შესახებ არაქართველი ისტორიკოსების ცნობებთან. საბედნიეროდ, ასეთი პარალელური წყაროც არა ერთი მოგვეპოვება. შევეხოთ მათაც.

დიდგორის ბრძოლის შესახებ ფრიად საინტერესო ცნობება აქვს დაცული XII საუკუნის პირველი ნახევრის სომეხ ისტორიკოსს **ჰატათეოს ურჰაეცის** (მათე ურჰაელს) თავისი ნაშრომის — „**ეამთაღმწერლობის**“ შესამე ნაწილში, რომელიც 1103—1136 წლების ამბებს მოიცავს.

მათე ურჰაელის ცნობები ჩვენთვის საინტერესო ბრძოლის შე-

სახებ განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს თავისი სისტულით. იგი ვრცლად ჩერდება დიდგორის ომის წინა პერიოდზე, დავითის მიერ შევიწროებულ თურქ-სელჩუკთა წარმომადგენლების ელჩობაზე სხვადასხვა მაჰმადიან მფლობელებთან, თურქთა კოალიციური ლაშქრის შედგენაზე და, რაც მთავარია, ამ ლაშქრის რაოდენობის საკითხზე. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ მათე ურჰაელი საინტერესო ცნობებს გვაწვდის თვით საქართველოს მეფის მიერ დიდგორის ბრძოლაში გამოყვანილი ლაშქრის რაოდენობასა და შედგენილობაზე. მსგავსი ცნობა არ მოეპოვება არც დავითის ისტორიკოსსა და არც რომელიმე სხვა ავტორს, ვინც კი დიდგორის ომს შეხება. ურჰაელის ამ ცნობებს ჩვენ ქვემოთ დეტალურად განვიხილავთ.

დავითის ისტორიკოსის მსგავსად, მათე ურჰაელიც აღფრთოვანებულია დავითის მოღვაწეობითა და მისი ბრძოლებით არა მარტო ქართველთა, არამედ სომეხთა გასათავისუფლებლად. იგი ამბობს, რომ „მეფე დავითი იყო გულადი და ძლიერი სპარსთა წინააღმდეგ ბრძოლებში. მან მრავალგზის დაამარცხა უცხო ტომთა ჯარები და გასტეხა მათი ყოველი ძლიერება... და იყო წმიდა და კეთილმოქმედი, შემკული ყოველი ღმერთისმსახურებით და კეთილი სამართლიანობით. იგი გამოუჩნდა შემწყნარებელი და მოყვარე სომეხთა ტომს. მასთან შეიკრიბენ სომეხთა დარჩეხილი ჯარები... და ეპყრა დიდი სიხარულითა და შვებით სომეხთა მრავალი ტომი“.

მათე ურჰაელს გარდა, დიდგორის ბრძოლის შესახებ მოკლე ცნობები მოეპოვებათ XII-XIII საუკუნეების სხვა სომეხ ისტორიკოსებსაც: სამუელ ანელს, ვარდან ბარძრბერდელს, სტეფანოზ ორბელიანსა და სმბატ სპარაპეტს. აღსანიშნავია, რომ ეს უკანასკნელი საინტერესო და თანაც განსხვავებულ ცნობას იძლევა მაჰმადიანთა კოალიციური ლაშქრის რაოდენობის შესახებ.

ჩვენ ქვემოთ დავინახავთ, რომ ქართველი და სომეხი ისტორიკოსების ცნობები ხშირ შემთხვევაში სავსებით ეთანხმებიან, ან კიდევ, ავსებენ ერთიმეორეს. ყველა ეს ცნობა მაინც იმ ხალხების ისტორიკოსებს ეკუთვნით, რომელნიც დიდი ხნის მანძილზე გაწამებული იყვნენ თურქ-სელჩუკთა ბატონობით და ბუნებრივია, დავით

აღმაშენებლის ყოველ ღონისძიებას ამ საერთო დამპყრობლის წინააღმდეგ ისინი აღფრთოვანებით აღწერდნენ. ამიტომ მათი ცნობები მეფე დავითის ბრწყინვალე გამარჯვებების შესახებ, ერთი შეხედვით, შეიძლება მიკერძოებულად მოგვეჩვენოს.

ასეთ შთაბეჭდილებას სავსებით აქარწყლებს იმ წყაროების განხილვა, რომელიც თვით მაჰმადიან ისტორიკოსებს ეკუთვნით.

აღმოსავლურ წყაროთა შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს მაიაფარიკინელი არაბი ისტორიკოსის იბნ ალ-აზ-რაკ ალ-ფარიკის ცნობები. ალ-ფარიკი, მართალია, არ იყო თვითმხილველი დიდგორის ბრძოლისა (იმ დროს ის სულ ხუთიოდე წლის იქნებოდა; დაიბადა 1116 წ., გარდაიცვალა 1176 წ. შემდეგ), მაგრამ მას ამ ომის შესახებ ფრიად საინტერესო ცნობები შეუკრებიდა, როგორც კოალიციურ ლაშქრობაში მონაწილე მაჰმადიან მფლობელთა შორის, ისე საქართველოშიც. ალ-ფარიკი XII საუკუნის შუა წლებში, კერძოდ, 1153 წ., ჩამოვიდა საქართველოში, თბილისში და აქ რამდენიმე წელი დაჰყო იმდროინდელი მეფის დემეტრე პირველის (1125—1156 წწ.), დავით აღმაშენებლის მემკვიდრის, სამსახურში. არაბი ისტორიკოსი განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო დიდგორის ომის ამბებით და იმ ბრძოლის ადგილიც კი დაუთვალიერებია, სადაც სასტიკად იქნენ დამარცხებული მისი თანამემამულენი. ალ-ფარიკის საქართველოში ყოფნის დროს ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო გადმოცემები ამ ბრძოლის შესახებ, ცოცხალი იყო თვით მისი ერთ-ერთი მთავარი მონაწილე დემეტრე პირველი და ზოგიერთი ტყვეც, რომლებიც აქ თურქ-სელჩუკთა დამარცხების შემდეგ დარჩნენ. ალ-ფარიკს ბრძოლის მონაწილეებთან, კერძოდ, მაჰმადიან ტყვეებთან შეხვედრის დიდი სურვილიც გამოუჩენია. აი, რას წერს იგი: „მე თვით ვნახე ბრძოლის ველი, როცა 1153 წელს ჩავედი თბილისში. აფხაზთა მეფის დიმიტრის დავალებით, წავედით თბილისის შიდა ოლქებში. ჩვენ გავიარეთ ტერიტორია, რომელიც 70 დღის სავალს შეადგენს... რამდენიმე დღის შემდეგ ერთ მთასთან მივადექით ვრცელ ველს. ამ მთის ძირს აღმართულია მაღალი ციხე-სიმაგრე და აქ დაბანაკდა მეფე. აფხაზთა მეფემ მითხრა: „აი ამ ციხეში არის ვილაც ტყვე ილღაზის

ლაშქრიდან. როგორც გათენდება ხვალინდელი დღე, ადი მასთან, ნახე და ჰკითხე, საიდან არის იგი“. მე გადავწყვიტე ასეც მოვქცეულიყავი. მაგრამ იმ ღამეს მეფეს მოუვიდა ცნობა, რომ ზოგიერთი ოლქი აუჯანყდა. მაშინვე დასცეს სალაშქრო ბუკი და მეფეც დაიძრა. არ ინება ღმერთმა, რომ ჩვენ შევხვედროდით მას“ (ე. ი. ტყვეს. — შ. მ.).

როგორც ალ-ფარიკის ცნობების განხილვიდან ირკვევა, მას ზუსტი ინფორმაცია ჰქონია დავით აღმაშენებლის დროინდელი საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობის, მეფის მიერ გატარებული ღონისძიებების, დიდგორის ომისა და შემდგომ თბილისის შემოერთების შესახებ. ალ-ფარიკის ზოგიერთი ცნობის შედარება დავითის ისტორიკოსის მონაცემებთან სავსებით გვარწმუნებს მის უეჭველობაში. ყოველივე ეს, ცხადია, მას დიდგორის ბრძოლის შესასწავლად განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს.

ალ-ფარიკის ეს საინტერესო ცნობები, საერთოდ საქართველოსა და, კერძოდ, დიდგორის ბრძოლის შესახებ, დიდი ხანი არ არის, რაც ქართველი (ვლ. ფუთურიძე, გ. წერეთელი) და უცხოელი (პ. ამედროზი, ვ. მინორსკი) მეცნიერების წყალობით ცნობილი გახდა მკვლევართათვის. სწორედ ამ მეცნიერებმა გამოსცეს ალ-ფარიკის თხზულების ეს ადგილები ქართულ, არაბულ და ინგლისურ ენებზე და მნიშვნელოვნად გაამდიდრეს XII საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოს ისტორია ახალი მასალებით.

დიდგორის ბრძოლის შესახებ მრავალმხრივ საყურადღებო ცნობები მოეპოვება აგრეთვე არაბ ისტორიკოსს იბნ ალ-ასირს (1160 — 1234 წწ.). იგი დიდხანს ცხოვრობდა მოსულში (ერაყი) და ადგილობრივი ამირას სამსახურში იყო. მოსულის ამირას დავალებით იბნ ალ-ასირი ბევრს მოგზაურობდა სხვადასხვა ქვეყნებში და ამ მოგზაურობას ისტორიული მასალების შესაკრებად იყენებდა. ამ მასალებზე ააგო მან თავისი თოთხმეტტომიანი ნაშრომი „სრული ისტორია“, უძველესი დროიდან ვიდრე 1231 წლამდე. იბნ ალ-ასირი უმთავრესად იმეორებს მის წინამორბედ არაბ ისტორიკოსთა ცნობებს, მაგრამ ამასთან ერთად ბევრი ახალი და საინტერესო მასალაც მოაქვს. ასე მაგალითად, დიდგორის ბრძოლისა და მამკადიანთა კო-

ალიციური ლაშქრის რაოდენობის შესახებ მას მოეპოვება ალ-ფა-ოიკისა და სხვა ისტორიკოსებისაგან განსხვავებული ცნობები. ამას გარდა, იგი აღწერს ბრძოლის დაწყების ერთ დეტალსაც, რომელიც დავითის მიერ გამოყენებულ ერთ ტაქტიკურ ხერხზე მიუთითებს და რაც არც ერთ სხვა ისტორიკოსს არა აქვს აღნიშნული. იბნ ალ-ასირს ცნობები მოეპოვება ტყვედ ჩავარდნილ მაჰმადიან მოლაშქრეთა რაოდენობის შესახებაც და სხვა.

იბნ ალ-ასირის „ისტორიის“ ცალკეული ნაწყვეტები, რომელნიც საინტერესო ცნობებს შეიცავენ სომხებისა და ქართველების შესახებაც, საუკუნეზე მეტი ხნის წინათ დაამუშავა და თარგმანების სახით გამოაქვეყნა ცნობილმა ფრანგმა აღმოსავლეთმცოდნემ მ. დეფრემერიმ. აღსანიშნავია, რომ დეფრემერის მიერ იბნ ალ-ასირის „ისტორიის“ გამოქვეყნებულ ნაწილებს თან ახლავს კომენტარები, რომლებიც ფაქტიურად ნაწყვეტებს წარმოადგენს ძველი არაბი ისტორიკოსების ალ-ჯაუზის და სხვათა თხზულებებიდან. მ. დეფრემერის მიერ შეკრებილი და დამუშავებული ცნობები ჯერ კიდევ გასული საუკუნის მიწურულს ქართულად თარგმნა და უშრწალ „მოამბეში“ გამოაქვეყნა ცნობილმა ქართველმა მოღვაწემ ივ. მაჭავარიანმა.

ზემოხსენებულ ავტორთა გარდა, დავით აღმაშენებლისა და დიდგორის ბრძოლის შესახებ საინტერესო ცნობები მოეპოვებათ ევროპელებსაც. მათ შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს დავით მეფის თანამედროვის, ევროპელ ჯვაროსანთა პირველი ლაშქრობის აღმწერი ისტორიკოსის გოტიეს ცნობები. ზოგი მკვლევარის აზრით, გოტიე ფრანგი იყო. მას მონაწილეობა მიუღია პირველ ჯვაროსნულ ლაშქრობაში და ერთხანს ჯვაროსანთა მიერ დაარსებული ანტიოქიის სამთავროს კანცლერიც კი ყოფილა. ზოგი ცნობით, 1119 წელს ჯვაროსანთა ლაშქრის ერთ ნაწილთან ერთად იგი ტყვედ ჩავარდნილა, მაგრამ 1122 წლიდან განთავისუფლებულა ტყვეობიდან და ისევ გაუგრძელებია მოღვაწეობა ანტიოქიაში. მისი ცხოვრების ბოლო წლები უცნობია, მაგრამ ფაქტია, რომ გოტიემ თავისი სიცოცხლის უმთავრესი ნაწილი აღმოსავლეთში გაატარა და კარგად იცნობდა ყველაფერ იმას, რაც მაშინ აღმოსავ-

ლეთში ხდებოდა. გოტიეს მნიშვნელოვანი მასალები ჰქონია არა მარტო ევროპელი ჯვაროსნების, არამედ იმ ბრძოლების შესახებაც. რასაც იმდროინდელი საქართველო აწარმოებდა მაჰმადიანური გარემოცვის წინააღმდეგ. საქართველოს ბრძოლა თურქ-სელჩუკების ბატონობის წინააღმდეგ თავისთავად ეხმაურებოდა ჯვაროსანთა ინტერესებს აღმოსავლეთში და, ბუნებრივია, რომ ჯვაროსნების პირველი ლაშქრობის ისტორიკოსი დაინტერესებული იყო საქართველოს ამბებითა და, კერძოდ, დიდგორის ველზე თურქ-სელჩუკთა კოალიციური ლაშქრის განადგურებით. ამიტომაც, რომ გოტიემ თავის ცნობილ ლათინურ ქრონიკაში — „ანტიოქიის ომები“ — მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო დიდგორის ბრძოლას. მართალია, გოტიე თვითმხილველი არ ყოფილა ამ ომისა, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, მას საინტერესო მასალები ჰქონია 1121 წ. საქართველოში მომხდარი ამბების შესახებ. რაკი ბევრი რამ გოტიეს ცნობებში გაზვიადებული და საექვო ჩანს, მისი მონაცემები უნდა შევუდაროთ სხვა ისტორიკოსთა ცნობებს და მხოლოდ ასეთი კრიტიკული განხილვის შემდეგ გამოვიყენოთ.

დავით აღმაშენებლისა და მისი თანადროული საქართველოს შესახებ ცალკეულ საინტერესო ცნობები მოგვოვებათ სხვა ევროპელ ავტორებსაც, მაგრამ მათ საგანგებო განხილვას აქ საჭიროდ არ მივიჩნევთ.

როგორც დავინახეთ, დიდგორის ბრძოლის შესახებ მასალები მოგვეპოვება როგორც ქართულ, სომხურ, არაბულ, ასევე ლათინურ ენებზე. და ეს შემთხვევითი არ არის: ამ ომმა თავისი დიდი მნიშვნელობით არა მარტო ქართველ და სომეხ ისტორიკოსთა, არამედ საერთოდ, მთელი მაშინდელი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის, უკეთ. იმდროინდელი მსოფლიოს ისტორიკოსთა ყურადღება მიიქცია. ყოველივე ამან შესაძლებლობა მოგვცა სხვადასხვა ხალხისა და სხვადასხვა რწმენის ისტორიკოსთა მონაცემების ურთიერთ შეჯერებით, მათი კრიტიკულად შესწავლით, აღგვედგინა დიდგორის ბრძოლის მეტნაკლებად სრული სურათი. მეტნაკლებად სრულიო, ვამბობთ იმის გამო, რომ ზემოგანხილული ისტორიკოსები ჩვენთვის საინტერესო ყოველ კითხვაზე სათანადო პასუხს არ იძლევიან.

სათი მონაცემები ყოველთვის არ არის საკმარისი დიდგორის ბრძოლის ყველა მხარის ნათლად და სრულად წარმოსადგენად. ამ მხრივ დიდი დახმარების გაწევა შეეძლო დიდგორის ველის არქეოლოგიურ ქვსწავლას. იქ ბევრი რამ საინტერესო მიწის ქვეშ არის მოქცეული და დღემდე საიდუმლოებითაა მოცული. ამ საიდუმლოების გახსნა ი, სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ვერ მოხერხდა. ბუნებრივია, ყველაზე რი ეს ამ ნარკვევსაც დაამჩნევს თავის კვალს — იგი ყოველმხრივი სისრულის პრეტენზიას ვერ განაცხადებს.

წყაროების მოკლე მიმოხილვის შემდეგ საჭიროდ ვთვლით ორი-ორედ სიტყვით მაინც შევეხოთ იმ სამეცნიერო ლიტერატურას, რაც დავით აღმაშენებლისა და, კერძოდ, დიდგორის ბრძოლის შესახებ მოგვეპოვება.

მიუხედავად იმისა, რომ XI საუკუნის მიწურული და XII საუკუნის პირველი მეოთხედი, ე. ი. ის წლები, როცა დავით აღმაშენებელი მოღვაწეობდა, მრავალმხრივ საინტერესო ისტორიული მოვლენებით არის აღსავსე და ფეოდალური საქართველოს ისტორიის ერთ ყველაზე ღირსშესანიშნავ პერიოდს წარმოადგენს, დღემდე სათანადოდ შესწავლილი არ არის. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ამ ხანის შესახებ არც ქართულ და არც სხვა ენებზე არ მოგვეპოვება ვრცელი, საფუძვლიანი გამოკვლევა, მონოგრაფია. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ქართველი თუ უცხოელი მკვლევარი-ისტორიკოსები არ ყოფილან დაინტერესებული დავით აღმაშენებლის დიდმნიშვნელოვანი სახელმწიფოებრივი ღონისძიებებითა და, კერძოდ; დიდგორის ომით, რომ მათ საერთოდ ამის შესახებ არაფერი დაეწერათ.

რევოლუციამდე თუ რევოლუციის შემდეგ არა ერთი გამოკვლევა გამოქვეყნებულა საქართველოს ისტორიის შესახებ და ბუნებრივია, ასეთ წიგნებში დავით აღმაშენებელს, მის მოღვაწეობას და დიდგორის ომსაც სათანადო ადგილი ეთმობოდა.

პირველი ქართველი მკვლევარი, რომელმაც უმთავრესად ქართული წყაროების საფუძველზე აღწერა დავითის ღონისძიებანი და

კერძოდ, დიდგორის ომი, XVIII საუკუნის პირველი ნახევრის სახელოვანი ისტორიკოსი ვახუშტი ბაგრატიონი იყო. მან თავის „საქართველოს ცხოვრებაში“ მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო დიდგორის ომს, საგანგებოდ შეეხო მას დავითის სხვა ღონისძიებებთან ერთად, მაგრამ ვახუშტის დროს საქართველოს ისტორიის წყაროები ჯერ კიდევ სათანადოდ არ იყო გამოვლენილ-შესწავლილი და იგი იძულებული გახდა, დიდგორის ომის შესახებ უმთავრესად დავითის ისტორიკოსის ჩვენს მიერ ზემოთ განხილული ცნობები გაემეორებინა. სამაგიეროდ, ვახუშტის საინტერესო ცნობები და დაკვირვებები აქვს დავით აღმაშენებლის დროინდელი ქართული ფეოდალური ლაშქრის ორგანიზაციის, შეიარაღებისა და საერთოდ, სამხედრო ხელოვნების შესახებ.

ვახუშტი ბაგრატიონის შემდეგ მთელი საუკუნის მანძილზე ჩვენთვის საინტერესო საკითხების შესწავლა ქართულ ისტორიოგრაფიაში წინ არ წაწეულა. ვახუშტის მომდევნო ისტორიკოსები, რომელნიც კი XII საუკუნის პირველ მეოთხედს შეხებიან, ვერ გასცილდნენ დავითის ისტორიკოსისა და ვახუშტის მონაცემებს.

ერთგვარი გარდატეხა ამ მხრივ XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან ხდება, როცა საქართველოს ისტორიისა და კულტურის მეცნიერულ კვლევა-ძიებას იწყებს ცნობილი მეცნიერი, აკადემიკოსი მარბროსე (1802 — 1880 წწ.). მან დიდი ამაგი დასდო საქართველოს ისტორიის შესწავლის საქმეს — პირველმა გამოამზეურა და გამოაქვეყნა საქართველოს ისტორიის არა მარტო ქართული, არამედ უცხოური წყაროებიც; მათ შორისაა არა ერთი საინტერესო მასალა დავით აღმაშენებლისა და დიდგორის ომის შესახებ.

მ. ბროსემ ფრანგულ ენაზე შესრულებულ თავის ნაშრომში — „დამატებანი და განმარტებანი საქართველოს ისტორიის შესახებ“ — ნაწყვეტების სახით გამოაქვეყნა სომეხ, არაბ თუ სხვა ისტორიკოსთა ცნობები დიდგორის ომის შესახებ. ეს მასალები ფრიად საინტერესოა დავითის მოღვაწეობისა და პიროვნების შესაფასებლად.

აღსანიშნავია, რომ მ. ბროსემ თავის „საქართველოს ისტორიაში“ ამ მასალების, კერძოდ, მათე ურჰაელის ცნობების გამოყენებით მოკლედ განიხილა დიდგორის ომიც.

დიდგორის ომის შესწავლის შემდგომი საფეხური ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეკუთვნის XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ცნობილ ქართველ ისტორიკოსს დ ი მ ი ტ რ ი ბ ა ქ რ ა ძ ე ს. მას, მართალია, დიდგორის ბრძოლის შესახებ საგანგებო გამოკვლევა არ დაუწერია, მაგრამ ვახუშტის „საქართველოს ისტორიის“ 1888 წლის გამოცემას დიმიტრი ბაქრაძემ დაურთო ფრიად საინტერესო შენიშვნები; სწორედ იქ, სადაც ვახუშტი დიდგორის ომის შესახებ საუბრობს, დ. ბაქრაძემ განმარტებების სახით მოიტანა მათე ურჩაელის და გოტიეს ცნობები დიდგორის ბრძოლის შესახებ და ამით კიდევ უფრო გაამდიდრა ქართული ისტორიოგრაფია ახალი მასალებით. გოტიეს ცნობები ქართულ ენაზე პირველად სწორედ დ. ბაქრაძის მიერ იქნა გადმოთარგმნილი და სამეცნიერო ხმარებაში შემოტანილი.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარსა და XX საუკუნის დამდეგს არა ერთი სამეცნიერო წერილი, წიგნი, ისტორიული პოემა თუ ლეგენდა გამოქვეყნდა დავით აღმაშენებელზე. ყველა მათგანს აქ არ მოვიხსენიებთ. მივუთითებთ მხოლოდ ზოგიერთზე, რომელთაც გარკვეული წვლილი შეიტანეს, საერთოდ, XII საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოს ისტორიისა და, კერძოდ, დიდგორის ბრძოლის შესწავლის საქმეში. ამ მხრივ პირველ რიგში აღსანიშნავია ნ. უ რ ბ ნ ე ლ ი ს (ხიზანიშვილის) ისტორიული მონოგრაფია „მეფე დავით აღმაშენებელი და მისი დრო“, რომელიც 1894 წ. უკრნ. „მოამბის“ ფურცლებზე დაიბეჭდა. ნ. ურბნელმა იმ დროისათვის მის განკარგულებაში არსებული წყაროების მიხედვით საკმაოდ ვრცლად განიხილა დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის ყოველი მხარე და მათ შორის დიდგორის ბრძოლაც.

დავით აღმაშენებლის შესახებ არა ერთი წერილი აქვს გამოქვეყნებული სხვადასხვა დროს, XIX საუკუნის მიწურულსა და XX საუკუნის დამდეგს, ცნობილ ქართველ ისტორიკოსს მ. ჭ ა ნ ა შ ვ ი ლ ს; XII საუკუნის საქართველოს შესახებ საგანგებო გამოკვლევა გამოაქვეყნა აგრეთვე დ. კ ა რ ი ტ ა შ ვ ი ლ მ ა — „საქართველო XII საუკუნეში“, სადაც დიდგორის ომის შესახებაც არის საუბარი. მანვე წერილი მიუძღვნა საკუთრივ და-

ვით აღმაშენებელსაც. დავით აღმაშენებელს წერილები მიუძღვნეს აგრეთვე ი. ფერაძემ, დ. ლამბაშიძემ, გრ. ყიფშიძემ, ზ. ჭიჭინაძემ და ბევრმა სხვამ. ყველა ამ წერილმა თავის დროზე სათანადო როლი შეასრულა დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის ამა თუ იმ მხარის შესწავლის საქმეში. მიუხედავად ამისა, XII საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოს ისტორიული მოვლენების მეცნიერული გამოკვლევა და სათანადო შეფასება ჯერ კიდევ მომავლის საქმედ რჩებოდა.

ისე როგორც საქართველოს ისტორიის ყველა კარდინალური საკითხის, დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობისა და, კერძოდ, დიდგორის ომის მეცნიერულ შესწავლაში ახალი საფეხურის შემქმნელი ივ. ჯავახიშვილი. მან ჯერ კიდევ 1914 წ. გამოქვეყნებულ „ქართველი ერის ისტორიის“ II წიგნში მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო დავით აღმაშენებლის მრავალმხრივი ღონისძიებების შესწავლასა და შეფასებას. იქვე განხილული იყო დიდგორის ბრძოლაც. აღსანიშნავია, რომ ივ. ჯავახიშვილმა საამისოდ, პირველად ქართულ ისტორიოგრაფიაში, გამოიყენა ყველა წყარო, რაც კი იმ დროისათვის ხელმისაწვდომი იყო, და ამის საფუძველზე მოგვცა დიდგორის ბრძოლის პირველი მეცნიერული ანალიზი. ამასთანავე, დიდგორის ბრძოლა ივ. ჯავახიშვილმა განიხილა სხვა ისტორიულ მოვლენებთან კავშირში, მოგვცა ამ ბრძოლის მიზეზების ძოკლე მიმოხილვა და შედეგების სათანადო შეფასებაც.

ამ საკითხის განხილვისას. ივ. ჯავახიშვილის ძირითად წყაროს, დავითის ისტორიკოსის მონაცემებთან ერთად, მათე ურჭაელისა და იბნ ალ-ასირის ცნობებიც შეადგენდა. მათი ურთიერთშეჯერება მკვლევარს შესაძლებლობას აძლევდა, დაედგინა დიდგორის ბრძოლის თარიღი, დაახლოებით მაინც განესაზღვრა მოწინააღმდეგეთა ლაშქრის რაოდენობა, მისი შედგენილობა და სხვ.

ივ. ჯავახიშვილს საგანგებო ნაშრომი არ დაუწერია დიდგორის ბრძოლის შესახებ, ხოლო „ქართველი ერის ისტორიის“ II წიგნში, სადაც VII—XIII საუკუნეების საქართველოს ისტორიის ყველა ძირითადი საკითხია განხილული, ცხადია, დიდგორის ბრძოლას დიდ ადგილს ვერ დაუთმოდა — მას მხოლოდ სამიოდე გვერდი

შიედღვნა. აქედან გამომდინარე, დიდგორის ბრძოლის ყველა მნიშვნელოვანმა საკითხმა ივ. ჯავახიშვილის ზემოდასახელებულ ნაშრომში სათანადო გაშუქება ვერ ჰპოვა.

მართალია, რევოლუციის შემდეგაც, საბჭოთა პერიოდში, დავით აღმაშენებლისა და დიდგორის ბრძოლის შესახებ საგანგებო გამოკვლევები, მონოგრაფიები არ ყოფილა გამოქვეყნებული, მაგრამ XII საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოს ისტორიის კვლევამ მაინც საგრძნობლად წინ წაიწია გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსების ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა ს ა და ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი ს ნაშრომების წყალობით. ს. ჯანაშიამ სპეციალური წერილი მიუძღვნა დავით აღმაშენებელს, ხოლო ნ. ბერძენიშვილმა „საქართველოს ისტორიის“ სახელმძღვანელოსათვის დავით აღმაშენებლისა და დიდგორის ომისადმი მიძღვნილი პარაგრაფები ხელახლა დაწერა.

დიდი სამამულო ომის წლებში, როცა საბჭოთა არმია გმირულ ბრძოლებს აწარმოებდა გერმანელ ფაშისტ-დამპყრობთა წინააღმდეგ, საბჭოთა ისტორიკოსებმა არა ერთი ნაშრომი გამოაქვეყნეს ჩვენი სახელოვანი წინაპრების, დიდი მხედართმთავრებისა და იმ გმირული ბრძოლების შესახებ, რაც ჩვენმა ხალხმა გადაიხადა უკეთესი მომავლის შესაქმნელად. ამ ნაშრომებმა ფაშისტურ ურდოებთან მებრძოლი საბჭოთა არმიისა და ხალხის წინაშე ისევ გააცოცხლეს გმირი წინაპრების ნათელი სახეები...

ცხადია, არც დავით აღმაშენებელი და მისი სარდლობით გადახდილი ომები ყოფილა დავიწყებული. ა. კ ი კ ვ ი ძ ე მ ომის მრისხანე წლებში, 1942 წ., გამოაქვეყნა მეცნიერულ-პოპულარული ნაშრომი „დავით აღმაშენებელი“. მასვე მიუძღვნა თავისი ბროშურა ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა მ ა ც. ომის წლებშივე დავით აღმაშენებლის ორი დიდი ომის შესახებ სპეციალური წერილი გამოაქვეყნა ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე მ. მასში საგანგებოდაა განხილული ერწუხისა და დიდგორის ბრძოლები. ს. კაკაბაძემ ჩვენთვის საინტერესო ბრძოლა უმთავრესად გოტიეს ზემოხსენებული ქრონიკის — „ანტიოქიის ომების“ — მიხედვით განიხილა. მართალია, მას დავითის ისტორიკოსისა და მათე ურპაელის ცნობებიც აქვს მოშველიებული, მაგრამ გადამწყვეტ მნიშვნელობას მაინც გოტიეს ანიჰებს. სწორედ ეს გახდა მიზეზი იმ

მცდარი დასკვნებისა, რაც ს. კაკაბაძის ზემოდასახელებული წერილისათვის ასე დამახასიათებელია.

ამ ბოლო დროს დიდგორის ბრძოლას, უმთავრესად აღმოსავლური წყაროების მიხედვით, შეეხო რ. კიკნაძე. მისმა გამოკვლევამ, რომელიც არსებითად შუა საუკუნეების თბილისისადმი არის მიძღვნილი, დიდგორის ბრძოლის ზოგი საკითხის, კერძოდ, მაჰმადიანთა კოალიციური ლაშქრის მონაწილეთა გარკვევაში სინათლე შეიტანა.

უკანასკნელ წლებში დავით აღმაშენებლის მრავალმხრივი სახელმწიფოებრივი რეფორმები საგანგებო შესწავლის საგნად იქცა. ამ საკითხებზე მუშაობს ახალგაზრდა ისტორიკოსი რ. მეტრეველი. მისი შრომა „დავით აღმაშენებელი“, სადაც მოკლედ დიდგორის ბრძოლაცაა განხილული, გამოქვეყნდა კიდევც.

დიდგორის ბრძოლა მეცნიერთა კვლევის საგანი გახდა სამხედრო ხელოვნების ისტორიის თვალსაზრისითაც. გასული საუკუნის 80-იან წლებში თ. დადიშკელიანის ვრცელი სტატია — „საქართველოს მხედრობა“ — იყო XI—XIII საუკუნეების საქართველოს სამხედრო წყობილების შესწავლის პირველი ცდა. ნარკვევში მნიშვნელოვანი ადგილი ჰქონდა დათმობილი დავით აღმაშენებლის დროინდელი სამხედრო ხელოვნებისა და დიდგორის ბრძოლის მიმოხილვას. ამავე საკითხებს მიეძღვნა ი. გედევანიშვილის გამოკვლევა „სამხედრო ხელოვნება საქართველოში“.

XII საუკუნის საქართველოს სამხედრო ხელოვნება საერთოდ, და დავით აღმაშენებლის სამხედრო მოღვაწეობა კერძოდ, ქართველ საბჭოთა ისტორიკოსთა კვლევის საგანიც გახდა. XII საუკუნის სამხედრო წყობილების საკითხს საგანგებო მოხსენება მიუძღვნა ვ. დონდუამ, ხოლო ახალგაზრდა ისტორიკოსმა შ. ბადრიძემ საკუთრივ დიდგორის ომი განიხილა სამხედრო ხელოვნების ისტორიის თვალსაზრისით.

აღსანიშნავია, რომ დიდგორის ომი, როგორც საერთოდ მსოფლიო სამხედრო ხელოვნების ერთ-ერთი თვალსაჩინო ნიმუში, შეფასებულია სამხედრო ხელოვნების ისტორიის თანამედროვე რუსი სპეციალისტების მიერაც. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს პოლკოვნიკის, პროფ. ა. სტროკოვის ამ ათიოდე წლის წინათ რუსულ ენაზე გამოქვეყნებული ნაშრომი „სამხედრო ხელოვნების ისტორია“, სადაც სათანადო ადგილი აქვს დათმობილი დიდგორის ბრძოლის აღწერასა და მისი ტაქტიკური მხარის განხილვას.

დიდგორის ბრძოლა ქართულსა და უცხოურ ისტორიოგრაფიაში განიხილებოდა მსოფლიო ისტორიის იმდროინდელ ღირსშესანიშნავ მოვლენებთან, კერძოდ, ჯვაროსანთა ომებთან კავშირშიც. ასე მაგალითად, ზ. ავალიშვილი ნაკვეთში — „გარშემო ერთი ომისა“ — დიდგორის ბრძოლას სწორედ ამ თვალსაზრისით შეეხო და, შეიძლება ითქვას, სავსებით სწორადაც უჩვენა ის არსებითი განსხვავება, რომელიც ამ ორ ისტორიულ მოვლენას — ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელ ბრძოლებსა და ჯვაროსნების დამპყრობლურ ომებს — შორის არსებობდა. ამ მხრივ ქართველი მკვლევარის პოზიცია სამართლიანად უპირისპირდება იმ უცხოელ ისტორიკოსებს (მაგ., კუგლერსა და სხვებს), რომელნიც დიდგორის ბრძოლას ჯვაროსნების მიერ აღმოსავლეთში წარმოებულ დამპყრობლურ ომებთან კავშირში ერთ სიბრტყეზე განიხილავენ.

დავით აღმაშენებელი და დიდგორის ბრძოლა არა მარტო ისტორიკოს-მკვლევართა ყურადღებას იქცევდა; იგი არა ერთხელ ყოფილა ქართული მხატვრული სიტყვის ოსტატების შემოქმედების წყაროც. იმდენად მიმზიდველი ჩანდა ეს ისტორიული თემა, რომ არა თუ მწერლებს, ზოგჯერ თვით ისტორიკოსებსაც კი უცდიათ მეცნიერული კვლევა-ძიების შედეგები მხატვრულ სახეებში გადმოეცათ. ცნობილმა ისტორიკოსმა მოსე ჯანაშვილმა ვრცელი პოემა უძღვნა დავით აღმაშენებელსა და დიდგორის ბრძოლას. ბევრი სხვაც დაიწერა მოთხრობის, ლექსის, პოემისა თუ ლეგენდის სახით. მაგრამ დიდი მხატვრული ტილო დავით აღმაშენებელზე კონსტანტინე გამსახურდიამ შექმნა. მხატვრული სიტყვის დიდოსტატმა ძველი საქართველოს დიდ სახელმწიფო მოღვაწეს ოთხწიგნიანი

რომანი უძღვნა, მეოთხე წიგნის მნიშვნელოვანი ნაწილი დიდგორის ბრძოლას დაუთმო და ეს ისტორიული მოვლენა, უმთავრესად დავითის ისტორიკოსის, ალ-ფარაბისა და გოტიეს ქრონიკების მიხედვით, მხატვრულად აღწერა. დიდგორის ბრძოლის ამბების დიდი სიზუსტით გადმოცემის მიზნით, ავტორმა საჭიროდ მიიჩნია, ნაშრომის ამ ნაწილისათვის თვით პირველწყაროთა თარგმანები და ორიგინალური ტექსტებიც კი დაერთო.

როგორც ზემოაქვეთებული მოკლე მიმოხილვიდან ჩანს, ქართულ ისტორიოგრაფიაში არა ერთი ნაშრომი მოიპოვება დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის ხანისა და ამ დროს გადახდილი ომების შესახებ; მაგრამ მაინც დიდგორის ბრძოლა, ისე როგორც თვით იმდროინდელი მრავალმხრივი სახელმწიფოებრივი რეფორმები და ღონისძიებანი, დღემდე სათანადოდ შესწავლილი არ არის. ამ ხარვეზების ნაწილობრივ შევსებას ისახავს მიზნად ეს მოკლე მეცნიერულ-პოპულარული ნარკვევი.

საქართველო დიდგორის ბრძოლის წინ

დიდგორის ბრძოლა განაპირობა XI საუკუნისა და XII საუკუნის პირველი მეოთხედის ფეოდალური საქართველოს საშინაო და საგარეო პირობებმა. ამიტომ, სანამ თვით დიდგორის გმირულ ეპოპეას შევეხებოდეთ, საჭიროა გავეცნოთ იმ ვითარებას, რაც იმდროინდელ საქართველოში შეიქმნა და რამაც წარმოშვა ამ ბრძოლის მიზეზები.

XI საუკუნე და XII საუკუნის პირველი მეოთხედი საქართველოს ისტორიაში მრავალი ღირსშესანიშნავი მოვლენით აღინიშნა. XI საუკუნის დამდეგისათვის საქართველო, მისი აღმოსავლეთი, დასავლეთი და სამხრეთი ნაწილი, რომელიც მანამდე ცალკე პოლიტიკურ ერთეულებს ქმნიდა, უკვე ძირითადად გაერთიანებული იყო. ერთიან ქართულ ფეოდალურ მონარქიას საფუძველი შეუქმნა იმდროინდელმა სოციალურმა და ეკონომიურმა პირობებმა, ფეოდალიზმის განვითარების ახალმა საფეხურმა, მისმა მოწიფულობამ, რაც სოფლის მეურნეობის, ხელოსნობის, ვაჭრობისა და საქალაქო ცხოვრების შემდგომ განვითარებაში გამოიხატა.

ქვეყნის ახალი ეკონომიური აღმავლობის ნიადაგზე აღმოცენებული ერთიანი საქართველო თანდათან ძალას იკრებდა. მაგრამ მის ზრდა-განვითარებასა და გაძლიერებას მრავალი დაბრკოლება ელოებოდა წინ. ქვეყნის შიგნით ჯერ კიდევ ძლიერი იყო გაერთიანების საწინააღმდეგო ძალები — დიდგვარიანი ფეოდალები, რომელნიც ერთიან სამეფო ხელისუფლებაში თავიანთი პრივილეგიებისა და დიდი ხნის წინათ მოპოვებული მდგომარეობისა და უფლებების შემზღვეველ ძალას ხედავდნენ. ამიტომაც ყოველნაირად უპირისპირდებოდნენ და ყველა საშუალებით ებრძოდნენ მას.

ქვეყნის გარეთაც არა ერთი ძალა იყო, რომელიც ფეოდალური მონარქიის გაძლიერებას დაუპირისპირდა. ჯერ ერთი, არაბი დამპყრობლები, რომლებიც აქ VII საუკუნის მეორე ნახევრიდან გაჩნდნენ, საქართველოს, მის ზოგ (უკვე მცირე) ნაწილს მაინც, თავიანთ კუთვნილებად მიიჩნევდნენ; მეორეც, საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის მეზობელი — ბიზანტიის იმპერია — ჩვენს ქვეყანას ვასალობის ხელს ადებდა და ყოველნაირად ცდილობდა ქართველი მეფეები თავისი კარის მოხელეებად, თავისი ნება-სურვილის შემსრულებლებად გაეხადა. საამისოდ ბიზანტია არ ერიდებოდა არც საქართველოს საშინაო საქმეებში ჩარევას, არც უხვ საჩუქრებსა და მაღალი საკარისკაცო ტიტულების მიკუთვნებას ქართველი მეფეებისათვის, არც დიდგვარიანი ფეოდალების მოსყიდვა-გადაბირებასა და სხვა მუხანათური ხერხების გამოყენებას.

ახლად წარმოშობილ საქართველოს სამეფო ხელისუფლებას ძალების მაქსიმალურად დაძაბვა სჭირდებოდა, რათა თავი გაერთმია შექმნილი რთული საშინაო და საგარეო პირობებისათვის. გაერთიანებული საქართველოს პირველი მეფის, ბაგრატ მესამის (975—1014 წწ.) მკვეთრმა ღონისძიებებმა გამარჯვება მოუპოვეს ქვეყნის ერთიანობის მომხრე ძალებს. სამეფო ხელისუფლებამ დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადა თავკერძობას შეჩვეულ ქართლის ერისთავებსა და ერისთავთ-ერისთავებს თუ კლარჯეთის მცირე ხელმწიფეებს. ბაგრატ მესამემ ზოგი მათგანი, მათ შორის თავისი უახლოესი ნათესავებიც კი, სავსებით მოსპო. ზოგან კიდევ, ამა თუ იმ კუთხის მემკვიდრეობითი მფლობელები (მაგალითად, კლდეკარის მფლობელები) თავის მოხელეებად, მეფის ხელისუფლებას დაქვემდებარებულ ერისთავებად აქცია. ამასთანავე, ჰერეთ-კახეთის შემოერთებითა და თბილისის საამიროს ტერიტორიის თანდათან შეზღუდვით ბაგრატ მესამემ ახლად წარმოშობილი საქართველოს სამეფოს ავტორიტეტი დიდად აამაღლა მის მეზობელ სახელმწიფოთა თვალში. ამიტომაც იყო, რომ ბაგრატ მესამე ზოგ მის თანამედროვე ისტორიკოსს არა მარტო საქართველოს თვითმპყრობელ მეფედ, მთელი კავკასიის „ნებიერად განმგებლადაც“ მიაჩნდა.

ქვეყნის შინაგანი ერთიანობის, მისი სიძლიერის განმტკიცების,

ე. ი. საშინაო პრობლემების ძირითადად გადაწყვეტის შემდეგ, სამეფო ხელისუფლებას საგარეო საქმეების, კერძოდ, ბიზანტიასთან ურთიერთობის მოწესრიგებისათვისაც უნდა ეზრუნა. ბიზანტიას უნდა ეგრძნო საქართველოს სიძლიერე, ერთხელ და სამუდამოდ ელიარებინა მისი სუვერენობა და თანასწორობა. ამ დიდი ამოცანის გადაწყვეტას შეაღია თავისი ხანმოკლე სიცოცხლე ბაგრატ მესამის მემკვიდრემ გიორგი პირველმა. მისი მეფობის წლები (1014—1027 წწ.) ბიზანტიასთან გამუდმებული ომების წლები იყო. მართალია, ამ ბრძოლაში საქართველომ გადამწყვეტ წარმატებებს ვერ მიაღწია, მაგრამ ბიზანტიის იმპერიამ ნათლად დაინახა, რომ საქართველოს სახით მის მეზობლად იზრდებოდა ძლიერი, არა მარტო თანატოლობისათვის, არამედ პირველობისათვის მებრძოლი სახელმწიფო. ბიზანტიასთან ომში გიორგი პირველის ცალკეული წარმატებების მიუხედავად, ქართული ფეოდალური მონარქიის საგარეო ურთიერთობის საკითხი ჯერ კიდევ გადაუწყვეტელი რჩებოდა. ამასთანავე, გიორგი პირველის მიერ მხოლოდ საგარეო საკითხებისადმი ყურადღების გამახვილებამ დააზიანა პროგრესული ძალები და შეასუსტა ქვეყნის ერთიანობა — კახეთ-ჰერეთი ისევ განუდგა ერთიან სამეფოს და თითქმის მთელი საუკუნე დასჭირდა მის ხელახლა შემოერთებას. ისევ განზე დაიწყეს ყურება ბაგრატ მესამის მიერ დამორჩილებულმა ერისთავებმა და ერთიანი საქართველოს მესამე მეფის — ბაგრატ მეოთხის დროს (1027—1072 წწ.) უკვე აშკარა ბრძოლა გამოუცხადეს სამეფო ხელისუფლებას. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩეოდა კლდეკარის იმდროინდელი ერისთავი ლიპარიტი, რომელსაც ბიზანტიაც უმაგრებდა ზურგს. ასე რომ, ბაგრატ მეოთხის წინაშე ისევ ახალი სახით აღიმართა მის წინამორბედთა დროს არსებული ყველა სიძნელე.

სამეფო ხელისუფლების მომხრეთა ძალების განმტკიცების მიზნით, ბაგრატ მეოთხემ განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია აღმავლობის გზაზე შემდგარ ქალაქებს. ქალაქების მოსახლეობა — ვაჭრები და ხელოსნები — ფეოდალური დაქსაქსულობის საწინააღმდეგო ძლიერ ძალად იქცეოდა. გაძლიერებული ქალაქები კი მეფის მოკავშირედ გამოდიოდნენ. ამან განაპირობა ბაგრატ მეოთხის მიერ

წლების მანძილზე წარმოებული ბრძოლა თბილისის შემოსაერთებლად. ზრუნვა ახალი სამეფო ქალაქების დასაარსებლად (მან დააარსა ქ. ატენი), ძველთა გასაძლიერებლად და სამეფოდ გადასაქცევად. ასეთმა და სხვა მსგავსმა ღონისძიებებმა თავისი ნაყოფიც გამოიღო: ოცწლიანი ბრძოლის შემდეგ ბაგრატ მეოთხემ კლდეკარის ერისთავი დაამარცხა, კახეთ-ჰერეთზე თავისი გავლენა გააძლიერა — კახეთ-ჰერეთის მეფეებმა საქართველოს მეფის ყმობა აღიარეს. შედარებით მოწესრიგდა ბიზანტიასთან ურთიერთობაც. ქვეყანა მოშენების გზას დაადგა; მეფის ხელისუფლებაც თანდათან ძლიერდებოდა; მაგრამ ამასთანავე სამეფო ხელისუფლებას ჯერ კიდევ ბევრი საშინაო საქმე რჩებოდა მოუწესრიგებელი. განსაკუთრებულ ყურადღებას მოითხოვდა ეკლესია, რომელიც თანდათან ჩამოშორდა საქართველოს გაერთიანების საერთო საქმეს და ხშირ შემთხვევაში დაუპირისპირდა კიდევ მას. ეს იმიტომ, რომ ეკლესია მეფის ხელისუფლების მოწინააღმდეგე დიდგვარიანთა თავშესაფრად იქცა. მაღალი საეკლესიო თანამდებობანი მათ ან მემკვიდრეობით ჰქონდათ მიღებული, ან კიდევ, დიდი თანხების გაღებით ნაყიდი. საეკლესიო თანამდებობებს ზოგჯერ თვით მეფეც ჰყიდდა. ამიტომ იყო, რომ მაღალ საეკლესიო თანამდებობებზე სავსებით უღირსი პირები აღმოჩნდნენ, რომელნიც სახელმწიფო საქმეებზე კი არ ზრუნავდნენ, არამედ პირად გამორჩენასა და გამდიდრებაზე, თანამდებობებსაც ამისთვის იტაცებდნენ და იძენდნენ. ასე რომ, ახლად წარმოშობილ სამეფო ხელისუფლებას, საეროსთან ერთად, სასულიერო ფეოდალების რეაქციული წრეც უპირისპირდებოდა. ყველაფერ ამას კარგად გრძნობდნენ იმდროინდელი პროგრესული საეკლესიო მოღვაწენი და არსებული ვითარების გამოსწორებისათვის ღონისძიებებსაც სახავდნენ.

XI საუკუნის საქართველოს დიდმა მოღვაწემ გიორგი ათონელმა ბაგრატ მეოთხეს კატეგორიულად მოსთხოვა საეკლესიო სფეროში გადაშკრულ ღონისძიებათა გატარება. მაგრამ ძლიერ საერო ფეოდალებთან მრავალწლოვანი ბრძოლით მოქანცულ სამეფო ხელისუფლებას იმხანად საამისო ძალა აღარ შესწევდა. ამას ზედ დაერთო საგარეო ვითარების გამწვავებაც. აღმავლობის გზაზე შემდგარ ქვეყანას ახალი, საშიში დამპყრობლები დაემუქრნენ.

ესენი თურქ-სელჩუკები იყვნენ.

ოგუზთა მოდგმის თურქულ ტომებს, რომლებიც შუა აზიიდან დაიძრნენ, სათავეში სელჩუკების საგვარეულო ედგათ და ამიტომ ისინი თურქ-სელჩუკებად იწოდებოდნენ. XI საუკუნის პირველ ნახევარში თურქები მახლობელ აღმოსავლეთს შეესივნენ, დაიპყრეს ირანი, ხოლო შემდეგ სომხეთის უდიდესი ნაწილიც მიიტაცეს. 1065 წლიდან თურქთა სულთანმა ორჯერ ილაშქრა საქართველოში — ჯერ სამხრეთ საქართველო ააოხრა, შემდეგ კი ქართლი და არგვეთი. იგი ჩვენი ქვეყნისაგან მორჩილებასა და ყოველწლიურ ხარკს მოითხოვდა. მართალია, ბაგრატ მეოთხის მეფობის წლებში ქართველმა ხალხმა თავდადებული ბრძოლით თავიდან აიცილა მძიმე სა-ო.ურქო ხარკი, მაგრამ თურქთა თანდათან გაბატონება გარდაუვალი ხდებოდა.

თურქები მახლობელ აღმოსავლეთში განსაკუთრებით მას შემდეგ გაძლიერდნენ, რაც ქრისტიანულმა ბიზანტიამ 1074 წლის ხელ-შეკრულებით აღმოსავლეთის ქვეყნების უდიდესი ნაწილი სელჩუკებს დაუთმო და საქართველო ამ ძლიერი დამპყრობლის წინაშე მარტო დატოვა. მართლაც, 1080 წლიდან ჩვენს ქვეყანაში განსაკუთრებით გაძლიერდა თურქთა შემოსევა-ჩამოსახლებანი. დაიწყო „დიდი თურქობა“. ამ დროს საქართველოში უკვე გიორგი მეორე მეფობდა (1072 — 1089 წწ.).

ქვეყანას დიდი განსაცდელი დაემუქრა. მეჯოგე-მომთაბარე თურქების გაბატონება საქართველოს ნოყიერ მიწა-წყალზე განვითარებული ფეოდალური სოფლის მეურნეობის სრულ მოშლას ნიშნავდა. თურქებმა საძოვრებად აქციეს ქართველი გლეხის სახნავ-სათესი და საბალ-ვენახე ადგილები. მატერიალური დოვლათის შემქმნელი, მწარმოებელი მოწყდა თავის მარჩენალს — მიწას... თურქ-სელჩუკების მიერ აყრილი გლეხოზა იძულებული გახდა მთებს შეხიზნონოდა. განვითარებული ფეოდალური ქვეყნის ეს დიდი ტრაგედია შესანიშნავად ასახა ამ ამბების თანამედროვემ, ჩვენ მიერ ზემოხსენებულმა დავითის ისტორიკოსმა. აი, რას წერდა იგი: „არ იყო ამ დროს თესვა და მკა. ქვეყანა მოოხრდა და ტყედ გადაიქცა. კაცთა ნაცვლად მხეცნი და ნადირნი ველისანა დაემკვიდრნენ მასში. და ქვე-

ყნის ყოველ მკვიდრთა შორის იყო ჭირი მოუთმენელი, შეუდარებელი და აღმატებული ოდესმე მომხდარ თუ გაგონილ აოხრებისაგან... (მტრებმა) არ შეიწყალეს მოხუცებულნი, შეაგინეს ქალწულნი, ამოწყვიტეს ჭაბუკები, ხოლო ჩვილნი მოიტაცეს... ნაკადულთა ნაცვლად სისხლის მდინარენი რწყავდა ქვეყანას“. ასე განადგურდა მწარმოებელი მოსახლეობა. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, თურქებმა ამოწყვიტეს ისინიც კი, ვინც „დარჩენილი იყო ტყეში, კლდეებსა, ქვაბებსა თუ ხვრელებში...“ ხოლო თუ ვინმე იყო მთებსა და სიმაგრეებს შეხიზნული, ზამთრის სიფიცხემ, უსახლკარობამ და შიმშილმა ამოხოცა.

გიორგი მეორე: რაღი ძალა არ შესწევდა წინააღმდეგობა გაეწია თურქებისათვის, იძულებული გახდა მშვიდობის საძიებლად თვით ხლებოდა სულთან მელიქ-შაჰს ისპაჰანში. სულთანმა საქართველო თითქოს „გაათავისუფლა ზედამარბეველთაგან“, ე. ი. თურქ-მარბიელთა დალაშქვრისაგან, მაგრამ, სამაგიეროდ, „ხარაჯა (ხარკი) ითხოვა“, რომელსაც „აიღებდა ყამთა მრავალთა“. ეს ყოველწლიური სათურქო გამოსაღები, ცხადია, ისედაც გაწამებულ გლეხობას უნდა ეხადა, რაც კიდევ უფრო აჩანაგებდა მას.

ფრიად მძიმე იყო „დიდი თურქობის“ შედეგები საქართველოსათვის: მეურნეობის ის სისტემა — მომთაბარული მეჯოგეობა — რომელსაც თურქ-სელჩუკები ნერგავდნენ, ანადგურებდა განვითარებული ფეოდალური ქვეყნის ინტენსიურ სოფლის მეურნეობას. მათი განუწყვეტელი შემოსევები კი ანგრევდა ქალაქებს, აქვეითებდა ვაჭრობასა და ხელოსნობას. აღმავლობის გზაზე შემდგარ ქალაქთა ერთი ნაწილი თურქების ხელში აღმოჩნდა. ყველაფერი ეს საფუძველს ურყევდა ქვეყნის ეკონომიურ და პოლიტიკურ სიძლიერეს, დაცემისა და გადაგვარებისაკენ მიაქანებდა მას.

თურქთა შემოსევებმა და გაბატონებამ საგრძნობლად დაასუსტა სამეფო ხელისუფლება და გაზარდა მის მოწინააღმდეგეთა ძალები. დიდგვარიანებმა გიორგი მეორეს „ქვეყანა აუშალეს“ და სამეფოს ერთიანობას საფრთხე შეუქმნეს. მათი ერთი ნაწილი თურქებს მიუვიდა და დამპყრობელს ქვეყნის შიგნით არა ერთი ციხე-სიმაგრე გადასცა. ამასთანავე კახეთის მეფემ, რომელიც ბაგრატ მეოთხის

ღროს საქართველოს მეფის ყმობას აღიარებდა, არა მარტო უკუაგ-
დო მისი მორჩილება, არამედ მაჰმადიანობაც მიიღო და მადლიერი
სულთნისაგან კახეთიც დაიმკვიდრა. გიორგი მეორის ცდა კახეთის
შემოსაერთებლად სავსებით უნიადაგო აღმოჩნდა. სამეფო ხელის-
უფლების უუნარობამ — წინააღმდეგობა გაეწია დამპყრობლები-
სათვის — დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ ხალხს გული გაუ-
ტეხა და თურქთა უძლეველობის რწმენა შეუქმნა. მეურნეობას მო-
წყვეტილი ხალხი ბრძოლის პასიურ ფორმებზე გადავიდა — მტერს
გაეცალა და მთებსა და ციხეებს შეეხიზნა. დავითის ისტორიკოსის
სიტყვით, „თვინიერ ციხეთა სადამე არა სადა იყო კაცი სოფელსა
შინა“.

ამრიგად, „დიდმა თურქობამ“ არა მარტო ქვეყნის ერთიანობა
დააზიანა, არამედ ქართველობის, მისი სოციალური და ეკონომიური
წყობის სრული მოშლისა და გადაშენების რეალური საფრთხე შე-
ქმნა. ასეთი განსაცდელის უამს არ ჩანდა ფეოდალურ ქაოსში წე-
სრივის დამწერგავი მაორგანიზებელი ძალა. ქვეყნის სათავეში უძ-
ლური სამეფო ხელისუფლება იდგა. ყველაფერ ამას კარგად ხედავ-
დნენ იმდროინდელი პროგრესული მოღვაწენი და, ძლიერი ხელი-
სუფლების შექმნის მიზნით, მათ სამეფო კარზე გადატრიალება მო-
ახდინეს — უუნარო გიორგი მეორე აიძულეს ტახტზე უარი ეთქვა
და თავისივე შვილი, ჯერ კიდევ ახალგაზრდა, მაგრამ დიდი სახელ-
მწიფო საქმეებისათვის სავსებით მომზადებული დავითი გაემეფე-
ბინა. ეს მოხდა 1089 წელს...

XI საუკუნის მიწურულს საქართველოში შექმნილი საშინაო
და საგარეო ვითარება სამეფო ხელისუფლებისაგან გადამწყვეტი და
უფექტური ზომების მიღებას მოითხოვდა. დავით მეოთხემ, როგორც
დიდმა პიროვნებამ, კარგად განჰკვირტა ისტორიული მოვლენების
განვითარების პერსპექტივები და თავისი მრავალმხრივი ღონისძიე-
ბებით ყოველნაირად ხელი შეუწყო მათ შემდგომ კანონზომიერ გან-
ვითარებას, პროგრესის საქმეს.

მან პირველი რივის ამოცანად თურქ-დამპყრობელთა წინააღმ-

დევ ბრძოლა მიიჩნია. მეფემ თავის ირგვლივ შემოიკრიბა ერთგული საშუალო და წვრილი აზნაური-მოლაშქრეები და თურქთა მცირე რაზმებს ბრძოლები იქ გაუმართა, სადაც გამარჯვება უეჭველი იყო. ხალხში თურქების უძლეველობის რწმენა თანდათან გაქრა და გამხნეებულმა ბარად ჩამოსვლა იწყო: გლეხობა ნელ-ნელა უბრუნდებოდა თავის მამაპაპეულ კარ-მიდამოს, ისევ იწყებოდა ხენათესვა...

ამავე დროს საგარეო მოვლენებიც საქართველოს მეფის სასარგებლოდ ვითარდებოდა: 1092 წელს გარდაიცვალა თურქთა დიდოსულთანი მალიქ-შაჰი. მის მემკვიდრეთა შორის ტახტისათვის გაუთავებელი და დაუნდობელი ბრძოლა ატყდა; სელჩუკთა დიდი სახელმწიფო თანდათან დაიშალა და ახლად წარმოქმნილი, ურთიერთ ბრძოლაში გართული პოლიტიკური ერთეულები საქართველოსთვის ძველებურად ვეღარ იცლიდნენ. შინა ბრძოლებით დაოსებული თურქების წინააღმდეგ, ვითომდა „ქრისტეს საფლავის“ გასათავისუფლებლად, დასავლეთ ევროპიდან დაიძრნენ ე. წ. ჯვაროსნები. ევროპელთა ეს ლაშქრობა ახლო აღმოსავლეთის მიწებისა და სომხების ხელში ჩასაგდებად, საქართველოს მეფეს ხელს უმართავდა. ჯვაროსნების მიერ XI საუკუნის მიწურულს იერუსალიმისა და ანტიოქიის აღებამ კიდევ უფრო დაასუსტა თურქ-სელჩუკები და სელსაყრელი პირობები შექმნა მათ მიერ დაპყრობილ ხალხთა გათავისუფლებისათვის. დავითის ისტორიკოსი თავის თხზულებაში საგანგებოდ აღნიშნავს როგორც მალიქ-შაჰის გარდაცვალების ამბავს, ასევე „ფრანგთა (ევროპიელთა) გამოსვლას“ აღმოსავლეთში და ყველაფერ ამას უკავშირებს საქართველოში ყოველწლიური სათურქო ხარკის ამოკვეთას: ამ დროიდან, — წერს დავითის ისტორიკოსი, — მეფემ „არღარა მისცა სულტანსა ხარაჯა, და თურქნი ვერღარა დაიხამთრებდეს ქართლს“. სათურქო ხარაჯაზე უარის თქმა დიდი გამარჯვება იყო — მწარმოებელ მოსახლეობას მძიმე უღელი აეხსნა, ქვეყნის დოვლათი უკვე აღარ ეძლეოდა დამპყრობელს ხარკად და, დავითის ისტორიკოსის სიტყვით რომ ვთქვათ, „მოეშენა ქვეყანა ქართლისა“.

აღსანიშნავია, რომ ჯვაროსნების ლაშქრობა აღმოსავლეთში მოულოდნელი ამბავი არ უნდა ყოფილიყო საქართველოს მეფისათვის.

როგორც ირკვევა, ჯვაროსნებსა და საქართველოს სამეფოს შორის გარკვეული ურთიერთობაც არსებობდა. ამ ურთიერთობის შედეგი იყო, როგორც ამაში ერთი ძველი ცნობა გვარწმუნებს, დავით აღმაშენებლის სიახლოვე ჯვაროსანთა ერთ-ერთ ბელადთან, ხოლო შემდეგ იერუსალიმის მეფე ბალდუნთან. ზოგი ისტორიკოსის მოწმობით, „დავით აღმაშენებელი იერუსალიმის მეფეს ბალდუნს საჩუქრებს უგზავნიდა და კარგ განწყობილებაში იყო მასთან“, ერთი ქართული წყაროს მიხედვით, ეს ბალდუნი „მოვიდა იღუმალ ქართლსა შინა“ დავით აღმაშენებელთან.

მოტანილ ცნობებში არაფერი უნდა იყოს საეჭვო და დაუჯერებელი. როგორც ჯვაროსნებს, ასევე საქართველოსაც ერთმანეთთან კავშირი ამ მომენტში აუცილებლად სჭირდებოდათ. ჯვაროსნებს საქართველო, როგორც ქრისტიანული ქვეყანა, სურდათ თურქების წინააღმდეგ გამოეყენებინათ; საქართველოსა და მის მეფეს კი ჯვაროსნების ბრძოლა თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ მდგომარეობას უმსუბუქებდა და დამპყრობლებზე გამარჯვებისათვის ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდა.

ამ ხელსაყრელმა საგარეო პირობებმა, რომლის შექმნაში თვით დავითის მონაწილეობაც არ არის გამორიცხული, მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ ქართველი ხალხის ბრძოლის წარმატებებს. მაგრამ გადამწყვეტი ბრძოლები ჯერ კიდევ წინ იყო. საქართველოდან თურქ-სელჩუკთა განდევნის ამოცანის საბოლოოდ გადასაწყვეტად სამეფო ხელისუფლებას არა ერთი მნიშვნელოვანი რეფორმისა და სხვა სახის ღონისძიების გატარება დასჭირდა.

დავით აღმაშენებელმა, საქართველოს ეკონომიური ცხოვრების შედარებით აღორძინების შემდეგ, ქვეყნის მთლიანობისა და სიძლიერის აღდგენა-განმტკიცების მიზნით, პირველ რიგში იმ დიდგვარიან ფეოდალებს გამოუცხადა ბრძოლა, რომლებმაც მის წინაპრებს არა ერთხელ „აუშალეს ქვეყანა“. დავითის ღონისძიებანი ამ მხრივ სავსებით კატეგორიული იყო და არ ჰგავდა მის წინამორბედ მეფეთა მოქმედებას. იგი არ დაკმაყოფილდა ზოგ ერისთავთა მარტოოდენ წვრთნითა და მორჩილებაში მოყვანით. ზოგი საერისთავო, კერძოდ,

კლდეკარისა, რომელიც საუკუნეთა მანძილზე სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლის ცენტრად იყო ქცეული, სავსებით გააუქმა, საერისთავო მიწა-წყალი სამეფო საკუთრებად გამოაცხადა, დამარცხებული ლიპარიტ ერისთავი კი ქვეყნიდან გააძევა. ასე უსწორდებოდა დავითი ყველა იმათ, ვინც კი მეფისა და სამეფოს საწინააღმდეგო მოქმედებას განიზრახავდა. საერთოდ, როგორც ირკვევა, ერისთავთა სამოხელეო ინსტიტუტი, თანამდებობანი, დავითს იმ დროისათვის შეუფერებლად მიაჩნდა და ცდილობდა, ყოველთვის განკერძოების მოსურნე ერისთავთა საპირისპიროდ სამეფო კარის ცენტრალური სამოხელეო აპარატი განემტკიცებინა და გაეძლიერებინა. ბევრი უღირსი კი, რომელთაც მხოლოდ მემკვიდრეობით ჰქონდათ მიღებული მაღალი საერო თანამდებობანი, გადააყენა და მათ ნაცვლად პირადი ღირსებით, საქმის ცოდნითა და მეფის ერთგულებით გამორჩეულნი დააწინაურა წვრილ და საშუალო აზნაურთა ფენიდან. ყველაფერი ეს არსებითად დიდი რეფორმა იყო ფეოდალურ ქვეყანაში. სამეფო ხელისუფლების ოპოზიციური ძალები თანდათან უკან იხევდნენ. მეფის ხელისუფლება კი ძლიერდებოდა და მტკიცდებოდა.

მსგავსი რეფორმები გატარდა საეკლესიო სფეროშიც. ეს ამოცანა, რომელიც სამეფო ხელისუფლების წინაშე ჯერ კიდევ ბაგრატ მეოთხის დროს დადგა, დავით აღმაშენებელმა 1103 წლის რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებას გადააწყვეტინა. ისე როგორც საერო-სამოხელეო აპარატი, ეკლესიაც, მიუხედავად დიდი წინააღმდეგობისა, გაიწმინდა სამეფო ხელისუფლების ორგული დიდგვარიანებისაგან. მაღალი საეკლესიო თანამდებობანი, უღირსთა მაგიერ, ღირსეულებმა, მეფის მომხრე პირებმა დაიკავეს. მაგრამ ეკლესიის მორჩილებაში მოსაყვანად არც ეს აღმოჩნდა საკმარისი. ამიტომ დავით აღმაშენებელმა ფეოდალური საქართველოს ისტორიაში განუმეორებელი ღონისძიება გაატარა — მან ორი დიდი თანამდებობა — საერო (მწიგნობართუხუცესისა) და საეკლესიო (ჰყონდიდის ეპისკოპოსისა) ერთი პირის ხელში გააერთიანა, მწიგნობართუხუცეს-ჰყონდიდელის „სახელო“ შექმნა და მას ეკლესიის საქმეებიც ჩააბარა. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, ამიერიდან „მონასტერნი და სა-

ეპისკოპოსონი და ყოველნი ეკლესიანი წესსა და რიგსა... ყოველსა საეკლესიოსა განგებისასა დარბაზის კარით (სამეფო აპარატიდან) მიიღებიან“. ამგვარად, მეფემ ეკლესია სამეფო ხელისუფლებას, მის ინტერესებს დაუმორჩილა და ქვეყნის სამსახურში ჩააყენა.

სამეფო ხელისუფლებამ დიდი ყურადღება დაუთმო ჯერ კიდევ გიორგი მეორის დროიდან არსებითად მოშლილი ფეოდალური ლაშქრის ორგანიზაციის საქმეს. დავით აღმაშენებელმა, ჯერ ერთი, თვით შემოიკრიბა ერთგული მოლაშქრენი, მათგან მუღმივი, არც ისე დიდი, მაგრამ ძლიერი პირადი გვარდია — „მონა-სპა“ — შექმნა; და მეორეც, უფრო საიმედო და ორგანიზებული გახადა საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ერისთავთა მიერ გამოყვანილი ლაშქარი. ცხადია, მას შემდეგ, რაც საერისთავოებში მეფის ერთგული მოხელეები იყვნენ ჩაყენებულნი, მათ მიერ გამოყვანილი ლაშქარიც მეფის ნება-სურვილის ამსრულებელი იქნებოდა და არა მისადმი დაპირისპირებული, როგორც ეს ხშირად ხდებოდა დავითის წინაპართა მეფობის დროს. ამასთან ერთად, დავით აღმაშენებელი განსაკუთრებით ზრუნავდა ქართველთა ლაშქრის გამრავლების, შეიარაღებისა და გაწვრთნისათვის, მასში დისციპლინის განმტკიცებისათვის. დავითის ისტორიკოსმა შესანიშნავად ასახა ყველა ის ღონისძიება, რაც ამ მხრივ სამეფო ხელისუფლებამ გაატარა. მისი სიტყვით, დავითის გამეფების დროისათვის ქართველთა ლაშქარი ფაქტიურად წარმოადგენდა „ტყვეობათა და ზემოხსენებულთა ჳირთავან“ შეთხლებულ „მცირე გუნდს მხედრობისა“ და ისიც, მტრების მიერ „მრავალგზის უკუქცევით დაჯაბნებულს, უცხენოსა და უსაკურვლოს, თურქებთან ბრძოლის ყოვლად უცოდინარს და ფრიად მოშიშს“. ცხადია, ასეთი ლაშქარი წარმატებას ვერ მოიპოვებდა და მეფემ პირველ რიგში „განამრავლნა სპანი“, უზრუნველყო შეიარაღებითა და ცხენებით; ხოლო „უმსხვერპლო ლაშქრობითა და მცირედ-მცირედ ბრძოლით, სათანადო სწავლებით, შესაფერისი წინამძღოლობით და არა ერთი გამარჯვებების მოგვარებით გაწვრთნა სპანი თვისნი“. მეფე-სარდალი ყოველნაირად ცდილობდა მოლაშქრეთა შორის თავდადებისა და გმირობის დანერგვასა და განმტკიცებას. ამ მიზნით, უხვად „აჯილდოვებდა და აქებდა მხნეთა (თავდადებულთა), ხოლო ჯაბანთა კიცხავდა და აძაგებდა“. იმასაც კი არ ერიდებოდა, რომ მათ-

თვის სადედო (ქალის) ტანსაცმელი ჩანცმია და ლაშქრისათვის გამოეცხადებინა — ეს ჯაბანი მამაცი (მამაკაცი) კი არ არის, დიაციო (ქალიაო); ლაშქარში დისციპლინის განმტკიცების მიზნით, მეფემ აკრძალა „საეშმაკონი სიმღერანი, სახიობანი და განცხრომანი“ და ამგვარად „ყოველი უწესობა მოსპობილი იყო ლაშქართა შინა მისთა“.

ყველა ამ ღონისძიებას თან ერთვოდა მტკიცე საპოლიციო აპარატის შექმნაც. ასეთი მკაცრი ღონისძიებანი, ცხადია, ამრავლებდა მეფის პოლიტიკით უკმაყოფილოთა რიცხვს, ისტორიკოსის სიტყვით რომ ვთქვათ: ე. წ. „მაბრალობელებს“, ბრალმდებლებს. მათ დავითმა „მსტოვართა“ (მეთვალთვალეთა) აპარატი დაუპირისპირა, რის შედეგადაც მას „არცა სამეფოთა შინა მისთა, არცა ლაშქართა შინა მისთა მყოფთა კაცთა, დიდთა და მცირედთა საქმე ქმნილი, კეთილი გინა სიტყვა ბოროტი თქმული — არა რა დაეფარვოდა“. „რადენიცა ვის ფარულად ექმნეს ანუ თუ ეთქვას, ყოველივე ცხად იყო წინაშე მისსა“, თვით „გულის-სიტყვანიცა“ (ე. ი. გონებით განზრახულიცა) კი. ხოლო ვინც კი შემჩნეული იქნებოდა „ბოროტ სიტყვასა“ თუ მოქმედებაში, ე. ი. ღალატში, მათ მეფე სასტიკად უსწორდებოდა — განპატიუებითაც კი (თვალდაწვითა და დასაქურისებით). ასეთი დაუნდობელი ღონისძიებანი, დავითის ისტორიკოსის აზრით, „მრავალთა კეთილთა მიზეზ იქმნა... ორგულებასა, ზაკვასა და ღალატსა რასმე ვერვინ, დიდთა თუ მცირეთაგანი, იკადრებდა“.

ასეთი მკაცრი, თვითმპყრობლური ღონისძიებებით დავით აღმაშენებელმა ბოლო მოუღო ფეოდალურ ქაოსს და სამეფოში სასტიკი რეჟიმი დაამყარა. ეს კი მეფესა და მის მომხრეთა დასს მომავალ გამარჯვებათა საწინდრად მიაჩნდათ.

ყველა ზემოაღნიშნული საშინაო რეფორმა დავითის მეფობის პირველ წლებში, XI საუკუნის მიწურულსა და XII საუკუნის დამდეგს, განხორციელდა. ამ ღონისძიებების გატარებამ სამეფო ხელისუფლებას შესაძლებლობა მისცა მომდევნო წლებში, ქვეყნის მთლიანობის აღდგენისა და თურქ-დამპყრობელთა განდევნის მიზნით, გადამწყვეტი ნაბიჯები გადაედგა. ეს კახეთის საბოლოოდ შე-

მომტკიცებითა და ერწუხის „დიდი და ხმა-გასმენილი“ (სახელ-განთქმული) ბრძოლით დაიწყო. ერწუხის 1105 წ. ომმა დააგვირ-გვინა საქართველოს სამეფო ხელისუფლების საუკუნოვანი ბრძოლა კახეთის შემოსამტკიცებლად. ამ კუთხის შემოერთებით კი ძირითა-დად დასრულდა ქვეყნის გაერთიანების საქმე. ერწუხის ომს დავითი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა და თვითონაც, თავისი პირადი მაგალითით, ამ ომის მონაწილეებს თავდადებისა და გამირო-ბის საუცხოო ნიმუშს აძლევდა. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, „თვით მეფე, ზოგ სხვასავით, ზურგში კი არ უდგა და შორიდან კი არ უძახოდა თავის ლაშქარს... არამედ ყველა მათგანზე წინ მიდიოდა და როგორც ლომი, მაღალი ხმით შეუძახებდა და გრიგალივით მი-დამოს აქცევდა; გოლიათურად უტევდა და ძლიერი მკლავით ახო-ვნებს ამსობდა, წინ შემხვედრთ სრვიდა და დასცემდა... (ბრძოლა-ში მეფეს) სამი ცხენი მოუკლეს და მეოთხე ცხენზე მჯდომმა გამარ-ჯვებით დაასრულა იმ დღის ომი“. თავდადებით იბრძოდა ქართ-ველთა, მართალია, ჯერ კიდევ მცირე, მაგრამ უკვე გაწვრთნილი და ორგანიზებული ლაშქარი და „განწირული ერი“. სწორედ მათ „და-ხოცეს სულტნის ურიცხვი სპა“. ერწუხის ველზე დავითის ლაშქრის მიერ მოპოვებულმა ამ პირველმა დიდმა გამარჯვებამ ცხადყო სა-ქართველოს სიძლიერე და გადამწყვეტი ბრძოლისათვის მზადყოფნა.

მართლაც, ამის შემდეგ არ გასულა დიდი ხანი, მეფემ თურქ-ხელჩუკებს ზედიზედ წაართვა მათ მიერ საქართველოში დაპყრო-ბილი ქალაქები და ციხე-სიმაგრეები. 1110—1118 წლებში გან-თავისუფლდა ქალაქი სამშვილდე და მასთან ერთად ქვემო-ქართ-ლის ციხეების დიდი ნაწილი, ქალაქი რუსთავი; ციხეები: გიში, ლორე და აგარანი. ბუნებრივია, დამპყრობლები ასეთ მარცხს ად-ვილად არ ურიგდებოდნენ და დროდადრო საპასუხო ლაშქრობებ-საც აწყობდნენ დაკარგული ქალაქებისა და ციხეების დასაბრუნებ-ლად, მაგრამ ასეთი თავდასხმებიც უკუგდებულ იქნა; საქართველო დამპყრობლებისაგან თანდათან იწმინდებოდა. უკვე ამ წლებში სა-ქართველოს სამეფომ თურქების წინააღმდეგ ბრძოლა საქართველოს საზღვრებს იქითაც გაიტანა და დამპყრობლებს მის მეზობელ ქვე-ყნებშიც, კერძოდ, შირვანში (ახლანდელი აზერბაიჯანი) შეუტია.

ამრიგად, XII საუკუნის ოციანი წლების დაძვევისათვის საქართველოს შიგნით თურქ-დამპყრობლებთან ბრძოლა ძირითადად მოგებული იყო. საქართველოს სამეფოს თავდაცვითი ომი წარმატებით მიმდინარეობდა. მაგრამ ჯერ კიდევ არა ერთი ამოცანა იყო გადასაწყვეტი საბოლოო და მტკიცე გამარჯვების მოსაპოვებლად. ქვეყნის იმდროინდელი საგარეო და საშინაო მდგომარეობა სამეფო ხელისუფლებისაგან ახალი ღონისძიებების გატარებას მოითხოვდა.

XII საუკუნის ოციანი წლებისათვის ახლო აღმოსავლეთში მდგომარეობა შეიცვალა. პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის შედეგად მოპოვებული წარმატებები თანდათან გაქარწყლდა. ევროპელ ჯვაროსნებსა და თურქ-სელჩუკებს შორის ბრძოლებში გამარჯვების შემდეგ სასწორი ამ უკანასკნელთა მხარეს გადაინარა. 1119 წელს თურქებმა ხელახლა აიღეს ანტიოქია და სასტიკად ააოხრეს იგი. მრავალმხრივი ბრძოლით დაქსაქსული მათი ძალები უკვე გაძლიერებული საქართველოს წინააღმდეგ ერთიანდებოდა. ყველაფერი ეს, ცხადია, შეუმჩნეველი არ დარჩებოდა საქართველოს სამეფო ხელისუფლებისათვის. ამავე დროს კი ქვეყნის შიგნით ჯერ კიდევ დამორჩილებული არ იყო საქართველოს უდიდესი და უძლიერესი ქალაქები: თბილისი და დმანისი. ისინი ჯერ კიდევ სავსებით დამოუკიდებელ ერთეულებს წარმოადგენდნენ და ქალაქ-რესპუბლიკების (კომუნების) ტიპის მმართველობა ჰქონდათ. მართალია, ეს ქალაქები გარკვეულ დროსა და ვითარებაში საქართველოს მეფის მოკავშირეებად გამოდიოდნენ, მაგრამ არც მას ემორჩილებოდნენ და არც რომელიმე სხვა ბატონს. თბილისს უკვე ნახევარ საუკუნეზე მეტოხანი იყო, რაც დამოუკიდებელი მმართველობა მოეპოვებინა და ქალაქის ხელისუფალნი მოსახლეობასთან ერთად ყოველნაირად ცდილობდნენ შეენარჩუნებინათ იგი. მტკიცე ცენტრალიზაციის გზაზე შემდგარი საქართველოს სამეფო ხელისუფლებისათვის კი თანდათან მოუთმენელი ხდებოდა მის ტერიტორიაზე დამოუკიდებელი ქალაქ-რესპუბლიკების არსებობა და მათი დამორჩილებისათვის უნდა ეზრუნა. ცხადია, დამოუკიდებელი ქალაქები უბრძოლველად არ დათმობდნენ თავისუფლებას. ასე რომ, ქვეყნის შიგნითაც დიდ ამოცანა იყო იარაღით გადასაწყვეტი.

ამ დიდი ამოცანების გადასაწყვეტად პატარა ქვეყნის მცირე ლაშქარი საკმარისი არ ჩანდა. საკმარისი არ იყო აგრეთვე ის რეფორმები და ღონისძიებები, რაც დავითმა სამხედრო საქმეში გაატარა გამეფების პირველ წლებში ლაშქრის რაოდენობის გაზრდის თვალსაზრისით. ლაშქრის სიმცირე განსაკუთრებით მას შემდეგ გახდა საგრძნობი, რაც მეფემ ზედიზედ შემოიერთა ქალაქ-ციხეები და აქ, მოპოვებულ გამარჯვებათა განსამტკიცებლად, ქართველთა ლაშქრის ერთი, საგანგებო ნაწილი „ქალაქთა და ციხეთა შინა მდგომად და დამჭირველად“ განაწესა. დავითის ისტორიკოსის მოწმობით, „იხარა იყო ესეოდენი სიმრავლე ლაშქართა სამეფოსა შინა მისსა“, რომ მეფეს შესძლებოდა მისი სამ ნაწილად გაყოფა: ერთი ნაწილი ციხე-ქალაქებში ჩაეყენებინა, მეორე თანა ხლებოდა და მესამეს „ზამთარ-ზაფხულ დაუცხრომლად“ ელაშქრა. ამასთანავე, „ზამთარ-ზაფხულ დაუცხრომელი ლაშქრობა“, რომელსაც ასე საგანგებოდ უსვამს ხაზს დავითის ისტორიკოსი, სოფლისა და ქალაქის მწარმოებელ მოსახლეობას დიდი ხნით, ხშირ შემთხვევაში მუდმივადაც. წყვეტდა სოფლის მეურნეობასა და საქალაქო ცხოვრებას. ეს კი ქვეყნის ეკონომიურ მდგომარეობას თავის დაღს ამჩნევდა — შეუწყვეტელი ომიანობა ეკონომიური აღმავლობის შემაფერხებლად იქცეოდა.

ასე რომ, სამეფო ხელისუფლებას უნდა ეზრუნა რათა, ერთი მხრივ, ლაშქრის რაოდენობა გაეზარდა და მეორე მხრივ, ქვეყნის მატერიალური დოვლათის მწარმოებელი თავისი ძირითადი საქმიანობისათვის არ მოეწყვიტა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, საქართველოს სამეფო ლაშქრის რაოდენობის გაზრდა ქვეყნის მწარმოებელი მოსახლეობის ხარჯზე არ უნდა მომხდარიყო და ამავე დროს, ახლად შექმნილ ლაშქარს თავის საქმიანობად მხოლოდ მოლაშქრეობა ჰქონოდა. ამრიგად, სამეფო ხელისუფლებას უნდა შეექმნა მუდმივი ლაშქარი საქართველოს მოსახლეობის ხელოვნური გამრავლების გზით.

ეს დიდი ამოცანაც წარმატებით იქნა გადაჭრილი. სამეფო ხელისუფლებამ გადაწყვიტა საქართველოს იმდროინდელი ჩრდილოეთის მეზობლები, ყივჩაყები გადმოესახლებინა, აქ დაემკვიდრებინა და მუდმივი ლაშქრის ძირითად წყაროდ ექცია. ცხადია, სამეფო ხე-

ლისუფლების მიერ ყვიჩაყები შემთხვევით არ იყო შერჩეული. დავითის ისტორიკოსი სავსებით ნათლად ასაბუთებს ამ არჩევანის გონივრულობას. მისი სიტყვით, საქართველოს სამეფო კარმა კარგად იცოდა „ყვიჩაყთა სიმრავლე, წყობათა (ბრძოლებში) შინა სიმხნე, სისუბუქე და მიმოსვლა, სიფიცხე მიმართებისა“. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმასაც, რომ განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომი ყვიჩაყების შენახვა განვითარებული ფეოდალური ქვეყნისათვის ადვილი იყო. ამდენად, დავითის ისტორიკოსის სიტყვით რომ ვთქვათ, ყვიჩაყებზე არჩევანის შეჩერების ერთ-ერთი მიზეზი მათი „ადვილად დასამჭირვლობაც“ იყო. ამასთანავე, მეფის წარმოდგენით, ყვიჩაყები იქნებოდნენ „ყოვლითური მომზავებელნი (მიმყოლნი) ნებისა თვისისა“. ისტორიკოსის ცნობით, ყვიჩაყების გადმოყვანის შესახებ გადაწყვეტილების მიღებას ხელს უწყობდა აგრეთვე საქართველოს მეფის მოყვრობა ყვიჩაყთა მთავართან — დავითს მეუღლედ ჰყავდა ყვიჩაყთა მთავრის ათრაქა შარალანის ძის ასული გურანდუხტი. ცხადია, ყვიჩაყთა მთავარი თავისი დიდი სიძის, საქართველოს მეფის გადაწყვეტილებების წინააღმდეგი ვერ იქნებოდა.

დასასრულ, საქართველოს სამეფო ხელისუფლებამ კარგად იცოდა, რომ რუსეთის მთავრების მიერ შევიწროებული, არაერთხელ დარბეული და თავიანთი საცხოვრებლიდან გამოდევნილი ყვიჩაყები საქართველოსთან დაკავშირებასა და აქ გადმოსახლებაზე უარს არ იტყოდნენ.

ყველა ამ პირობის გათვალისწინებით და სათანადო ზომების მიღებით, სამეფო ხელისუფლებამ XII საუკუნის ოციანი წლებისათვის ჩრდილო კავკასიიდან საქართველოს ტერიტორიაზე გადმოსახლა ყვიჩაყთა ორმოცი ათასი ოჯახი. გადმოსახლებული ყვიჩაყები მეფემ „დააყენა ადგილთა მათ მარჯუეთა დედა-წულითა მათითა“ და გაუჩინა მათ „საზამთრო სადგური და საზრდელი“. ყვიჩაყები, ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდით, ჩაუსახლებიათ ქართლში, სადაც თურქთა შემოსევების წყალობით მოსახლეობა საგრძნობლად იყო შემცირებული.

ყვიჩაყთა თითოეულ ოჯახს სამეფოსათვის ერთი მუდმივი მოლაშქრე უნდა მიეცა. ასე რომ, ამიერიდან დავით აღმაშენებელს

მუდმივად ჰყავდა ყივჩაყთაგან „წყობად გამავალი რჩეული ორმოცი ათასი“. ამ ახალ ლაშქარს მიეცა „ცხენები და საკურველი“, დაიყო ნაწილებად („გუარად-გუარად“), ყოველ ნაწილს დაენიშნა სპასალარები, მმართველები და ზედამდგომნი.

სამეფო ხელისუფლებამ თავიდანვე სათანადო ზომები მიიღო აგრეთვე ყივჩაყთა გაქართველებისათვის. ეს ქართული ენის, ყოფისა და ქრისტიანობის დანერგვით უნდა მომხდარიყო. განვითარების დაბალ დონეზე მყოფი ყივჩაყები ადვილად ექცეოდნენ დაწინაურებული ფეოდალური ქვეყნის გავლენის ქვეშ. მართლაც, დავითის ისტორიკოსის სარწმუნო ცნობით, ყივჩაყთა შერწყმა ქართულ მოსახლეობაში, მათი ასიმილაცია სწრაფად მიმდინარეობდა.

მუდმივი ლაშქრის ძირითად ნაწილს ყივჩაყები ქმნიდნენ; მაგჩამ, როგორც ვახუშტი ბაგრატიონის ერთი მეტად საინტერესო ცნობიდან ჩანს, ამ ლაშქარში მეფეს, ყივჩაყთა გარდა, საკუთრივ ქართველებიც ჰყოლია. ვახუშტის სიტყვით, დავით აღმაშენებელს „მარადის მცველად“ 60 ათასიანი ლაშქარი ჰყავდა. აქედან 40 ათასი, დავითის ისტორიკოსის მიხედვით, ყივჩაყი იყო, დანარჩენი ოცი ათასი კი, ცხადია, ქართველები იქნებოდნენ.

ამრიგად, საქართველოს სამეფომ XII საუკუნის 20-იან წლებში გაიჩინა სამოციათასიანი მუდმივი ლაშქარი. ესეც უმაგალითო ღონისძიება იყო ფეოდალური საქართველოს ისტორიაში — არც მანამდე და არც შემდეგ ფეოდალურ საქართველოს ასე მრავალრიცხოვანი მუდმივი ლაშქარი არ ჰყოლია.

სამოციათასიანი მუდმივი ლაშქრის გარდა, მეფეს ჰყავდა თავისი პირადი ხუთიათასიანი გვარდია, „მცველად მისად“, „მონა-სპა“ — „რჩეულნი და განსწავლულნი... მისანდონი და გამოცდილნი სიმხნითა“. ამასთანავე, ქვეყნის ლაშქრის ერთ ძირითად ნაწილს, დავითის ისტორიკოსის მოწმობით, ისევ ისე შეადგენდა „სამეფოსა სპანი, რჩეულნი და მოკაზმულნი, ცხენკეთილნი და პირშეუქცევულნი“. ლაშქრის ამ სახეობას, ვახუშტი ბაგრატიონი, „მარადის მცველად“ დადგენილ ლაშქრისაგან განსხვავებით, „სხვა სპას, ქვეყნით-

გან გამოყვანილს და ერისთავთა ქვეშე დაწესებულთ“ უწოდებს. ეს ის ლაშქარი აყო, რომელსაც „მოუწოდთან ჟამად“, ე. ი. დრო-დადრო, საჭიროების შემთხვევაში. საჭიროების დროს საქართველოს ლაშქარი ივსებოდა აგრეთვე „როქის სპით“ — მეზობელი ქვეყნებიდან დაქირავებული ჯარით. ლაშქრის დაქირავება ფეოდალურ ქვეყანაში ჩვეულებრივი მოვლენა იყო.

მუდმივი ლაშქრის ორგანიზაციამ, „მონა-სპის“ შექმნამ და აგრეთვე „როქის სპის“ მოწვევამაც მწარმოებელ მოსახლეობას შესაძლებლობა მისცა მკვიდრად და უშიშრად დაბრუნებოდა თავის საქმიანობას — სოფლის მეურნეობას, ხელოსნობასა და ვაჭრობას. ქვეყანა თანდათან მოშენდა და იმ დროის კვალობაზე ძლიერი ეკონომიური აღმავლობის გზას დაადგა.

ზემოაღნიშნულმა რეფორმებმა კიდევ უფრო გააძლიერა სამეფო ხელისუფლება. ყველაფერიდან ჩანდა, რომ მეფე თანდათან თვითმპყრობლის უფლებებს იძენდა. არ იყო ქვეყნის ცხოვრების არც ერთი მხარე, რომელიც სამეფო ხელისუფლების კომპეტენციაში (უფლებებში) არ შედიოდა. მეფე ყველაფერს თავის ძალაუფლებას უქვემდებარებდა და ხელისუფლების სრულ კონცენტრირებას ახდენდა. ეს კარგად ასახა დავითის ისტორიკოსმა. მისი სიტყვით, „ვინ და როგორ აღრიცხოს რამდენი საქმე მოეთხოვება მეფობას, რამდენი მოვალეობა და განსაგებელი (აქვს მას): საზღვრების გაფართოება და მათი დაცვა, განხეთქილებათა თავიდან აცილება, სამეფოში წესრიგის დამყარება, ლაშქრობათა მეცადინეობა, მთავართა მზაკვრობის გამოცნობა, მხედართმთავრების განწესება, ხალხის შეგონება, ადმინისტრაციული და სასამართლო გადაწყვეტილებანი, ხაზინის შემოსავალნი, ელჩებთან შეხვედრა და მათთვის პასუხის გაცემა, ძღვენის მომტანთა ღირსეულად დასაჩუქრება, შეცოდებულთა საკადრისი წვრთნა, დამსახურებულთა უხვად დაჯილდოება, საჩივართა სამართლიანი გამოძიება, მოსაკითხავთა შესაფერისი მოკითხვა, ჯარის დაწყობა და მისი მარჯვედ გაძლოლა — ვინ ამოსწურავს იმ სახელმწიფოებრივი საქმეების ზღვას, რომელიც არავინ ჰგავს დავითს, არც ძველი და არც ახალი მეფე“. და ამაში ისტორიკოსი სავსებით მართალი ჩანს —

საქართველოს არც ერთი მეფე ისე ძლიერი და თვითმპყრობელი არ ყოფილა. როგორც დავით აღმაშენებელი იყო. ---

ეს კი დავით აღმაშენებელმა შეძლო ისევ ფეოდალებზე, წვრილ და საშუალო აზნაურებსა და ქალაქებზე დაყრდნობით, დიდგვარიან, რეაქციონერ ფეოდალთა დამარცხებითა და ეკლესიის მორჩილებაში მოყვანით, დავითის ისტორიკოსის სიტყვით რომ ვთქვათ, „ნაცვლად ორგულთა, ჯაბანთა და უღირსთა, ერთგულთა, ფრთხილთა და ახოვანთა განდიდებით“. ფეოდალური მონარქიის ასე გაძლიერებასა და განდიდებას, ცხადია, სარგებლობა პირველ რიგში სწორედ იმ მაღალი საზოგადოებრივი ფენებისათვის მოჰქონდა, რომელსაც მეფე ემყარებოდა. ფეოდალური საქართველოს დაბალი ფენები კი, მშრომელი ხალხი. ქვეყნის დოვლათის შემქმნელნი, ამ რეფორმების გასატარებლად ძირითად წყაროს წარმოადგენდნენ. მუდმივი ლაშქროს ორგანიზაცია, რიცხვმრავალ „სამეფო სპის“ უზრუნველყოფა იარაღ-საქურვლითა და მისი შენახვა დიდ სახსრებს მოითხოვდა. მშრომელთა ექსპლოატაციის გაზრდის ხარჯზე წარმოებდა აგრეთვე ლაშქრის სწრაფი და დაუბრკოლებელი მიმოსვლისათვის ახალი გზების გაყვანა, რიგ ძველ გზებზე ქვაფენილების დაგება. გაუვალ მდინარეებზე ხიდების აგება და სხვა. ასე რომ, დავით აღმაშენებლის ეს დიდი რეფორმები და სხვა ღონისძიებები მძიმე ტვირთად აწვებოდა განსაკუთრებით მწარმოებელ მოსახლეობას, საეკლესიო თუ საერო ფეოდალების ყმებს, ქალაქების მოსახლეობის დაბალ ფენებს — ხელოსნებსა და წვრილ ვაჭრებს. სამეფო ხელისუფლება საერო და საეკლესიო ფეოდალების, დიდვაჭრების შემწეობით ახერხებდა მწარმოებელი მოსახლეობიდან საჭირო დიდი რესურსების ამოქაჩვას. ამიტომაც ასე გაძლიერებულ სამეფოში მრავლად იყვნენ „დაჭირებულნი და მიმძლავრებულნი“, „გლახაკნი“, „ღარიბ-ღატაკნი“; თვით ეკლესიაც, „მონასტერნი, ლავრნი და ხუცესნიცა“ დავით აღმაშენებელს მეფობის ბოლო წლებამდე. ე. ი. სანამ ყველა უმთავრესი საქმეები მოგვარდებოდა, „ყოვლსა ჭირსა და ბეგარაში“ ჰყოლია. მათი მუდმივი სტუმრები იყვნენ სამეფო გადასახადების ამკრეფნი — „მოსაკარგავე მაჭირვებელნი“. სწორედ ამიტომ სკირ-

დებოდა მეფეს ეკლესიის მორჩილებაში მოყვანა, ქვეყანაში მკაცრო თვითმპყრობელური რეჟიმის დამყარება.

დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, თუმცა მეფის „შიში დიდი და ზარი... ქვეყნის კიდით-კიდემდე იყო განფენილი“, მაინც აშკარად გაისმოდა ძლიერი უკმაყოფილების ხმები. თვით დავითის პოლიტიკის თავდადებული მომხრე და დამცველი ისტორიკოსიც კი ვერ მალავს, რომ მეფეს ბევრი ჰყავდა „მაბრალობელნი“ და „მგიობელნი“ (მძაგებელნი) სამეფოს მოსახლეობის „მკისედ“ (გაჭირებით) ყოფნისათვის, მისი „მხედრობის განუსვენებლობისათვის“... ცხადია, ეს „მაბრალობელნი“ პირველ რიგში ისინი იქნებოდნენ, რომელთაც თავისი მხრებით უხდებოდათ სამეფო ხელისუფლების მიერ გატარებულ ღონისძიებათა სიმძიმის ზიდვა — გლეხები, ხელოსნები და ვაჭრები.

„მაბრალობელთა“ სხვა ჯგუფი კი, როგორც ჩანს, დამცრობილი დიდგვარიანები, განსაკუთრებით იმით იყვნენ უკმაყოფილო, რომ მღვფე „ვისაც შეიყვარებდა—განადიდებდა, ხოლო ვისაც შეიძულებდა, დაამცრობდა, ზოგს აღამაღლებდა და ზოგს დაამდაბლებდა“.

როგორც დავითის ისტორიკოსის თხზულებიდან ჩანს, „მაბრალობელთა“ როგორც ერთი, ისე მეორე ჯგუფი ყოველნაირად ცდილობდა მეფის თავიდან მოცილებას, არა ერთხელ განუზრახავთ ღალატი და მოულოდნელი თავდასხმა მასზე; საამისოდ გაუჩენიათ კიდევ „კაცნი მხნენი, რომელნიმე ხრმლითა, რომელნიმე შუბითა და სხუანი ისრითა“ შეიარაღებულნი და ეს „არა ერთ, ორ და გინა სამგზის, არამედ მრავალგზის“ ყოფილა მოწყობილი; მათ არა ერთხელ დაუმარტოხელებიათ კიდევ მეფე, მაგრამ ყოველთვის გადარჩენილა იგი „მდევართა მისთაგან“. დავითის ისტორიკოსის ამ კანტიკუნტი ცნობებიდანაც კი ნათლად ჩანს, თუ რამდენად ძლიერ იყო ფეოდალური საზოგადოების ცალკეული ფენების პროტესტი, მათი გამოსვლები მეფისა და მისი პოლიტიკის წინააღმდეგ.

თვითმპყრობელი მეფე დაუნდობლად უსწორდებოდა „მაბრალობლებს“ და ყველა იმათ, ვინც მის წინააღმდეგ მახვილს აღმართავდა, ვინც მის მიერ აღებული გეზიდან „განდრეკილად სვლას“, „ორგულობას, ზაკვასა და ღალატს“ გაბედავდა. მუდმივ ლაშქარს,

მთელ მის საპოლიციო აპარატს მეფე არა მარტო გარეშე მტრებთან ბრძოლაში, არამედ შინაგანი მღელვარების ჩასაქრობად და დასათრგუნავად იყენებდა.

ასეთი იყო საქართველოს საშინაო და საგარეო მდგომარეობა XII საუკუნის ოციან წლებში, დიდგორის ბრძოლის წინ.

დიდგორის ბრძოლის მიზეზები

საქართველოს იმდროინდელი საშინაო და საგარეო მდგომარეობა სამეფო ხელისუფლებას აიძულებდა თურქ-დამპყრობლების წინააღმდეგ გადამწყვეტი ბრძოლა გაემართა ქვეყნის შიგნით და ამავე დროს, მოპოვებული გამარჯვების განსამტკიცებლად დამპყრობლებთან ბრძოლა მის საზღვრებს გარეთაც გაეტანა, ე. ი. თავდაცვითი ომიდან ფართო მასშტაბის შეტევით ომზე გადასულიყო. მართლაც, 1120 წლის დამდეგიდანვე დავით აღმაშენებელმა დაიწყო დიდი შეტევა არა მარტო საქართველოს საზღვრებს შიგნით, არამედ მის გარეთაც. ამ დროს საქართველოს ლაშქარმა თურქ-დამპყრობლებს მუსრი გაავლო ბორტიაში, აიღო ქალაქი ყაბალა, ისევ ილაშქრა შირვანს, დაარბია თურქები „ლიყათათ ვიდრე ქურდევანამდე და ხიშტალნთამდე“. იმავე წლის ნოემბერს აშორნიას „დაესხა თურქმანთა, მოსრნა და იავარყვნა“ მათი ბანაკი. დალაშქრა სელგენმაჯე და აქაც გაანადგურა თურქობა. ბრძოლითვე დაიწყო 1121 წლის ზამთარიც. აფხაზეთიდან სწრაფ მობრუნებულმა მეფემ დამპყრობელთაგან გაწმინდა ხუნანი, ხოლო შემდეგ ბარდავშიც ილაშქრა. ამ განუწყვეტელ ომებს ერთგვარი შემოსავალიც მოჰქონდა სამეფო ხაზინისათვის. ისტორიკოსის სიტყვით, ნადავლითა და ალაფით აივსო ქვეყანა. გაუთავებელი ომებით მიყენებულ ზიანს მეფის ხელისუფლება ნაწილობრივ მაინც ამ ალაფითა და ნადავლით ფარავდა. ამასთან, უკვე აშკარა იყო, რომ ხელისუფლება წარმატებით აწარმოებდა ბრძოლას თურქ-დამპყრობთა წინააღმდეგ და რომ მას არა მარტო საქართველოდან, მოსაზღვრე ქვეყნებიდანაც ერეკებოდა.

აი, სწორედ ეს შეიქმნა, დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, დიდგორის ომის ძირითადი მიზეზი. ოციან წლებში მოწყობილმა ზემო-აღნიშნულმა ლაშქრობებმა, ისტორიკოსის გადმოცემით, თურმე ფრიად შეავიწროვა თურქი-დამპყრობლები. „ამათ ესევეთართა ჭირთაგან შეიწრებულნი თურქმანნი... წარვიდეს სულტანსა წინაშე“ დახმარების სათხოვნელადო.

საქართველოს შიგნით თურქების წინააღმდეგ წარმატებით წარმოებულ ომებს დიდგორის ბრძოლის მიზეზად თვლის სომეხი ისტორიკოსი მათე ურჰაელიც, ოღონდ მას ამ ბრძოლის უშუალო მიზეზად დავითის მიერ თურქთა დიდი ლაშქრის დამარცხება მიაჩნია: „იყო ვინმე ამირა განძაკის ქვეყნიდან. სახელად ხაზი. კაცი სისხლისმღვრელი, ურცხვი და საშინელი ავაზაკი. იგი იყო მოსაზღვრე ქართველთა ქვეყნისა და სიყვარულით მორჩილებდა ქართველთა მეფეს დავითს. ამ (1121) წელს მან განიზრახა ბოროტება. ხაზიმ შიილო სამი ბევრი (30.000) თურქთა ჯარი, შევიდა ქართველთა ქვეყანაში, ერთი ნაწილი ტყვედ წაასხა... წავიდა და დაბნაკდა თავის ადგილას. როდესაც ეს გაიგო ქართველთა მეფემ დავითმა, გაგზავნა ქართველთა ქვეყნის ჯარები. ისინი ჩუმად მივიდნენ და თავს დაესხნენ თურქთა ჯარებს. მან მათგან ამოწყვიტა ოცდაათი ათასი კაცი და, ყველა მათი ცოლები, მათი ძენი და ურიცხვი ცხვრის ფარა ტყვედ წაასხა. მრავალი და აურაცხელი ნადავლი წაიღო ქართველთა ქვეყანაში. მაშინ თურქთა ჯარიდან დარჩენილებმა დიდი საფრთხის გამო შემოიხიეს თავიანთი სამოსი, თავზე მიწა დაიყარეს და შავი ტანსაცმლით და თავდაუხურავნი გაჰკიოდნენ თავიანთ სულთანთან ქალაქ განძაკში მელიქთან ტაფარის ძესთან და ტირილით ჩიოდნენ მის წინაშე თავიანთ დაღუპვას; ხოლო სხვები მივიდნენ არაბთა ოლქში, კარმიანის ქვეყანაში ამირა ლაზისთან არღუხის ძესთან და დიდის ტირილით უამბობდნენ მათს მომხდარ დაღუპვას“ და ამ უკანასკნელმა კიდევ ომის თადარიგი დაიჭირაო. ასე რომ, მათე ურჰაელის ცნობით, ომის უშუალო მიზეზი განძის ამირას ავაზაკური საქციელი — 30.000-იანი ლაშქრით საქართველოზე თავდასხმა და დავითის მიერ ამ ლაშქრის დამარცხება — იყო. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ დავითის ისტორიკოსს, რომელიც საერთოდ დეტალურად

აღწერს დავითის ომებს, დიდგორის ბრძოლის წინ ქართველთა მიერ განძის ამირას ასე დიდი ლაშქრის დამარცხების შესახებ არაფერი აქვს ნათქვამი. ამ ომს არ იხსენიებს არც სხვა წყარო. ყველაფერი ეს კი მათე ურპაელის ამ ცნობას საექვოდ ხდის. მაგრამ ფაქტია, რომ დავითის შეტევითი ომების წყალობით, თურქები მართლაც დიდგანსაცდელში აღმოჩენილან და საერთო ძალით უცდიათ მისი შეჩერება. ასე რომ, დიდგორის ომის წინ შექმნილ საერთო ვითარებას მათე ურპაელიც სწორად ასახავს.

მაჰმადიან ისტორიკოსს იბნ ალ-ასირსაც დიდგორის ბრძოლის მიზეზად ქართველების შემოსევებით მუსლიმანების შევიწროება, მიაჩნია. მისი აზრით, ამან აიძულა მუსლიმანი ამირები გაერთიანებულიყვნენ და საქართველოს წინააღმდეგ გამოელაშქრათ.

ასეთ საერთო, ზოგად საფუძველს გარდა, დიდგორის ბრძოლას უფრო კონკრეტული მიზეზებიც გააჩნდა. ეს იყო დავით აღმაშენებლის პოლიტიკა, მისი დამოკიდებულება საქართველოს ქალაქებთან საერთოდ, და კერძოდ, თბილისთან. ჩვენ ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ საქართველოს სამეფო ხელისუფლება ქალაქებს, მისი მოსახლეობის ზედაფენას ოპოზიციური დიდგვარიანების წინააღმდეგ იყენებდა. ქვეყნის გაერთიანება და ძლიერი სამეფო ხელისუფლება ქალაქებსაც სჭირდებოდათ, ამიტომ გარკვეულ დროს ქალაქებიც გამოდიოდნენ მეფის მოკავშირეებად ქვეყნის გაერთიანებისათვის ბრძოლაში. მაგრამ მათი ასეთი კავშირი დიდხანს არ გაგრძელებულა. როგორც კი გაძლიერდა საქართველოს მეფის ხელისუფლება, რომელმაც დაამარცხა მოწინააღმდეგე საეკლესიო და საერო ფეოდალები და შექმნა ძლიერი, ცენტრალისტური ხელისუფლება, თანდათან დაიწყო ბრძოლა თვით ქალაქების მორჩილებაში მოსაყვანად. მათ შემოსამტკიცებლად და სამეფო ქალაქებად გადასაქცევად. ქალაქების დამორჩილებისათვის ბრძოლის პირველი ეტაპი დავით აღმაშენებელმა XII საუკუნის ოციანი წლებისათვის დაასრულა. მაგრამ ჯერ კიდევ არ იყო შემოერთებული საქართველოს უდიდესი ქალაქი თბილისი და აგრეთვე დმანისიც.

დავით მეოთხე თბილისის მიმართ განსაკუთრებულ ფრთხილ და მოქნილ პოლიტიკას აწარმოებდა. მას ქალაქისათვის ერთბაშად არ

შეუტევია, რადგან თბილისს ამ დროს დამოუკიდებელი თვითმმართველობა ჰქონდა, არავის არ ემორჩილებოდა, არავის უფლებას არ ცნობდა — იგი ქალაქ-რესპუბლიკას, ქალაქ-კომუნას წარმოადგენდა. ამასთანავე, დავითს კარგად ესმოდა თბილისის მნიშვნელობა იმდროინდელი აღმოსავლეთის ეკონომიურ ცხოვრებაში და ყოველნაირად ცდილობდა ეს დიდი ძალა გონივრულად გამოეყენებინა, განსაკუთრებით იმ პერიოდში, როცა მეფეს გადამწყვეტი ბრძოლები უხდებოდა საშინაო თუ საგარეო მტრების წინააღმდეგ, როცა იგი დიდმნიშვნელოვან რეფორმებს ატარებდა და როცა განსაკუთრებით სჭირდებოდა ქალაქების, კერძოდ კი. თბილისის მხარდაჭერა.

მაგრამ ვითარება არსებითად შეიცვალა მას შემდეგ, რაც დავით მეოთხემ ძლიერი თვითმპყრობელური ხელისუფლება და ერთიანი, ცენტრალიზებული მონარქია შექმნა. ამიერიდან იგი თავის ტერიტორიაზე ვეღარ მოითმენდა ქალაქ-რესპუბლიკების, დამოუკიდებელი ერთეულების არსებობას. გაძლიერებულ სამეფო ხელისუფლებას უკვე შეეძლო თავისი ძველი მოკავშირის დამორჩილებაზეც ეფიქრა. ეს ასედაც მოხდა: დაიწყო ქალაქებისადმი დამოკიდებულების მეორე ეტაპი — ბრძოლა ქალაქ-რესპუბლიკების, კომუნების გაუქმებისათვის, დამორჩილებისათვის.

დავით აღმაშენებელმა თბილისის შევიწროება და მისი შემოერთებისათვის ნიადაგის მომზადება უკვე 1120 წლიდან დაიწყო. ქალაქის დამოუკიდებლობას რეალური საფრთხე შეექმნა; თბილისის იმდროინდელმა ხელისუფლებამ, „ქალაქის უხუცესებმა“, მათმა საბჭომ და „ქალაქის თავადმა“ კარგად იგრძნეს ეს საშიშროება და ყოველნაირად შეეცადნენ თავიდან აეცლინათ დამოუკიდებლობის, დაკარგვის საფრთხე. საამისო დამხმარე ძალების ძიება თბილისის თავკაცებმა საქართველოს მეზობელ ძლიერ მაჰმადიან მფლობელებში დაიწყეს. ამ მხრივ ფრიად საინტერესო ცნობა აქვს დაცული ჩვენს მიერ ზემოხსენებულ არაბ ისტორიკოსს ალ-ფარისს: „მეფე დავითი, მეფე ქართველთა და აფხაზთა, ძლიერ ავიწროებდა მას (თბილისს). მაშინ ისინი (თბილისელები) წავიდნენ სულთან თორულთან, რომელიც მაშინ იმყოფებოდა განძასა და არანში (გამგებლად). და მან მისცა მათ (თბილისელებს) შიჰნა (ნაცვალი). საქარ-

თველოს მეფის მიერ თბილისელთა შევიწროება მაინც არ წყდებოდა. მაშინ ისინი (თბილისელები და მეფე) შეთანხმდნენ, რათა (ქალაქს მეფისათვის) ყოველწლიურად გადაეხადა ათი ათასი დინარი და რომ თბილისში ყოფილიყო (მეფის) ნაცვალი ათი მხედრით. და დარჩნენ ამ პირობით ცოტა ხანს“. როგორც ამ ცნობიდან ჩანს, თბილისელები განძისა და არანის გამგებლის შემწეობით, მის მიერ თბილისზე მფარველობის ხელის დადებით ცდილობდნენ შეენარჩუნებინათ დამოუკიდებლობა და თავიდან აეცდინათ საქართველოს მეფის შემოტევა. მაგრამ გაძლიერებულ საქართველოს მეფეს სულთან თოღრულის მოქმედებამ უკან ვერ დაახევინა და დავითი თბილისის შევიწროებას ისევ განაგრძობდა. თბილისის თავკაცები იძულებული გამხდარან ელიარებინათ მეფის მფარველობა, რისი სიმბოლიური ნიშანიც თბილისში მეფის ნაცვლისა და მისი ათი მხედრის გამოგზავნა იყო; ქალაქი ინარჩუნებდა შინაგან დამოუკიდებლობას და ამის საფასურად მეფისათვის ყოველწლიურად საკმაოდ დიდ თანხას — 10.000 დინარს — იხდიდა. ამრიგად, თბილისმა იმჟამად ფაქტიურად იყიდა საქალაქო საქმეების განმგებლობის დამოუკიდებლობა.

ეს მხოლოდ დროებითი ღონისძიება იყო. ასეთი პირობა არ აწყობდა არც საქართველოს მეფეს და არც თბილისის გამგებლებს. ამ პირველი ნაბიჯის შემდეგ დავითი, ცხადია, ქალაქის სრული დამორჩილებისათვის სამზადისს შეუდგებოდა. თბილისის მმართველი ზედაფენა ხედავდა ამას და ცდილობდა განთავისუფლებულიყო მეფის მფარველობისა და აქედან გამომდინარე დაკისრებული ვალდებულებისაგან. ურთიერთობა ქალაქსა და მეფეს შორის სულ უფრო და უფრო მწვეავდებოდა. ამიტომაც თბილისის უხუცესებმა საქართველოს მეფესთან ასეთი შეთანხმების მიუხედავად, ისევ დაიწყეს ახალი მფარველის ძიება. ალ-ფარიკის სიტყვით, მათ 1121 წ. თხოვნით მიმართეს ისევ მაჰმადიან მფლობელს, მარანდისა. და მაიაფარიკინის პატრონს ნეჯმ-ად-დინ ილლაზის, რათა მოსულიყო და ქალაქი ჩაებარებინა. ამ უკანასკნელმაც დიდძალი ლაშქარი შეკრიბა და თბილისისკენ დაიძრა. შემდეგ ალ-ფარიკი უკვე დიდგორის ბრძოლის ამბებს გადმოგვცემს.

როგორც ვხედავთ, ალ-ფარიკის მიხედვით, დიდგორის ომის უშუალო მიზეზად იქცა საქართველოს მეფის ბრძოლა თბილისის შემოსაერთებლად. ამას არსებითად ადასტურებს და ავსებს დავითის ისტორიკოსის ცნობებიც. მისი მონაცემებით, დიდგორის ბრძოლა გამოიწვია არა მარტო თურქ-სელჩუკთა საერთო შევიწროებამ, არამედ საქართველოს მეფის ცდამაც თბილისისა და სხვა ქალაქების ხელში ჩასაგდებად. ამიტომ დავითის ისტორიკოსი დახმარების მაძიებლებად აცხადებს არა მარტო „ჭირთაგან შეიწროებულ თურქმანთ“, არამედ განძელ, თბილელ და დმანელ თავკაცებსაც, რომელთაც იგი ამ ქალაქების ვაჭრებად იხსენიებს. ისტორიკოსი წერს: „ამგვარი გასაჭირით შევიწროებულნი თურქმანნი და აგრეთვე განძელ-თბილელნი-დმანელნი ვაჭარნი წარვიდნენ სულტნის წინაშე და ყოველ სპარსეთში; შეიღებეს შავად ზოგმა პირი, ზოგმა ხელები, ზოგმა კიდევ სრულიად და ამგვარად მოუთხრეს ყოველი გასაჭირი, მათზე მოწეული, რათა წყალობა აღმოეჩინათ მათთვის და შეიქმნა დიდი გლოვა მათ შორისო“. ამის შემდეგ დავითის ისტორიკოსიც, ალ-ფარიკის მსგავსად, მოგვითხრობს კოალიციური ლაშქარის შედგენისა და დიდგორის ბრძოლის ამბებს. ასე რომ, დავითის ისტორიკოსის ცნობითაც, დიდგორის ბრძოლა გამოუწვევია საქართველოსა და მისი მეზობელი ქვეყნების ქალაქთა გამგებლების ელჩობას სულტნის წინაშე.

ზემოხსენებული ცნობიდან ჩანს, რომ საქართველოს მეფე ქ. დმანისის მიმართაც ისეთსავე პოლიტიკას ახორციელებდა, როგორსაც თბილისის მიმართ, რომ საქართველოს დამოუკიდებელი ქალაქების დასახმარებლად მასთან კავშირში აღმოჩენილან მეზობელი ქვეყნის ქალაქებიც, ამ შემთხვევაში ქ. განძა (დღევანდელი კიროვაბადი, აზერბაიჯანის სსრ). დავითის ისტორიკოსის ცნობის მიხედვით, თვითმპყრობელი მეფის წინააღმდეგ საბრძოლველად ემზადებოდნენ არა მარტო საქართველოდან ფეხადგმული თურქ-სელჩუკები, არამედ დამოუკიდებელი ქალაქი-კომუნები, მათი კავშირი — „ქალაქთა კავშირი“. ეს გახდა დიდგორის ბრძოლის უშუალო მიზეზი. ასეთი ბრძო-

ლა ქალაქებს. მათ კავშირებსა და მეფის ხელისუფლებას შორის არა ერთი იცის შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპის ისტორიამ.

ქალაქ-რესპუბლიკების გაერთიანებული ძალები მაინც საკმარისი არ ჩანდა საქართველოს მეფის შემოტევისაგან თავდასაცავად და ამიტომ სთხოვეს მათ დახმარება მეზობელ ქვეყნებს, კერძოდ იმას, ვინც ისედაც უპირისპირდებოდა ძლიერების გზაზე განუხრებლად შემდგარ საქართველოს სამეფოს. თურქთა სულთანს საქართველოს მეფესთან თავისი ანგარიშებიც ჰქონდა და საქართველოს წინააღმდეგ ვალაშქრების ასეთ ხელსაყრელ მომენტს, როცა ქვეყნის შიგნით ძლიერი ქალაქები მის მომწვევად და დამხმარებლად გამოდიოდნენ, ცხადია, ხელიდან არ გაუშვებდა.

ამრიგად, დიდგორის ბრძოლა არსებითად იყო თბილისის, დმანისის და სხვა ქალაქების თავკაცთა ელჩობის შედეგი, დამოუკიდებელ „ქალაქთა კავშირისა“ და მის მიერ დამხმარედ მოწვეული ძალების უკანასკნელი ძლიერი ომი საქართველოს სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ.

ასეთი იყო ის შინაგანი პირობები, რომლებმაც დიდგორის ბრძოლა გამოიწვია.

როცა დიდგორის ბრძოლის მიზეზებს ვეხებით, არ შეიძლება ყურადღების გარეშე დავტოვოთ ის საგარეო ვითარება, რომელიც ამ დროისათვის ახლო აღმოსავლეთში შეიქმნა და რომელიც ამ ბრძოლის ერთ-ერთ მიზეზად იქცა.

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ თურქ-სელჩუკებმა, განსაკუთრებით XII საუკუნის 20-იანი წლებიდან, ძალა ისევ მოიკრიბეს, ჯვაროსნები დაამარცხეს და გაძლიერების გზაზე შედგნენ. მართალია, მათ ერთი მხრით თითქმის თავიდან მოიშორეს ევროპელი ჯვაროსნები, მაგრამ მეორე მხრით, საქართველოს სახით ძლიერდებოდა ახალი და უფრო საშიში ძალა, რომელიც უკვე წარმატებით ერეებოდა თურქ-დამპყრობლებს არა მარტო თავისი, არამედ მეზობელი ქვეყნებიდანაც. ასე რომ, თურქი დამპყრობლები ჰკარგავდნენ არა მარტო საქართველოს, არამედ მათ მიერ დაპყრობილ სხვა ქვეყ-

ინებსაც და საერთოდ, პირველობას მახლობელ აღმოსავლეთში. ამრიგად, ახლო აღმოსავლეთში ორი დიდი ძალა უპირისპირდებოდა ერთმანეთს — მხარდი საქართველო და თურქ-სელჩუკთა სახელმწიფო. ერთმანეთისაგან განსხვავებული იყო მათი სამეურნეო, სოციალური (საზოგადოებრივი) თუ სახელმწიფოებრივი წყობა. ამ ორ ქვეყანას შორის ბრძოლა არსებითად იყო ბრძოლა ორ განსხვავებულ სამეურნეო სისტემას შორის — განვითარებულ ინტენსიურ მეურნეობასა და ჯერ კიდევ ნახევრადპატრიარქალურ, ექსტენსიურ, მომთაბარულ-მეჯოგურ მეურნეობას შორის. საქართველო, რომელიც დამოუკიდებლობისა და პროგრესისათვის იბრძოდა, დიდ ხელისშემშლელ დაბრკოლებად იქცეოდა ახლო აღმოსავლეთში თურქ-სელჩუკთა პოლიტიკის წარმატების საქმეში. ამიტომაც თურქებს პირველობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლა უკარნახებდა გზიდან ჩამოეცილებინათ საქართველო, ერთხელ და სამუდამოდ ბოლო მოეღოთ მისთვის.

ასეთი საგარეო სიტუაცია, როგორც ჩანს, კარგად ჰქონდათ შემჩნეული ამ ამბების თანამედროვეებს. გოტიე თავის ქრონიკაში დიდგორის ომის მიზეზად სწორედ ამას, იმ დროისათვის შექმნილ საგარეო ვითარებას ასახელებს. მისი სიტყვით, მაჰმადიანთა გაერთიანებულმა ძალამ ილაზის მეთაურობით იმიტომ ილაშქრა საქართველოში, „რათა მისი (დავითის) დაღუპვის ან განდევნის შემდეგ თავისუფლად და დაუბრკოლებლად შეუდგეს ანტიოქიის დამორჩილებას და ქრისტიანების ამოწყვეტას“. როგორც ჩანს, თურქ-სელჩუკებს სურდათ საქართველოს დამარცხებით მახლობელი აღმოსავლეთი გაეწინინათ ძლიერი და საშიში მეტოქისაგან. ისინი საამისო ზელსაყრელ ამინდს ელოდებოდნენ და ასეთი ამინდიც მალე დადგა — თვით საქართველოს შიგნით აღმოჩნდნენ ისეთი ძალები, რომელნიც თურქებს დახმარებისათვის იწვევდნენ საქართველოს სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ესენი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საქართველოს ქალაქები იყვნენ, რომელნიც ძლიერი მეფის დამარცხებით ფიქრობდნენ თავიანთი დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას. ასე რომ, რევანშისათვის განწყობილ თურქებს ფრიად ხელსაყრელი მომენტი ექმნებოდათ და ამიტომ მათ, როგორც

კი საქართველოდან დახმარების მთხოვნელნი გამოჩნდნენ, დაუყოვნებლივ დაიჭირეს თადარიგი და დიდი ლაშქრობის მოწყობა გადაწყვიტეს.

ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ ყველაფერი ეს მოულოდნელი. არ ყოფილა საქართველოს სამეფო ხელისუფლებისათვის: დავითის საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკა აუცილებელს ხდიდა თურქ-სელჩუკებთან გამამწყვეტ ბრძოლას; ამას მოითხოვდა ქვეყნის დამოუკიდებლობისა და სიძლიერის შენარჩუნების ინტერესები, თვით საქართველოს ბრძოლა პირველობისათვის მახლობელ აღმოსავლეთში.

ამრიგად, ორი დიდი ძალის შეჯახება ორივე მხარისათვის გარდაუვალი ჩანდა.

დიდგორის ბრძოლა

მოწინააღმდეგეთა ლაშქარი, მისი შედეგნილოზა

იმდროინდელი საერთაშორისო ვითარება, როგორც აღვნიშნეთ, თურქ-სელჩუკებსა და საქართველოს სახელმწიფოს აშკარად უპირისპირებდა ერთმანეთს. ყველაფრიდან ცხადი იყო, რომ ეს ძლიერი წინააღმდეგობა დღეს თუ ხვალ იარაღით უნდა გადაწყვეტილიყო. მაგრამ საიმდლისო ამოცანად იგი საქართველოს სამეფო ხელისუფლების მიერ განდევნილ და შევიწროებულ თურქთა და ქალაქების — თბილისის, დმანისის და განძის — თავკაცთა ელჩობამ აქცია. ამან დააჩქარა კოალიციური ლაშქრის შექმნა და დიდგორის ბრძოლა. ყველა ძველი ისტორიკოსის (დავითის ისტორიკოსი, მათე ურპაელი, ალ-ფარიკი) მოწმობით, დავითის მიერ აწიოკებულმა თურქმანებმა და ზემოდასახელებული ქალაქების მმართველი ზედაფენის წარმომადგენლებმა, მწუხარების ნიშნად ხელ-პირ შავად შეღებილებმა, ტანსაცმელშემოფლეთილებმა და თავზე ნაცარდაყრილებმა გადაწყვიტეს „მათ ზედა მოწვევული ყოველნი ჳირნი“ მოეთხროთ და დახმარება ეძიათ ძლიერ მაჰმადიან მფლობელებს შორის. ეს ელჩობა, დავითის ისტორიკოსის ცნობების მიხედვით, 1121 წლის აპრილ-მაისში შემდგარა.

ვის მიმართეს დახმარებისათვის თურქებმა და ქალაქების წარმომადგენლებმა? ამ კითხვაზე საისტორიო წყაროებს სხვადასხვაგვარი ცნობები აქვთ დაცული; ასე მაგალითად, დავითის ისტორიკოსის ცნობით, „შეიწრებულნი თურქმანნი“ და მოქალაქეთა წარმომადგენლები „წარვიდეს სულტანსა წინაშე და ყო-

ველსა სპარსეთსა“, ე. ი. ისინი პირველ რიგში სულთანს ხლებიან, მაგრამ ამითაც არ დაკმაყოფილებულან და სხვა მაჰმადიანი მფლობელებისათვისაც მიუმართავთ. ისტორიკოსის განცხადება „წარვიდეს... ყოველსა სპარსეთსა“ სწორედ ამაზე მიუთითებს. სომეხი ისტორიკოსის მათე ურჭაელის მიხედვით კი, შავტანსაცმლიანი და თავდაუხუტრავი ელჩები „გაჰკიოდნენ თავიანთ სულთანთან ქალაქ განძაქში მელიქთან ტაფარის ძესთან და ტირილით ჩიოდნენ მის წინაშე თავიანთ დაღუპვას. ხოლო სხვები მივიდნენ არაბთა ოლქში, კარმიანის (კაბადოკიის) ქვეყანაში ამირა ზაზისთან არღუხის ძესთან და დიდი ტირილით უამბოდნენ მას... ხოლო მან თავისი ძლიერებისა და ზვიადობის გამო ბრძანა შეკრებილიყო თავისი ჯარების სიმრავლე“...

მათე ურჭაელის მიერ მოხსენებულ სულთანი მელიქი უნდა იყოს დავითის ისტორიკოსის მიერ კოალიციური ლაშქრის მონაწილედ მოხსენებული და სულთანის ძედ მიჩნეული მალიქი. ასე რომ, მათეს ცნობით, თბილელთა და სხვათა წარმომადგენელთა ერთ ნაწილს პირველ რიგში განძაში მყოფ მალიქისათვის მიუმართავს, ხოლო მეორე ნაწილს — ამირა ზაზისათვის, არღუხის ძისათვის. მათე ურჭაელის ღაზი არღუხის ძე იგივეა, რაც სხვა წყაროების ილღაზი არღუხის ძე.

განსხვავებულ ცნობას იძლევა აგრეთვე ალ-ფარაბი, რომლის მიხედვითაც, „თბილისის ხალხი წავიდა ნაჯმა-დ-დინ-ილღაზთან და სთხოვა მას მოსულიყო და ჩაებარებინა ქალაქი“. ლაშქრობის მთავარ ინიციატორად ილღაზის მიიჩნევს გოტიეც. როგორც ვხედავთ, ზემომოტანილ ცნობათა შორის ერთგვარი წინააღმდეგობაა, მაგრამ ეს ადვილად ასახსნელია და ამ ცნობათა ურთიერთ შეთანხმებაც მოსახერხებელია.

როგორც ირკვევა, უპირატესობა ამ შემთხვევაში ქართულ წყაროს, დავითის ისტორიკოსს უნდა მიენიჭოს. ცხადია, უფრო სარწმუნოა, რომ თბილისისა და სხვათა წარმომადგენლებს უშუალოდ სულთანისათვის მიემართათ, ვიდრე განძის მფლობელ მალიქის—ტაფარის ძისათვის, ან კიდევ, ილღაზისათვის, რომელიც, მართალია, სახელგანთქმულ მეომრად იყო მიჩნეული, მაგრამ მაჰმადიან

მფლობელებში ისეთი გავლენა ვერ ექნებოდა, როგორც თვით სულთანს. ამის გარდა, სწორედ სულთანი შეიძლებოდა ყოფილიყო კოალიციური (გაერთიანებული) ლაშქრის შემდგენელი. მას ექნებოდა უფლება სხვადასხვა მაჰმადიან მფლობელთა მოწოდებისა და ერთი დროშის ქვეშ მათი თავმოყრისა. ამრიგად, უდავოა, რომ თბილისის მოსახლეობის წარმომადგენლებმა დახმარება პირველ რიგში სთხოვეს სულთანს, ერაცის სელჩუქიანთა იმდროინდელ გამგებელს: მაჰმუდ მოჰამედის ძეს (1117 — 1131 წწ.); ეს იყო მაჰმადიანთა ლაშქრის საქართველოზე თავდასხმის ორგანიზატორი. ყურადსაღებია აგრეთვე დავითის ისტორიკოსისა და მათე ურჩაველის ცნობები, რომელთა მიხედვით, თბილისელთა წარმომადგენლები არ დაკმაყოფილებულან მარტოოდენ სულთანთან მისვლით და სხვა მაჰმადიან მფლობელებთან „ყოველ სპარსეთსა“ თუ „არაბთა ოლქებში“ თვით. უშუალოდ გაუმართავთ მოლაპარაკება.

ადვილი ასახსნელია ალ-ფარიკისა და გოტიეს მცირე უზუსტობაც, როცა ისინი ამ საქმის მთავარ ინიციატორად ილლაზის მიიჩნევენ. როგორც ჩანს, ალ-ფარიკიმ და გოტიემ თბილელთა ელჩობის შედეგად საქართველოსაკენ დაძრული კოალიციური ლაშქრობის სათავეში მყოფი ილლაზი ჩათვალეს იმ პიროვნებად, რომელსაც „თბილისის ხალხმა“ დიდგორის ბრძოლის წინ მიმართა თხოვნით.

სულთან მაჰმუდ მოჰამედის ძე მაშინვე გამოეხმაურა თბილელთა თხოვნას და სასწრაფოდ დიდი ლაშქრის ორგანიზაციის თადარიგი დაიჭირა. მან მაჰმადიან მფლობელთა ერთ ნაწილს მოუწოდა. ხოლო მეორეთ უბრძანა: „ვინც კი სადმე იყო დამასკო და ალექოდან მოკიდებული, ყველას, მოლაშქრეობის შემძლებელს“ მონაწილეობა მიეღოთ საქართველოს წინააღმდეგ ომში. ვინ იყვნენ ისინი, რომელთაც სულთნის ამ მოწოდებითა თუ ბრძანებით კოალიციურ ლაშქარში თავი მოიყარეს? ჩვენს წყაროებს ამ მხრივაც დაცული აქვთ საინტერესო ცნობები. დავითის ისტორიკოსის მიხედვით, „სულტანმა მოუწოდა არაბეთის მეფეს დურბეიზს, სადაყას ძეს და მოსცა ძე თვისი მალიქი და ყოველი ძალი მისი; და აჩინა სპასალარად ელლაზი ძე არდუხისი... და უბრძანა... ამათ თანა ათაბაგსა განძისასა მისითა ძალითა და ყოველთა სომხეთისა ამართა“ მონაწილეობა მიეღოთ ლაშ-

ქრობაში. ამრიგად, დავითის ისტორიკოსის ცნობით, სულთნის მოწოდებითა და ბრძანებით, საქართველოს წინააღმდეგ უნდა გაერთიანებულიყვნენ დურბეის სადაყას ძე, სულთნის ძე: მალიქი თავისი ძალით, ათაბაგი განძისა „მისითა ძალითა“ და სომხეთის ყველა მაჰმადიანი ამირა. გაერთიანებული ლაშქრის სარდლად კი სულთნის მიერ დანიშნული იყო ილღაზი ძე არდუხისი.

მათე ურპაელის ცნობითაც საქართველოს წინააღმდეგ ლაშქრობაში მონაწილეობა მიიღო ილღაზი არდუხის ძემ, მისმა სიძემ არაბთა მეფემ საღატუპაისის ძემ* და განძის სულთანმა მელიქმა ტაფარის ძემ. კოალიციური ლაშქრის მონაწილენი ჩამოთვლილი ჰყავს ალ-ფარიკისაც; მისი სიტყვით, ილღაზთან ერთად საქართველოს წინააღმდეგ წამოვიდნენ: დურბეის სადაყას ძე, რომელსაც თან ახლდნენ ყადი ელმად-დინი და მისი შვილი აბულ-ფათხი, ქ. მარდინის მაშინდელი ყადი და ვეზირი თამამ-იბნ-აბდუნი. აი, ასეთი შემადგენლობით მოსულან ისინი არზრუმში. სულთანი ტოღრული მოსულა განძის მხრიდან, ხოლო თუღან არსლან კუზიანი დვინიდან უნდა დაძრულიყო. ამ უკანასკნელს კოალიციის მონაწილედ ასახელებს ალ-ჯაუზიც.

ისტორიკოსი იბნ ალ-ასირიცი, ილღაზისა და დურბეისის გარდა, დიდგორის ბრძოლის მონაწილეებად მიიჩნევს მელიქ თოღრულს მოჰამედის ძეს და მის ათაბაგს ქენ-თოღდის.

როგორც ვხედავთ, სულთან მაჰმუდ მოჰამედის ძეს დიდი სამზადისი ჩაუტარებია და საქართველოს წინააღმდეგ მოუწვევია მაშინდელი მახლობელი აღმოსავლეთის ცნობილი და გავლენიანი მფლობელები. გაერთიანებული ლაშქრობის მოთავეთა შემადგენ-

*. მათე ურპაელის მიერ აქ მოხსენებული საღატუპაისის ძე, მკვლევართა აზრით, ნამდვილად არის აბულ ააზ-დურბეისი, შვილი სეიფ ედ-დულა სადაყისა და არა თვით საღა ანუ სადაკა, როგორც ეს ამ სომხური წყაროს მიხედვით არის წარმოდგენილი. ამ მხრივ სავსებით ზუსტნი არიან: დავითის ისტორიკოსი, ალ-ფარიკი და იბნ ალ-ასირი, რომელნიც დიდგორის მონაწილეთა შორის ასახელებენ დურბეისს, ანუ დურბეის სადაყას (სადაკას) ძეს და არა თვით სადაკას.

ლობა, ზემოგანხილული წყაროების ურთიერთ შეჯერების შემდეგ, ამგვარად წარმოგვიდგება:

ა) ნ ე ჯ მ ა დ-დ ი ნ ი ლ ლ ა ზ ი, სულთნის მიერ ბაღდადის გამგებლად დანიშნული, მარდინის მფლობელი, ალეპოს დამპყრობი, ხოლო 1121 წლიდან მიათვარიკინის გამგებელი. ილლაზი, დავითის ისტორიკოსის დახასიათებით იყო „კაცი დაჰმანი (მარჯვე) და მრავალღონე“; „ზვიადსა და ძლიერს“ უწოდებს მას მათე ურჰაელი; „უაღრესი ამპარტავნებით თავგასულად“ მიაჩნია იგი გოტიესაც. ილლაზმა, როგორც სარდალმა, დიდად ვაითქვა სახელი ჯვაროსნების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამიტომაც აირჩია იგი სულთანმა გაერთიანებული ლაშქრის სპასალარად.

ბ) დ უ რ ბ ე ი ზ (დ უ ბ ე ი ს) ს ა დ ა ყ ა ს ძ ე, ქალაქ ჰილას (მდ. ეფერატზე) პატრონი, დავითის ისტორიკოსისა და მათე ურჰაელის სიტყვით, „არაბეთის მეფე“. „ეს იყო, — წერს მათე ურჰაელი, — კაცი გულადი და მებრძოლი. მან დაატყვევა ქ. ბაღდადი და სამი ბრძოლა გადაიხდა სპარსთა სულთანთან—ტაფასთან... მან კარვით დაიბანაკა ეთიოპიასა და ინდოეთს შორის და მაშინ მოვიდა და დაესიძა სპარსთა ამირა ლაზის“. მართლაც, დიდგორის ბრძოლის ერთი წლით ადრე, დუბეის ცოლად შეუერთავს ილლაზის ასული გოჰარ-ხათუნი. ალბათ, ამგვარი დამოყვრებაც იყო ერთი მიზეზი იმისა, რომ დუბეისი ილლაზის მოწოდებას მაშინვე გამოეხმაურა და აქტიური მონაწილეობაც მიიღო მისი სარდლობით მოწყობილ ბრძოლაში.

გ) თ ო ღ რ უ ლ მ ო ჰ ა მ ე დ ი ს ძ ე, ყაზვინის, ზენჯანის, გილანის და სხვათა. ხოლო 1121-22 წლებში არანისა და განძის გამგებელი; სიცოცხლის ბოლო სამ წელს სულთანადაც იყო. იბნ ალასირი მას მელიქ თოღრულ მოჰამედის ძედ იხსენიებს. სწორედ ეს მელიქ თოღრული უნდა იყოს დავითის ისტორიკოსის მიერ „სულთნის ძედ“ მიჩნეული მელიქი და მათე ურჰაელის მიერ ქალაქ განძაკში მყოფ სულთანად დასახელებული მელიქი ტაფარის ძე. დიდგორის ომის წინ ქ. განძას სწორედ მელიქ თოღრული ფლობდა. ამავე დროს ეს მელიქ თოღრული იყო მოჰამედის ძე, ე. ი. ძმა იმდროინდელი სულთნის მაჰმუდისა. იქნებ დავითის ისტორიკოსის თხზულების

თავდაპირვანდელ ხელნაწერში ასეც ეწერა: სულთანმა „მოსცა ძმბო თავისი მალიქი“ და არა „ძე თავისი მალიქი“, როგორც ეს ამ თხზულების შემდგედროინდელ გადანაწერებშია. თუ ეს ასეა, მაშინ ყველაფერი ნათელი იქნება — ძმა სულთნისა მალიქი სხვა არავინ შეიძლება იყოს თუ არა მელიქ თოღრული.

სულთან მაჰმუდს ჰყავდა ძეც, მელქშაჰად წოდებული. მაგრამ იგი ამ დროს დაბადებულიც არ იქნებოდა და, ცხადია, დავითის ისტორიკოსი მას ომის მონაწილეთა შორის ვერ დაასახელებდა. ამრიგად, ქართულ და სომხურ წყაროებში მოხსენებული „სულთნის ძე მალიქი“, ან კიდევ, განძის სულთანი მელიქ ტაფარის ძე ნამდვილად არის არაბული წყაროების მელიქ თოღრული მოჰამედის ძე.* აღსანიშნავია შემდეგი გარემოებაც: თოღრული დიდგორის ბრძოლის დროისათვის სულ თორმეტიოდე წლისა ყოფილა და, ცხადია, მისი პირადი მონაწილეობა ლაშქრობაში უფრო ფორმალური იქნებოდა. თოღრულის ლაშქარს ამ დროს სათავეში, ალბათ, ძისივე ათაბაგი, ქენ-თოღდი ედგა, წყაროებში განძის ათაბაგად და ლაშქრობის მონაწილედ მოხსენიებული. ამიტომაცაა, რომ თოღრულის უშუალო მონაწილეობა დიდგორის ბრძოლაში ზოგ მკვლევარს საეჭვოდ ეჩვენება.

დ) თ უ ღ ა ნ ა რ ს ლ ა ნ კ უ ზ ი ა ნ ი, თურქი ამირა, ბითლისისა და არზანის პატრონი და ქ. დვინის დამპყრობი.

ე) განძის ათაბაგი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამ შემთხვევაში უნდა იგულისხმებოდეს განძის იმდროინდელი მფლობელის თოღრულის ათაბაგი ქენ-თოღდი. განძის ათაბაგი არა მარტო თოღრულის ლაშქარს უძღვებოდა, არამედ მას ჰყავდა საკუთარიც: დავითის ისტორიკოსის ცნობით, სულთანმა მას უბრძანა „მისითა ძალითა“ გამოსვლა.

ვ) დავითის ისტორიკოსი შემთხვევით არ მოიხსენიებს ლაშქრობის მონაწილეთა შორის „ყ ო ვ ე ლ თ ა ს ო მ ხ ე თ ი ს ა ა მ ი რ ა თ ა“, ე. ი. სომხეთის ტერიტორიის წვრილ-წვრილ მაჰმადიან გამგებ-

*. თოღრულის მამა მოჰამედი, როგორც წყაროებიდან ჩანს, ზოგჯერ მოჰამედ-ტაფად, ან კიდევ, უბრალოდ „ტაფარადაც“ იწოდებოდა. ამიტომაც მოუხსენებია მათე ურპაველს სულთანი მელიქი ტაფარის ძედ.

ლებს, ამირებს. მათაც, სულთნის ბრძანებით, ლაშქრობაში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ.

ზემოდასახელებულთა გარდა, კოალიციურ ლაშქრობაში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ დუბეისთან ერთად ამ მიზნით არზრუმში (ერზერუმში) მოსულთა და დაბანაკებულთ: ყადს ელმადდინ-იბნჯაბრის, მის შვილს, ქ. მარდინის ყადს აბულ-ფათხის და ვეზირს აბულ-თამამ-იბნ-აბდულუნას; მაგრამ, ყადი და ვაზირი, ალ-ფარიკის ცნობით, არზრუმში წაკიდებულან, კოალიციურ ლაშქარს ჩამოსცილებიან და არზრუმშივე დარჩენილან.

ამრიგად, სულთანს მართლაც თავი მოუყრია ყველასათვის — „სადღაც ვინ იყო... მხედრობად შემძლებელი“ და მის სათავეში, რმდროისათვის სახელმძღვანელო და დიდი გამოცდილების მქონე, მრავალმგადახდილი სარდალი ილლაზი ჩაუყენებია. ილლაზი, ცხადია, სულთნის სახელით მოქმედებდა და ყველა ზემოქსნებულნი გავლენიანი მფლობელი თუ სარდალი, მისი დროშის ქვეშ გაერთიანებულნი, მის განკარგულებებსა და ბრძანებებს უნდა დამორჩილებოდნენ.

უკანასკნელ ხანებში საისტორიო-სამეცნიერო ლიტერატურაში ექვის ქვეშ იქნა დაყენებული ზოგ ზემოდასახელებულ პირთა მონაწილეობა დიდგორის ომში; კერძოდ, ასეთი ექვი გამოთქვა ინგლისელმა მეცნიერმა ვ. მინორსკიმ, რომელმაც თავის წერილში — „კავკასია მაიაფარიკინის ისტორიაში“ — გამოაქვეყნა ალ-ფარიკის ცნობების ინგლისური თარგმანი და გზადაგზა. შენიშვნებში, დიდგორის ბრძოლასთან დაკავშირებული ბევრი საკითხიც გაარკვია. კერძოდ, მან საეჭვოდ მიიჩნია თოღრულისა და თულან-არსლანის მონაწილეობა დიდგორის ბრძოლაში. მისი აზრით, თოღრულისა და მისი ათაბაგის აჯანყება სულთან მაჰმუდის წინააღმდეგ იყო ის მიზეზი, რომელმაც ჩაშალა მათი მონაწილეობა ამ ბრძოლაში. რ. კიკნაძის მოსაზრებითაც, „მუსლიმანთა კოალიციური ლაშქრობა ქართველების წინააღმდეგ ნაწილობრივ მაინც ჩაშლილა... ქართველთა პირისპირ დარჩა მხოლოდ ნეჯმ-ედ-დინი (ილლაზი) თავისი სიძითურთ“. ჯერ ერთი, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ყველა წყარო (დავითის ისტორიკოსი, მათე ურჰაელი, ალ-ფარიკი, იბნ ალ-ასირი და თვით

აღ-ჯაუზიც კი) ერთხმად მიუთითებს თოდრულის მონაწილეობას ამ თმში. მათე ურჰაელი, რომელიც კარგად იყო გაცნობილი დიდგორის ბრძოლის ამბებს, თოდრულს დიდგორის ველზე დამარცხებულთა და თავიანთ ქვეყანაში სამარცხვინოდ გაქცეულთა შორისაც ასახელებს.

გარდა ამისა, ის აჯანყება, რომელზედაც ვ. მინორსკი მიუთითებს, ჩვენი აზრით, მაინცდამაინც ხელს არ შეუშლიდა თოდრულს მონაწილეობა მიელო საქართველოს წინააღმდეგ მოწყობილ ლაშქრობაში. როგორც ირკვევა, თოდრული და მისი ათაბაგი ქენ-თოდლი 1120 წლის დეკემბერსა და 1121 წლის იანვარში აჯანყებულან. ამ დროს დაუპყრიათ მათ განძაც და სანამ ქენ-თოდლი ცოცხალი იყო, ე. ი. 1121 წლის დეკემბრამდე, როგორც ჩანს, სულთანისაგან არც ისე შევიწროებულნი ყოფილან. კიდევ მეტა, სულთანისაგან გამდგარ ძმას, თოდრულს ზოგიერთი სულთანსაც კი უწოდებდა და დახმარების სათხოვნელად უშუალოდ მას მიმართავდა. მათე ურჰაელის ზემოხსენებული ცნობის მიხედვით, დავით აღმაშენებლის მიერ არაერთგზის დამარცხებულმა თურქ-სელჩუკებმა სწორედ ამ დროს მასაც მიმართეს დახმარებისათვის ქ. განძაში.

საგულისხმოა შემდეგი გარემოებაც. აღ-ჯაუზის ცნობით, ილღაზმა წერილები მისწერა სხვადასხვა ქვეყნებში თუღან არსლანს, სულთან თოდრულს და სხვებს. როგორც ჩანს, სულთან თოდრულს ლაშქრობაში მონაწილეობისაკენ მოუწოდა არა თვით სულთანმა, როგორც ამას დავითის ისტორიკოსი წერდა; არამედ ილღაზმა. ეს ცნობა სარწმუნო უნდა იყოს. სულთანი მისგან გამდგარ ძმას ამ ლაშქრობაში მონაწილეობას ვერ უბრძანებდა, ილღაზს კი ამის საფუძველი ჰქონდა: ილღაზთან ერთად ბრძოლაში მიდიოდა მისი სიძე დუბეისი, რომელმაც რამდენიმე თვის წინ. იარაღით დახმარება აღმოუჩინა თვით თოდრულს სულთნის წინააღმდეგ აჯანყების დროს. ახლა კი, როცა სიძე-სიმამრს მისი დახმარება სჭირდებოდა, თოდრული ამაზე უარს არ იტყოდა, მით უფრო, რომ თბილისელ ვაჭართა მიერ ის თვითონ იყო მიწვეული ქალაქზე მფარველობის ხელის დასადებად და საქართველოს მეფის წინააღმდეგ ლაშქრობის მოსაწყობად.

როგორც აღვნიშნეთ, დიდგორის ბრძოლის მონაწილე ღუბეის სადაკას ძე, ილღაზის სიძე, 1120 წლის დასასრულს აჯანყებულ თაღრულს მიემხრო. სულთანმა ღუბეისის დასჯა გადაწყვიტა და 1121 წლის დამდეგს კიდევაც დაიძრა მის წინააღმდეგ დიდი ლაშქრით. ღუბეისი გაიქცა და სიმამრს შეაფარა თავი. მაგრამ ყოველივე ამას ღუბეისისათვის ხელი არ შეუშლია თავისი 10.000-იანი ლაშქრით მონაწილეობა მიეღო დიდგორის ბრძოლაში. ცხადია, სულთნისაგან განდგომა 1120 წლის დასასრულს ვერც თორღულს შეუშლიდა ხელს 1121 წლის აგვისტოში მონაწილეობა მიეღო დიდგორის ომში, მით უფრო, რომ თორღულის წინააღმდეგ გამამწყვეტი ბრძოლა სულთანმა სწორედ დიდგორის ომის შემდეგ, 1121 წლის დეკემბრიდან, ქენ-თოდლის სიკვდილის შემდეგ დაიწყო და 1122 წლის მარტში თორღულის დამორჩილებით დაამთავრა.

დიდგორის ველზე თორღულის დამარცხებამ და მისი მრავალრიცხოვანი ლაშქრის განადგურებამ თავის მხრივ კიდევაც შეუწყო ხელი სულთან მაჰმუდს გამდგარი ძმის თორღულის ასე მალე დამორჩილებაში.

ამრიგად, ზემოდსახელებულ წყაროთა ერთობლივი მითითება დიდგორის ბრძოლაში თორღულის მონაწილეობის შესახებ სანდოდ უნდა იქნეს მიჩნეული. ჩვენი აზრით, დიდგორის ველზე ქართველთა პირისპირ იდგნენ არა მარტო ილღაზი და მისი სიძე, არამედ თორღული და მისი ათაბაგი ქენ-თოდლი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ლაშქრით.

როგორც აღვნიშნეთ ვ. მინორსკი ეჭვის ქვეშ აყენებს აგრეთვე მუსლიმანთა კოალიციურ ლაშქარში თულან არსლანის მონაწილეობასაც. მართალია, დიდგორის ომის მონაწილედ თულან არსლანს ჩვენს მიერ ზემოდსახელებულ ავტორთაგან მხოლოდ ალ-ფარიკი და მასზე დამყარებული ალ-ჯაუზი ასახელებენ, მაგრამ ვ. მინორსკის დაეჭვების საფუძველი ამ შემთხვევაში იმდენად მცირეა, რომ არ გვგონია იგი ალ-ფარიკის უტყუარი ცნობების შესასწორებლად გამოდგეს.

ყველაფერ ზემოაღნიშნულს თუ იმასაც დავუმატებთ, რომ სხვა დასახელებულ მაჰმადიან მფლობელთა მონაწილეობა დიდგორის

ბრძოლაში საეკვოდ არ არის მიჩნეული, ადვილი წარმოსადგენი იქნება საქართველოს წინააღმდეგ მოწყობილი ლაშქრობის ფართო მასშტაბი. ცხადია, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ყველა, ამ ლაშქრობაში მოხმობილი, უკლებლივ იღებდა მასში მონაწილეობას. თვით თურქ-სელჩუკთა შინაგანი წინააღმდეგობანი, ურთიერთბრძოლა და დაპირისპირება; როგორც ზემოთ ვნახეთ, ერთსულოვანი გაერთიანების შესაძლებლობას არ იძლეოდა. ამიტომ იყო, რომ ზოგი ადრე ჩამოცილდა კოალიციას, ზოგიც საერთოდ არ შეერთებია მას. მაგრამ ფაქტია, რომ უმთავრეს ძალას ილღაზის მეთაურობით 1120 წლის 10 აგვისტოს თბილისის მისადგომებისათვის მიუღწევია.

დიდგორის ომში მონაწილეობის მისაღებად მოწოდებულთა ვინაობის გარკვევის შემდეგ საჭიროა დაახლოებით მაინც განვსაზღვროთ მათ მიერ გამოყვანილი ლაშქრის რაოდენობა. ეს მეტად საინტერესო საკითხიც ისევ ძველი წყაროების ძიხედვით უნდა გავარკვიოთ. თუმცა, აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ზოგ ძველ ისტორიკოსს არც აქვს საამისო ცნობა, ზოგი კიდევ გაზვიადებულ, დაუჯერებელ მონაცემებს გვთავაზობს. ასე რომ, ჩვენ ამ მხრივ მხოლოდ ვარაუდის გამოთქმის შესაძლებლობა გვექნება.

დავითის ისტორიკოსი არაფერს ამბობს არც მაჰმადიანთა გაერთიანებული ლაშქრისა და არც საქართველოს ჯარის რაოდენობის შესახებ. მაგრამ მისი ცნობიდან კარგად ჩანს, რომ საქართველოს წინააღმდეგ დიდძალი ლაშქარი დაძრულა; მისი სიტყვით. მტრის ლაშქარი ყოფილა „სიმრავლითა ვითარცა ქვიშა ზღვისა, რომლითა აღივსო ქვეყანა... რომელ თვით ფერხთა ზედა ვერ ეტეოდეს ამთადგილთა“. მაჰმადიანთა „დიდი ლაშქრის თავმოყრის“ შესახებ წერს აგრეთვე ალ-ფარიკიცი, თუმცა არც იგი მიუთითებს მის რაოდენობაზე.

კოალიციური ლაშქრის რაოდენობის შესახებ ცნობები მოგპოვებათ სომეხ ისტორიკოსებს, იბნ ალ-ასირსა და გოტიესაც.

მათე ურჰაელის სიტყვით, ილღაზმა „ბრძანა შეკრებილიყო თავისი ჯარების სიმრავლე, ყოველი ტომი თურქმანთა, ბერძენთა ქვეყნიდან ვიდრე აღმოსავლეთისაკენ ყოველი კარმიანი და ქმნა რიცხვი თავისი ჯარისა ა ს ო რ მ ო ც დ ა ა თ ო ა თ ა ს ი“. ასე რომ, მარტო

ილღაზს, მათეს ცნობით, 150.000 მოლაშქრე გამოუყვანია, მის მიერ მოწოდებულ „არაბთა მეფეს“ დუბეისს ათი ათასი და მოკავშირენი 160.000-იანი ლაშქრით განძაში დაბანაკებულან. იმავე ისტორიკოსის ცნობით, განძაშივე „მოვიდა სულთანი მელიქი (ე. ი. თორღული მოჰამედის ძე) ოთხასი ათასი მხედრით, გულადი კაცებით. ისინი დაიდრნენ საშინელი სიმრავლით და შევიდნენ ქართველთა ქვეყანაში ქალაქ თბილისის მხარეს“. ამრიგად, თუ მათე ურჰაელს დაუჯერებთ, მაჰმადიან მფლობელთა გაერთიანებული ლაშქრის რიცხვს 560.000-ისათვის მიუღწევია*. ეს მონაცემები სწორი არ უნდა იყოს, როგორც ჩანს, იგი გაზვიადებულია. დაუჯერებელია, რომ ამ სამ მაჰმადიან მფლობელს ასე დიდი ლაშქრის გამოყვანა შესძლებოდა.

კიდევ უფრო გაზვიადებულია ანტიოქიის სამთავროს კანცლერის გოტიეს მონაცემები. მისი ცნობით, „ალეპოდან წამოსულმა ილღაზიმ შეკრიბა თურქმანებისა და არაბების ურიცხვი ჯარი. როდესაც მან ნახა შეკრებილთა სიმრავლე, უადრესი ამპარტავნებით თავგასულმა გადაწყვიტა, ერთ ხორასნელ სულთანთან ერთად მოეწყო ლაშქრობა დავით მეფის წინააღმდეგ... სულთანი და თვით ილღაზი ექვსასი ათასი მეომრით სალაშქროდ შევიდნენ მეფის ქვეყანაში“. როგორც ვხედავთ, მათე ურჰაელისა და გოტიეს მონაცემებს შორის მაინცდამაინც დიდი განსხვავება არ არის — მათე 560.000 მოლაშქრეს ასახელებს, გოტიე კი — 600.000-ს.

სამწუხაროდ, ჩვენ არა გვაქვს სხვა ისტორიკოსთა ისეთი სანღო მონაცემები, რომლებიც შესაძლებლობას მოგვცემდა დაგვეზუსტებინა კოალიციური ლაშქრის მონაწილეთა რაოდენობა. იბნ-ალ-ასი-

*. მიუხედავად იმისა, რომ მათე ურჰაელი საესებით გარკვევით მიუთითებს კოალიციური ლაშქრის შედგენილობასა და რაოდენობაზე (560.000), ზოგი მკვლევარი მაინც ფიქრობს, თითქოს მათე ურჰაელის ცნობით, მაჰმადიანთა გაერთიანებული ლაშქარი მხოლოდ 400 ათასს აღწევდაო. როგორც ჩანს, ამ მკვლევარებს, მათეს ცნობით, მხოლოდ მელიქ თორღულის მიერ გამოყვანილი ლაშქარი (400.000) შეცდომით კოალიციურ ლაშქრად მიუჩნევიან, ან კიდევ, მათეს უდავოდ გაზვიადებული მონაცემები შეუმცირებიათ, რათა მისთვის ასე თუ ისე სარწმუნო ცნობის სახე მიეცათ.

რის თხზულების არაბულ დედანში მხოლოდ „ათასი“ წერია, მაგრამ რამდენი ათასი, აღნიშნული არ არის. ზოგი მკვლევარი იბნ ალ-ასირის ამ ნაკლულ ტექსტს ალ-ჯაუზის მიხედვით: 30.000-ით აღადგენს, ზოგი კიდევ 300 000-ით ან 400.000-ით. ასე რომ, იბნ ალ-ასირის ცნობა ზემომოტანილ მასალათა საკონტროლოდ აქ გამოდგება. ასევე, საამისოდ არ გამოდგება XIII საუკუნის სოქეხი ისტორიკოსის სმბატ სპარაპეტის მონაცემებიც, რომელთა მიხედვით ამირა ილლაზს საქართველოში 150.000-იანი ჯარით ულაშქრია. როგორც ჩანს, სმბატ სპარაპეტი საკუთრივ ილლაზის მიერ გამოყვანილ მოლაშქრეთა რაოდენობის მითითებით დაკმაყოფილებულა.

უდავოა, რომ მათე ურჰაელისა და გოტიეს ცნობები კოალიციური ლაშქრის რაოდენობის შესახებ გაზვიადებულია. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ნახევარმილიონიანი თუ ექვსასათასიანი ლაშქარი თრიალეთ-მანგლის-დიდგორის სანახებში არა თუ ვერ გაიშლებოდა საბრძოლველად. ვერც კი დაეტეოდა. მაგრამ, ამავე დროს ისიც უდავოა, რომ მოწინააღმდეგის ლაშქარი ბევრად, რამდენიმეჯერ, აღემატებოდა საქართველოს სამეფო ხელისუფლების მიერ ამ ბრძოლაში გამოყვანილ ლაშქარს. აკად. ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდით, მტრის ჯარი 300.000 მეომრისაგან უნდა ყოფილიყო შემდგარი. ასეა თუ ისე, ყველა მონაცემებიდან სავსებით აშკარაა, რომ დიდგორის ველზე, რიცხობრივი რაოდენობის მიხედვით, არათანაბარი ძალები შეხვდნენ ერთმანეთს. ამაზე ერთხმად მიუთითებს ჩვენს მიერ შემოგანხილული ყველა წყარო, როგორც ქართულ-სომხურ-ლათინური, ასევე თვით არაბულიც.

ახლა იმასაც შევეხოთ, თუ საიდან და რა გზით მოდიოდა ეს კოალიციური ლაშქარი. დავითის ისტორიკოსს მხოლოდ ის აქვს აღნიშნული, რომ მტრის ურიცხვი ლაშქარი, „ვითარცა ქვიშა ზღვისა“, მოვიდა „თრიალეთს, მანგლისსა და დიდგორს“. მათე ურჰაელის ზემომოტანილი ცნობიდან კი ჩანდა, რომ, როგორც ილლაზი და დუბეისი, ასევე სულთანი მელიქი (თორღრული) განძიდან დაძრულან და იქიდან „საშინელი სიმრავლით შევიდნენ ქართველთა ქვეყანაში ქ. თბილისის მხარეს, მთაში, რომელსა ქვია დეკორ (დიდგორი)“.

ამ საკითხის შესახებ სხვა ცნობა აქვს ალ-ფარიკს. მისი მონაცე-

მებით, არზრუმიდან ილლაზი გაემართა „ყარსისაკენ და შევიდა იქ (საქართველოში) თრიალსით (თრიალეთით). შეიკრიბა დიდი ლაშქარი, სულთანის თოღრული მოვიდა განძის მხრიდან, ხოლო ფანზად-დინ თულან არსლან კუზიანი — დვინის მხრიდან და იარა ამ ლაშქარმა იმდენი, რომ მასსა და თბილისს შორის დარჩა მთა ნახევარდღის სავალი“. ამ ცნობით, დიდგორთან შეყრილი კოალიციური ლაშქარი აქ სამი მხრიდან მოსულა: ყარსიდან თრიალეთის გზით, განძიდან და დვინიდან. ამ ცნობიდან ისიც ნათელია, რომ თბილისიდან ნახევარი დღის სავალზე იმყოფებოდა არა მარტო ილლაზის ლაშქარი, როგორც ზოგიერთი მკვლევარი ვარაუდობს, არამედ სულთანის თოღრული და თულან არსლან კუზიანიც თავისი ჯარებით.

აკად. ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, ეს ლაშქარი ქართლში მანგლის-თრიალეთის გზით არის შემოსული. ამ მხრივ სავსებით სწორია დავითის ისტორიკოსი. უძველესი დროიდან შიდა ქართლში შესვლა სწორედ ამ გზით შეიძლებოდა. ამ გზას არა მარტო იმ დროისათვის, არამედ შემდეგაც, XIX საუკუნეშიაც, დიდ სტრატეგიულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. როგორც აკად. ნ. ბერძენიშვილი მიუთითებს, „მანგლისის ფრიად ხელსაყრელი ადგილი უჭირავს. მანგლისის მხარე ეკვრის შიდა ქართლს, თბილისს, სომხით-საბარათიანოს და წალკა-ჯავახეთს. იმყოფება რა ალგეთის, თეძმის, კავთურას და ვერეს გამოსავლებში, მანგლისის ხეობა სტრატეგიულად ბატონობს აღნიშნულ მხარეზე... სომხითიდან შიდა ქართლში, ჯავახეთიდან კახეთში უმოკლესი გზები სწორედ მანგლისზე გადიოდა“. ამიტომ იყო, რომ ვინც კი ამ გზით ფიქრობდა საქართველოს დამორჩილებას, მანგლისზე გადმოვლით მოდიოდა. სწორედ აქედან უნდა იყოს შემოსული, აკად. ნ. ბერძენიშვილის ვარაუდით, „თურქ-სელჩუკთა კოალიცია დავით აღმაშენებლის წინააღმდეგ“.

ლაშქრის თავმოყრა მანგლის-დიდგორში 1121 წლის აგვისტოსათვის რიცხვამდე უნდა მომხდარიყო. მართალია, დავითის ისტორიკოსი 12 აგვისტოს ასახელებს მათი მოსვლის თარიღად, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ეს თარიღი თვით ბრძოლისა უნდა იყოს და არა კოალიციური ლაშქრის საქართველოს ტერიტორიაზე შემოსვლისა.

ჩვენ, სამწუხაროდ, არავითარი ცნობა არ გვაქვს იმის შესახებ, თუ როგორ ემზადებოდა საქართველოს სამეფო ხელისუფლება ამ გადაწყვეტი ბრძოლისათვის. მაგრამ, ცხადია, მას არ გამოეპარებოდა სულთნისა და სხვა მაჰმადიან მფლობელთა მიერ მთელი 4-5 თვის მანძილზე გატარებული ღონისძიებანი. ამიტომაც იყო, რომ დავით აღმაშენებელი და მისი ლაშქარი სავსებით მზად იყო ბრძოლის მი-საღებად.

გოტიეს სიტყვით, „მეფე დავითი ოთხმოცი ათასი... მეომ-რით... იდგა ერთ ხეობაში — ორს მთას შორის მდებარე დაბურულ ტყეში“. როგორც მტრის, ისე ქართველთა ლაშქრის რაოდენობა გოტიეს გაზვიადებულად უნდა ჰქონდეს მოცემული. ამ მხრივ უფრო სარწმუნო ჩანს სომეხი ისტორიკოსი მათე ურჰაელი, რომელიც არა მარტო ლაშქრის რაოდენობის, თვით მისი შემადგენლობის შესახებაც გვაძლევს ფრიალ საინტერესო ცნობებს. დავით მეფე, წერს მათე ურჰაელი, ბრძოლის ველზე „მივიდა თურქთა ჯარების წინააღმდეგ ორმოცი ათასი ძლიერი და გულადი კაცი და გამოცდილი მეომრით. მას ჰყავდა სხვა ჯარებიც ყიფჩაღთა მეფისაგან, თხუთმეტი ათასი გულადი და რჩეული, ხოლო ალანთა ტომისაგან ხუთასი კაცი და ფრანგი ასი“*. ასე რომ, დავით აღმაშენებ-ლის ლაშქრის რაოდენობა, ამ ცნობის მიხედვით 56.000-იც კი არ ყოფილა.

ყურადღებას იქცევს თვით ლაშქრის შედგენილობა. როგორც ჩანს, მეომართა ძირითადი ნაწილი მეფეს საკუთრივ ქართველებისა-გან შეუდგენია: ორმოცი ათასი ძლიერ და გამოცდილ მოლაშქრე

* დ. ბაქრაძე. ივ. ჯავახიშვილი, ს. კაკაბაძე და აგრეთვე სხვები, ვისაც კი დავით აღმაშენებლისა და დიდგორის ბრძოლის შესახებ დღემდე რაიმე დუჟწე-რიათ, მიუთითებენ, თითქოს მათე ურჰაელის ცნობით, დავით აღმაშენებელს დიდ-გორის ბრძოლაში ხუთი ათასი ალანი (ოსი) გამოეყვანოს. ჩვენთვის გაუ-ებარია, რაზე არის დამყარებული ზემოხსენებულ მკვლევართა ასეთი მონაცე-ები. დიდგორის ბრძოლაში გამოეყვანილი ქართული ლაშქრის რაოდენობისა და შედგენილობის შესახებ ცნობა, გარდა მათე ურჰაელისა, არავის მოეპოვება. მათე ურჰაელის თხზულების როგორც იერუსალიმის 1869 წლის, ისევე ვალარშაბატის 898 წლის გამოცემებში კი, რომლებითაც ამ მკვლევარებს უსარგებლიათ, გარ-

„სამეფო სპის“ ნაწილს შეადგენდა და, ცხადია, საკუთრივ ქართველებსაგან იყო შედგენილი. მიუხედავად იმისა, რომ დავით აღმაშენებელს, როგორც ეს ზემოთ აღვნიშნეთ, ყივჩაყთა 40.000-იანი მუდმივი ლაშქარი ჰყავდა, ამ გადამწყვეტ ბრძოლაში მას მხოლოდ 15.000 ყივჩაყი გამოუყვანია. და ეს შემთხვევითი არ იყო. როგორც ჩანს, მეფე ძირითად საყრდენ ძალად ისევ „სამეფო სპას“, ქართველთა ლაშქარს თვლიდა, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ასეთ გადამწყვეტ ბრძოლასთან ჰქონდა საქმე. თურქთა წინააღმდეგ მართლაც მხოლოდ რჩეული, უკვე ყოველმხრივ მისანდობ ყივჩაყთა გამოყვანა თუ შეიძლებოდა. აქედან ისიც კარგად ჩანს, რომ დავით აღმაშენებელს ყივჩაყთა მუდმივი ლაშქარი არასოდეს არ გაუხდია თავის ძირითად და დასაყრდენ ძალად, როგორც ეს ზოგიერთ ისტორიკოსს ჰგონია.

საქართველოს ლაშქრის მესამე ნაწილს „როქის სპა“, ალანთაგან (ოსთაგან) დაქირავებული ჯარი შეადგენდა. შემთხვევითი არ იყო ხუთასი ოსი მოლაშქრის დაქირავება და საამისოდ თანხის გაღება, მაშინ როცა მეფეს რეზერვში ოცდახუთი ათასი მუდმივი მოლაშქრე ყივჩაყი ჰყავდა. ესეც, ცხადია, დავითის სათანადო ტაქტიკური გეგმის მიხედვით იყო გაკეთებული და გარკვეულ მიზანს ემსახურებოდა.

გარკვეული მიზნით იყო შეყვანილი ქართველთა ლაშქარში, თუმცა არც ისე დიდი რაოდენობით, „ფრანგებიც“. მათე

კვევითაა მითითებული დიდგორის ბრძოლაში არა ხუთი ათასი, არამედ მხოლოდ ხუთასი ალანის მონაწილეობის შესახებ. ასევე გადმოწერა და თარგმნა ეს ცნობა თავის დროზე მ. ბროსემ, მაგრამ ესეც მხედველობაში არ იქნა მიღებული და დღემდე ჩვენს სამეცნიერო თუ სასწავლო ლიტერატურაში დამკვიდრდა მათე ურჩაელის ცნობის ასეთი არასწორი ინტერპრეტაცია.

ასევე, ქართულ ისტორიულ ლიტერატურაში ზოგ შემთხვევაში არასწორად არის გადმოცემული მათეს ცნობა ქართველთა ლაშქარობაში „ფრანგების“ მონაწილეობის შესახებ. ზოგი მკვლევარი, ისევე ისე მათე ურჩაელზე დაყრდნობით, ამ ბრძოლის მონაწილედ ათას ფრანგს მიიჩნევს, მაშინ, როცა ეს სომხური წყარო მხოლოდ ას ფრანგს ასახელებს. თვით გოტიეც კი, რომელიც ყოველნაირად აზვიადებდა ფრანგების როლს და ერთიორად ზრდიდა დიდგორის ბრძოლის მონაწილეთა რიცხვს, მხოლოდ ორას ფრანგს ასახელებდა ამ ომის მონაწილედ.

ურპაელი ამ ომში ასი „ფრანგის“ მონაწილეობის შესახებ წერს, გოტიე კი ორას „ფრანგს“ ასახელებს. როგორც ჩანს, „ფრანგები“ მართლაც მონაწილეობდნენ ამ ომში. „ფრანგებს“ ქართველები მაშინ და შემდეგაც, დიდი ხნის მანძილზე, საერთოდ „ევროპელებს“ ეძახდნენ. ასე რომ, ეს „ფრანგები“ იმ ევროპელ ჯვაროსანთა წარმომადგენლები იყვნენ, რომლებსაც ამ დროს მაზლობელ აღმოსავლეთში ბრძოლები ჰქონდათ თურქ-სელჩუკებთან. ევროპელ რაინდებს, „ფრანგებს“ დიდი გამოცდილება ჰქონდათ ამ მხრივ და მათი მონაწილეობა ქართველთა ამ გადამწყვეტ ბრძოლაში, ცხადია, სასარგებლო იქნებოდა. ამასთანავე, მათი მონაწილეობა დიდგორის ომში იმ ურთიერთობითაც იყო გამოწვეული, რაც ამ დროსაც ჯვაროსნებსა და ქრისტიანულ საქართველოს შორის არსებობდა. თუკი ადრე ჯვაროსნების წარმატებები თურქ-სელჩუკებთან ბრძოლაში ხელს უმართავდა საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლას, ამჟამად უკვე გაძლიერებული საქართველოს შეტევითომებს საერთო მტრის წინააღმდეგ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჯვაროსნებისათვის. ამიტომ სავსებით შესაძლებელია, რომ საქართველოს სამეფოს სამზადისი თურქებთან გადამწყვეტი ბრძოლისათვის ჯვაროსნებს მხედველობიდან არ გამოორჩენოდათ და მასში ერთგვარი მონაწილეობაც მიეღოთ.

როგორც ვხედავთ, დავით აღმაშენებლის მიერ ყველაფერი წინასწარ იყო მოფიქრებული და გაკეთებული გამარჯვების უზარუნველსაყოფად. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, ომის წინ „მეფემან დავით, უშიშარმან და ყოვლად უძრავმან გულითა.. წინა განაწყობსა მისი, ყოველი საქმე შეენიერად და ღონიერად ყო, რაბამ რამე უშფოთველად და გამოცდილებით და ყოვლად ბრძნად განაგო“. მსოფლიოს „ბრძენთა ენა ვერ შემძლებელ არს მოთხრობად ზედმიწევნით ყოველსავე“, რაც იმ დროს მეფემ გააკეთაო.

ბრძოლა დიდგორის ველზე

1121 წლის აგვისტოს ათისათვის თურქ-სელჩუკთა კოალიციური ლაშქრის ძირითად ძალებს თრიალეთ-მანგლის-დიდგორის მიდამოე-

ბი, მისი ყველა ძირითადი გზები და მისადგომები დაკავებული ჰქონდათ. გამარჯვების შემთხვევაში ისინი თბილისისკენ აიღებდნენ გეზს. აქედან თბილისამდე კი მხოლოდ ნახევარი დღის სავალი იყო. ერთ ძირითად მიზანს, როგორც აღვნიშნეთ, ამ ქალაქის ხელში ჩაგდება შეადგენდა. საქართველოს სამეფოს ლაშქარი დავით აღმაშენებლის მთავარსარდლობით დიდგორის ველს, როგორც ამაზე მითითებულია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში, ნიჩბისის საკმაოდ გაშლილი ხევით მიუახლოვდა. სწორედ ნიჩბისის ხევს მიჰყვება გზა დიდგორ-მანგლისისკენ. ეს ხეობა უნდა ჰქონდეთ მხედველობაში მათე ურპაელსა და გოტიეს, როცა ისინი ქართველთა ლაშქრის ორ მთას შორის დაბანაკებასა და აქ გამართული ბრძოლის შესახებ მოუთხრობენ. გოტიეს მიხედვით, დავითის ლაშქარი დაბანაკებული იყო „ორ მთას შორის მდებარე დაბურულ ტყეში, რომლის მიმართულებიცაა მტერი აპირებდა შეტევას“. როგორც ალ-ფარიკის ცნობიდან ირკვევა, საქართველოს ლაშქრის ერთი ნაწილი დავითის მემკვიდრის, დემეტრეს სარდლობით, ერთ ამ მთათაგანს აფარებდა თავს და იქიდან აპირებდა მოულოდნელ თავდასხმას. პირველი ბრძოლა ძირითად ნაწილს უნდა მიეღო; აქ კი თვით დავითი იღვა. მას, ალ-ფარიკის სიტყვით, დასავლეთიდან უნდა შეეტია. ამრიგად, ყველაფერი მზად იყო გადამწყვეტი ბრძოლისათვის.

გოტიეს მოწმობით, დავით აღმაშენებელმა ბრძოლის დაწყების წინ მოწოდების სიტყვით მიმართა თავის ლაშქარს. მას თვით ამ სიტყვის ტექსტიც აქვს მოტანილი თავის ქრონიკებში. სამწუხაროდ, ჩვენ არავითარი შესაძლებლობა არ გვაქვს შევამოწმოთ, თუ რამდენად შეეფერება ეს ამბავი სინამდვილეს და რამდენად სწორადაა იგი ჩაწერილი, მაგრამ მის მოტანას აქ მაინც საჭიროდ მივიჩნევთ. მით უფრო, რომ ბევრ მკვლევარს გოტიეს ამ ცნობის სისწორეში ეჭვი არ ეპარება და ზოგ მათგანს დავითის ამ სიტყვის გოტიესეული ტექსტი ქართული მჭევრმეტყველების ნიმუშების კრებულშიც კი აქვს შეტანილი. აი, ეს სიტყვა: „ეჰა, მეომარნო ქრისტესანო! თუ ღვთის სჯულის დასაცავად თავდადებით ვიბრძოლებთ, არამც თუ

ეშმაკის ურიცხვ მიმდევართა, არამედ თვით ეშმაკებსაც აღვილად დავამარცხებთ. და ერთს რასმეს გირჩევთ, რაც ჩვენი პატიოსნებისა და სარგებლობისათვის კარგი იქნება: ჩვენ ყველამ, ხელების ცისაკენ აპყრობით, ძლიერ ღმერთს აღთქმა მივცეთ, რომ მისი სიყვარულისათვის ამ ბრძოლის ველზე დავიხოცებით და არ გავიქცევით. და რათა არ შეგვეძლოს გაქცევა, კიდევ რომ მოვინდომოთ, ამ ხეობის შესავალი, რომლითაც შემოვსულვართ, ხეთა ხშირი ხორგებით შევკარით და მტერს, როცა მოგვიახლოვდება ჩვენზე იერიშის მოსატანად. მტკიცე გულით დაუნდობლად შევუტით“.

ამ სიტყვაში, რომელიც ძირითადად მოწოდებაა მაჰმადიანთა კოალიციური ლაშქრის წინააღმდეგ ქრისტიანთა თავდადებული ბრძოლისაკენ, ისტორიკოსისათვის ბევრი რამ არის ღირსშესანიშნავი. აქედან ჩანს, რომ დავითის ლაშქარი დაბანაკებულა ხეობაში, რომლის ვიწრო შესასვლელიც ხეთა ხორგებით შეუკრავთ. ამით მეფეს თავისი ლაშქრისათვის უკანდახვევის ეს ერთადერთი შესაძლებლობაც მოუხსპია. ეტყობა დავითს თავის ლაშქარში ჯერ კიდევ ეგულებოდა ისეთები, რომელთათვის მარტოოდენ „ღვთის სიყვარული“ თავდადებისათვის საკმარისი არ აღმოჩნდებოდა. უცხო ტომის (ყივჩაყების) მოლაშქრეებს კი არც ქვეყნის, საქართველოს, სიყვარული აღაფრთოვანებდათ მაინცდამაინც თავდადებისათვის. ამიტომაც სჭირდებოდა დავით აღმაშენებელს თავისი ლაშქრისათვის უკანდასახევი გზის წინასწარ მოჭრა. მართლაც, ამგვარი ღონისძიების შემდეგ მებრძოლებს ან უნდა გაემარჯვათ, ანდა მტრისადმი ზურგშეუქცეველი სიკვდილით დაემტკიცებინათ თავიანთი თავდადება ღვთისა და მეფისათვის.

ამავე დროს, ეს ღონისძიება მეფის ლაშქრის ზურგსაც უვნებლყოფდა. ჯებირები მნიშვნელოვნად შეაფერხებდა ამ მხრიდან მტრის მხედრობის მოსალოდნელ იერიშებს. ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ ხის ხორგებისა და ჯებირების გაკეთებას საკმაო დრო, მრავალრიცხოვანი მუშახელი და მასალა დასჭირდებოდა.

საისტორიო წყაროებში დიდგორის ბრძოლის დაწყების დღე და რიცხვი სხვადასხვანაირად არის წარმოდგენილი. ასე მაგალითად, დავითის ისტორიკოსის თხზულების XV და XVIII საუკუნეების გა-

დანაწერებში 18 აგვისტოა დასახელებული, ხოლო XVII საუკუნისა და ზოგ XVIII საუკუნის გადანაწერში — 12 აგვისტო. აღსანიშნავია, რომ დავითის ისტორიკოსის თხზულების ძველ სომხურ თარგმანში, რომელიც მკვლევართა აზრით, XII საუკუნეშივეა შესრულებული. აგრეთვე 12 აგვისტოა მითითებული. როგორც ჩანს, დავითის თხზულების თავდაპირველ ხელნაწერში სწორედ 12 აგვისტო ყოფილა. ამ მოსაზრებას ამაგრებს მათე ურჭაელის მონაცემებიც. ურჭაელი არა მარტო თვე და რიცხვს, ბრძოლის დღესაც კი ასახელებს, რაც ჩვენ შესაძლებლობას გვაძლევს უფრო დავაზუსტოთ სწვადასხვა წყაროთა მონაცემები. ურჭაელის თხზულების ერთი, 1869 წლის გამოცემის მიხედვით, ბრძოლა მომხდარა 1121 წლის 15 აგვისტოს, „ღვთისმშობლის მარხვის ხუთშაბათს დღეს“; მეორე, 1898 წლის გამოცემის მიხედვით კი—13 აგვისტოს, ხუთშაბათს. როგორც ჩანს, მათე ურჭაელის თხზულებასაც დავითის ისტორიკოსის თხზულების ბედი გაუზიარებია. მის შემდეგდროინდელ გადამწერებს რიცხვები აურევიათ, რადგან, ხუთშაბათი დღე არ ყოფილა 1121 წლის არც 15-სა და არც 13 აგვისტოს. ხუთშაბათი დღე იმ წლის აგვისტოს ზემოდასახელებულ რიცხვებიდან (12-დან 18-მდე) 11-12-სა და 18-19 აგვისტოზე მოდიოდა. მაგრამ, რაკი 18-სა და 19 აგვისტოს „ღვთისმშობლის მარხვა“ უკვე დამთავრებული იყო, ზემოდასახელებულ რიცხვთა შორის „ღვთისმშობლის მარხვის ხუთშაბათ დღედ“ მხოლოდ 12 აგვისტო შეიძლება მივიჩნიოთ. მით უფრო, რომ ამასვე გვთავაზობს დავითის ისტორიკოსის თხზულების დედანი და მისი უძველესი სომხური თარგმანიც.

ამრიგად, დიდგორის ბრძოლა 1121 წლის 12 აგვისტოს დაწყებულია. ზოგიერთი მონაცემით, შეტევაზე პირველად მუსლიმანთა კოალიციური ლაშქარი გადმოსულა: „მყისვე, — წერს გოტიე, — ხეობის მეორე ნაწილში ანუ ფრონტზე მოლაშქრეთა ძლიერი ყიყინით, ცხენთა და აბჯართა უკიდურესი ხმაურით, ურჯულოთა ზარდამცემი ბაირალებით გამოჩნდნენ (მტრები). და მთა და ბარიც ბანს აძლევდა სხვადასხვა საკრავების ხმაურს. მაგრამ მეფე დავითი ასეთ კადნიერებას უბრალო მოთმინებით შეჰყურებდა, თავისიანებს ამხნევებდა და ანუგეშებდა მამაცი სულით.... ცოტა ხნის შემდეგ ეს

ურიცხვი სიმრავლე, ამპარტავნობის სულით აღტყინებული, საშინელი ყვირილით თავს დაესხა მათ“.

სხვა ისტორიკოსთა (მათე ურჭაელი, ალ-ფარიკი, იბნ ალ-ასირი) ცნობით კი, შეტევებზე პირველად ქართველთა ლაშქარი გადასულა და ბრძოლის დაწყების წინ დავით აღმაშენებელს კიდევ ერთი ტაქტიკური ხერხისათვის მიუმართავს. თუ იბნ ალ-ასირს დავუჯერებთ, როცა ორივე მოწინააღმდეგე ლაშქარი საომრად გამწყრივდა, საქართველოს მხედრობას 200 ყივჩაყი გამოეყო და მტრის რაზმისაკენ გაემართა. მაჰმადიანთა ლაშქრის სარდლობას ეგონა, ყივჩაყებმა ალბათ მეფეს უღალატეს და შეწყალებისა და დანდობის სათხოვნელად მოდიანო. ამიტომ ისინი დაუბრკოლებლად შეუშვეს თავიანთ განლაგებაში, მაგრამ ყივჩაყებმა უეცრად იარაღი იმიშვლეს და მტრის მეომართა ხოცვა დაიწყეს. ეს საეგებით მოულოდნელი იყო მოწინააღმდეგისათვის. ასეთმა ხერხმა, ცხადია, მტერი დააბნია.

აი, რას წერს თვით იბნ ალ-ასირი: „ყივჩაყები შეერივნენ მათ, ჯარს და მშვილდ-ისრის სროლა დაუწყეს. მუსლიმანთა ჯარების წინა რაზმები აირივნენ. უკან მდგომ რაზმებს ეგონათ დავმარცხდითო და გაიქცნენ. თავდავიწყებით გარბოდნენ მუსლიმანნი და ისე ეჩქარებოდნენ განსაცდელიდან თავის დაღწევა, რომ ერთმანეთზე გადადიოდნენ და ბევრიც დაიხოცა“.

იბნ ალ-ასირის მიერ მოთხრობილი ეს საინტერესო დეტალი არაქვთ აღნიშნული არც დავითის ისტორიკოსსა და არც მათე ურჭაელს. გოტიეს ერთ ცნობაში სწორედ ეს ფაქტი, ორასი მეომრის მეწინაეობა და თავდადება უნდა იგულისხმებოდეს, ოღონდ მას, როგორც ვეროპელს. ყველაფერი ეს იმ ორასი „ფრანგისათვის“ (ჯვაროსნისათვის) მიუწერია, რომელიც იმ დროს დავით აღმაშენებლის ლაშქარში იბრძოდა. მოვუსმინოთ თვით გოტიეს: „მეფემ თითოეული რაზმი დააწყო, ხოლო ორასი ფრანგი მეომარი დააყენა მოწინაევებად, პირველ დაკვრათა მოსახდენად... (და მტერიც) ეცემოდა ძირს ფრანგების ხელისაგან და უწყესრიგოდ იფანტებოდა“: როგორც ჩანს, გოტიეს, „ფრანგების“ დამსახურების გაზვიადებით დაინტერესებულს, ალბათ, თავისებურად გადაუყეებია იმდროინდელი საისტორიო წყაროებით თუ გადმოცემებით შენახული ცნობა, დავით აღმაშენ-

წებლის მიერ დიდგორის ბრძოლის დროს გამოყენებული ტაქტიკური ხერხის შესახებ.

აღსანიშნავია, რომ დავით აღმაშენებლის ამ ტაქტიკურმა ხერხმა სამხედრო ხელოვნების ისტორიის მკვლევართა ყურადღება მიიქცია. პროფ. ა. სტროკოვს, მეფის მიერ მტრის ბანაკში არც ისე დიდი რაზმის (200 მეომარი) საგანგებო დავალებით გაგზავნა და მათი უეცარი თავდასხმა მტერზე იმ ერთ-ერთ ეფექტურ ღონისძიებად მიაჩნია, რომელმაც მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ქართველთა ლაშქრის წარმატებას თურქთა ორივე ფლანგზე თავდასხმის დროს.

ჩვენ საეჭვოდ არ მიგვაჩნია, რომ „მეფემან დავით, უშიშარმან და ყოვლად უძრავჳან გულითა“, მართლაც გამოიყენა ასეთი ეფექტური ხერხი. ცნობილ ქართველ სარდლებს დავითის შემდეგაც მიუშარათავთ ასეთი ტაქტიკისათვის; მაგალითად, ერეკლე მეორემ დიდი ბრძოლა აზახტ-ხანთან 1751 წელს ამგვარად მოიგო. ასე რომ, ეს ტაქტიკური ხერხი უცხო არ იყო ქართული სამხედრო ხელოვნებისათვის. მაგრამ, სხვა საქმეა, თუ ვის მიანდო დავითმა ამ დიდი და საძნელო საქმის განხორციელება, ვის მისცა ასეთი საგანგებო დავალება. ცხადია, საეჭვოა, რომ ეს დიდმნიშვნელოვანი ოპერაცია, რომელიც ქვეყნისა და მეფისათვის თავგანწირვას მოითხოვდა, ყვიჩაყებისათვის და, მით უფრო „ფრანგებისათვის“ (ჯვაროსნებისათვის) მიენდო. აღსანიშნავია ისიც, რომ იბნ ალ-ასირი დავითის ლაშქარს საერთოდ „ყვიჩაყთა ლაშქარს“ უწოდებდა და მხოლოდ ამიტომ იხსენიებდა ამ ლაშქრიდან გამოყვანილ 200 მებრძოლს იგი ყვიჩაყებად.

ამრიგად, არც ისე დიდი რაზმის მოულოდნელმა თავდასხმამ ერთხანს დააბნია მტერი. ამავე დროს, საქართველოს ლაშქარმა მტრის ფლანგებს ორი მხრიდან შეუტია. ლაშქრის ერთი ნაწილი, თვით მეფის სარდლობით, ნიჩბისის ხევით, ალ-ფარჯის ცნობით, დასავლეთიდან უტევდა მტერს, ხოლო დიდგორის ერთ-ერთი მთიდან დემეტრე დავითის ძე დაეშვა თავისი ლაშქრით და მთის ძირში საომრად დაწყობილ თურქ-სელჩუკთა ლაშქარს მედგრად შეუტია. „იქმნა სასტიკი ბრძოლა ორი მთის შორის, ისე რომ ლაშქართა შაშინელი ხმაურისაგან ეს მთებიც იძახდნენო (ხმაურობდნენო)“. —

წერს მათე ურპაელი. როგორც კი ბრძოლა შენივთდა, შეიკრა და გამარჯვების სასწორი ქართველთა მხარეს გადაიხარა, მტრის ლაშქრის დიდმა ნაწილმა ზურგი შეაქცია ბრძოლის ველს; შემთხვევითი-არ არის, რომ დავითის ისტორიკოსი საგანგებოდ აღნიშნავს, „რამეთუ პირველსავე ომსა (პირველსავე შეტაკების დროს) იოტა (აიყარა) ბანაკი მათი და ივლტოდო (გაიქცაო)“. ასევე წერს მათე ურპაელიც; ბრძოლის შეკვრისას (ქართველებმა) გააქციეს თურქთა მთელი ჯარიო.

თუ დავითის ისტორიკოსს დავუჯერებთ, ეს სისხლისმღვრელი ბრძოლა რაღაც სამიოდე საათს გაგრძელებულა; იგი წერს: „მეფისა დავითისი ესეოდენთა (ასე მრავალრიცხოვან მოლაშქრეთა) მიმართ წინაგანწყობა (შეტევა) სამ ჟამადმდე იყო (სამ საათს გაგრძელდა): და ვერცა პირველსა კუთებასა (შეტაკებას) შეუძლეს წინადადგომად“-ო.

თურქ-სელჩუკთა დამარცხებულმა ლაშქარმა დიდი ზარალი ნახა. ..იმ დღეს, — წერს მათე ურპაელი, — იქნა სასტიკი და საშინელი ამოწყვეტა თურქთა ჯარებისა და აღივსნენ გვამებით მდინარენი და მათათა ხეხეები და ყოველნი მათათა ქარაფნი დაიფარნენ“ მტრის გვამებითო. მუსლიმანთა ლაშქრის დიდი ნაწილის ამოწყვეტის შესახებ მიუთითებს თვით ალ-ფარიკიც: „მოიკლა მუსლიმანთაგან უთვალა-ვი რაოდენობა და დარბეული იქნინო“. იბნ ალ-ასირის სიტყვებითაც, „მაჰმადიანთა ლაშქრის უმეტესობა დაიღუპა ბრძოლის ველზე“- „აღივსნეს ველნი, მთანი და ღელენი მძორებითაო“, — წერს დავითის ისტორიკოსიც. დახოცილთა შორის, მისივე სიტყვით, იყვნენ „სახელოვანნი იგი მებრძოლნი არაბეთისანი“. მაჰმადიან მოლაშქრეთა დიდი ნაწილი კი ტყვედ ჩაიგდეს ქართველებმა:

დიდგორის ბრძოლის აღმწერ ისტორიკოსებს ზოგიერთი ცნობა აქვთ დაცული თურქ-სელჩუკთა ლაშქრის ზარალის საერთო რაოდენობის შესახებაც. რა თქმა უნდა, დაუჯერებელია გოტიეს ცნობა, რომლის მიხედვითაც, ამ ბრძოლის დროს საქართველოს „მეფის მახვილით მოისპო ოთხასი ათასი კაცი“. ასევე, სარწმუნო არ არის ამ მხრივ მათე ურპაელის მონაცემებიც. მისი-სიტყვით, „იქმნა რიცხვი თურქთა ამოწყვეტილი ჯარისა ორმოცი ბევრი (400.000), ხო-

ლო შეიპყრეს ოცდაათი ათასი კაცი“. საერთოდ კი, მათეს ცნობით, მტრის ყოველი ათასი მოლაშქრიდან ასიც კი არ დარჩენილა ცოცხალი და გაუქცეველი. მართალია, ალ-ფარიკი არ მიუთითებს დატყვევებულთა რაოდენობაზე, მაგრამ მისი ზოგადი ხასიათის ცნობიდანაც კარგად ჩანს, რომ ქართველებს ტყვედ ჩავარდნიათ „მუსლიმანთა და არაბთა აურაცხელი რაოდენობა“; ისე რომ. დიდგორის ბრძოლიდან ოცდათორმეტი წლის შემდეგაც, ალ-ფარიკის თბილისში ყოფნის დროს, ზოგი მათგანი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო. ქართველთა ლაშქარს ტყვედ წამოუყვანია არა მარტო უბრალო მოლაშქრენი, არამედ მათი სარდლებიცა და გოლიათებიც; დავითის ისტორიკოსი აღფრთოვანებული წერდა: „გლენებმაც კი ნახეს, როცა ქართველ მოლაშქრეებს არაბთა მეფეები მოჰყავდათ ტყვედ, ხოლო ტყვედ წამოყვანილ სხვა გოლიათებზე სიტყვის თქმა რაღა საჭიროაო“.

➤ 'რა თქმა უნდა, დიდგორის ბრძოლამ, დაჭრილებისა თუ დახოცილების სახით, ბევრი ქართველი, ყვიჩაყი, თუ ოსი მოლაშქრეც შეიწირა. მაგრამ საქართველოს ლაშქრის დანაკლისი, მტრის ჯარის დანაკლისთან შედარებით, იმდენად მცირე ყოფილა, რომ არც ერთ ძველ ისტორიკოსს მისი აღნიშვნა საჭიროდაც არ მიუჩნევია. დავითის ისტორიკოსი იმასაც კი წერს, რომ მეფემ „თვისნი სპანი დააცვნა უვნებლად“, ყოველგვარი მნიშვნელოვანი ზარალის გარეშეო.

საქართველოს ლაშქარმა, მრავალრიცხოვან ტყვეებთან ერთად, დიდძალი ალაფიც (ნადავლი) იგდო ხელთ. მათე ურჰაელის სიტყვით, მტრის უპატრონო „ცხენებისა და დაყრილ იარაღ-საჭურვლისაგან დაიფარა ყოველნი პირნი ველთანი“. ალ-ფარიკიც კი იძულებულია აღნიშნოს: ამ ომში „მათ (ქართველებმა) დიდძალი სიმდიდრე წაართვეს მუსლიმანებს“-ო. ამ ნადავლს თვით მოლაშქრენი და სამეფო ხელისუფლება დაეუფლა. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით. „ხოლო სპანი ჩუენნი და უფროსად (უფრო მეტად) ყოველი სამეფო აღივსო ოქროთა და ვერცხლითა, არაბულითა ცხენებითა, ასურულითა ჯორებითა, სრა-ფარდაგებითა, და სხვათა უცხოთა ჭურჭლებითა (იარაღებითა) საბრძოლელითა თვითო სახეთათა, ქოსთა და ფი-

ლაკავანთათა* ; სასმურთა ტურფათა (ძვირფასთა) და სანადიმოთათა, საბანელთა და სამზარეულოთათა—რომელმან ქართველთა (ქალაქელთა) და მელანმან დაიტოვოს აღწერად“, ყველაფერი ის, რაც ამ დროს ქართველების მიერ ნადავლის სახით იქნა აღებული. ვახუშტი ბაგრატიონი კიდევ აღნიშნავდა: „ალაფთა მრავალრიცხოვნობის შესახებ არაფერს ვამბობთ. რადგან გლეხებიც კი ოქრო-ვერცხლის გარდა სხვას არ აიღებდნენ ნადავლისაგანა“.

ამ მრავალრიცხოვან ნადავლთა შორის მრავლად იყო ბრძოლის მონაწილე მთავარსარდალთა, დიდ მაჰმადიან მფლობელთა პირადი ნივთებიც. ფრიად საინტერესო ცნობა დაუტყავს ამ მხრივ თამარ მეფის (1178—1213 წწ.) პირველ ისტორიკოსს, ცნობილი თხზულების — „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ავტორს.

თამარის ეს ისტორიკოსი დიდგორის ბრძოლის ამბებს იხსენებს საქართველოს ლაშქრის მიერ 1195 წელს შამქორის ომში მოპოვებული ბრწყინვალე გამარჯვების აღწერის დროს და სხვათაშორის აღნიშნავს: თამარმა იწყო შამქორის ბრძოლის შემდეგ მოპოვებული ნადავლის შეწირვა: „ხალიფას დროშა, რომელიც შალვა ახალციხელმა მოიტანა, მან გაგზავნა დიდ მონასტერში (გელათში) ხახულის ღვთისმშობლისათვის, მსგავსად თავისი მამის პაპისა (ე. ი. დავით აღმაშენებლისა), რომელსაც დიდგორის გაქცევის (ბრძოლის) შემდეგ ღურბეიზ სადიყას ძის ქედისაგან (კისრისაგან) მოძარცული ძვირფასი თვლებით შემკული ოქროს მანიაკი“ შეუწირავს ამავე მონასტრისთვისო.

როგორც ჩანს, დიდგორის ბრძოლაში დამარცხებული და გზად ბნეული „არაბეთის მეფის“, ღუბეისისათვის ქართველ მოლაშქრეებს კისრიდან მოუგლეჯიათ მისი მფლობელის სიძლიერისა და სიზვიადის მაუწყებელი ძვირფასი, მოთვალულ-მომარგალიტებული ყელსაბამი, რომელიც ამ დიდი გამარჯვების აღსანიშნავად დავით აღმაშენებელს გელათის მონასტრისათვის შეუწირავს.

თამარის ისტორიკოსის ამ საინტერესო ცნობიდან ისიც კარგად

* ქო ს ი ა ნ უ ქო ს ნ ა ღ რ ა — სპილენძის საკრავი, ჩასაბერი; ფ ი ლ ა კ ა ვ ა ნ ი — „სასროლი იარაღი ზღუდეების (სამაგრების) დასანგრევად“.

ჩანს, თუ როგორ მძიმე განსაცდელში აღმოჩენილა „არაბთა მეფე“ — იგი მხოლოდ სასწაულებრივ შემთხვევას გადაურჩენია საძარცხვინო ტყვეობისაგან.

აძრიგად, ქართველთა ლაშქარმა 1121 წლის 12 აგვისტოს დიდგორის ველზე თურქ-სელჩუკთა კოალიციურ ჯარებთან გადამწყვეტ ბრძოლაში ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა. მაგრამ მოწინააღმდეგის დამარცხება დიდგორის ველზე ჯერ კიდევ არ ნიშნავდა მასზე საბოლოო გამარჯვებას. ეს კარგად ესმოდათ ამ დიდ წარმატებათა ორგანიზატორებს და ამიტომ იყო, რომ დავით აღმაშენებელმა გადაწყვიტა კვალდაკვალ მიჰყოლოდა ზურგშექცეულ მტერს, რათა მისთვის დაქსაქსული და დამარცხებული ძალების ხელახლა გაერთიანებისა და შემოტევის შესაძლებლობა არ მიეცა. გაქცეული, თუ უკანდახეული მტრის დევნით დიდგორის ბრძოლის მეორე, არანაკლებ მნიშვნელოვანი, ეტაპი დაიწყო. აქაც გამოჩნდა დიდი მხედართმთავრის ნიჭი და უნარი. დავითის ისტორიკოსის ცნობით, მეფე „მეოტთა (გაქცეულებს) სიმარჯვით და განკრძალულად (ფრთხილად) სდევნიდა“. დამარცხებული და უწესრიგოდ უკანდახეული მტრის დევნა რამდენიმე დღეს გრძელდებოდა. მათე ურჩაელის მიხედვით, ქართველთა და ყივჩაყთა ლაშქარმა რვა დღე, ქალაქ ანისის საზღვრამდე სდია ილღაზის დაქსაქსულ ჯარებს და დიდი ზიანი მიაყენა მას. გოტიეს სიტყვით კი დევნა თითქოს მხოლოდ სამი დღე გაგრძელდა და მტერმა ამ დროს გაცილებით მეტი ზარალი ნახა, ვიდრე თვით ბრძოლის ველზე. იბნ ალ-ასირსაც არ გამოჩენია მხედველობიდან ყოველივე ეს და საგანგებოდ მითითებული აქვს კიდევ, რომ ქართველებმა თურქებს 10 ფარსაგის* მანძილზე სდიესო.

როგორც ჩანს, ქართველთა ლაშქარს მართლაც მოუხერხებია დევნილი მტრის სრული დამარცხება და განადგურება. ისე რომ, მათმა სარდლებმა, თვით ილღაზმაც კი, ვერ შესძლეს მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი ძალის შემოკრება და დამარცხებული, ბრძოლაში დაჭრილი მთავარსარდალი, თავის სიძესთან ერთად, თვით ალ-ფა-

*. ფარსაგი. ფარსახი გზის საზომი სპარსული ერთეულია; უდრიდა დაახლოებით ექვს-შვიდ კილომეტრს.

რიკის ცნობით, მხოლოდ ოციოდე მხედრითურთ დაბრუნებულა თავის ქვეყანაში. ილლაზის დაჭრისა და სამარცხვინო გაქცევის შესახებ წერენ როგორც მათე ურპაელი, ისე გოტიე. ამ უკანასკნელის მიხედვით, „თვით ილლაზი, თავში დაჭრილი, თითქმის ყველა თავისიანის სიკვდილის თვითმხილველი... გადარჩა, მცირე პირთა თანხლებით და უსაჭურველო და სანახევროდ მკვდარი დაბრუნდა სახლში არაბთა მეფის (დუბეისის) დახმარებით“. ასევე დამარცხებული და სირცხვილეული დაბრუნდნენ ილლაზთან ერთად, მათე ურპაელის სიტყვით, სხვა სარდლებიც: „ძლივს მოახერხეს რა გაქცევა, სპარსთა სულთანი მელოქი (თოლრული) და ხაზი (ილლაზი) დაბრუნდნენ დიდად შერცხვენილნი თავიანთ ქვეყანაში“.

ამრიგად, როგორც დიდგორის ველზე, ასევე მტრის კვალდაკვალ დევნისა და ხოცვის დროს ქართველთა შედარებით მცირერიცხოვანმა ლაშქარმა დიდი გამარჯვება მოიპოვა. თურქ-სელჩუკთა დიდმა კოალიციურმა ლაშქარმა სასტიკი დამარცხება იგემა არა მარტო დიდგორის ველზე, საქართველოს ტერიტორიაზე, არამედ მის საზღვრებს გარეთაც, მათ მიერვე დაპყრობილ ტერიტორიაზე.

დიდგორის ველზე მოპოვებული გამარჯვება პირველ რიგში, ცხადია, იყო ქართველი ხალხის გამარჯვება დამოუკიდებლობისა და თვითმყოფობისათვის ბრძოლაში, მაგრამ იგი ამასთანავე ეხმაურებოდა ამიერკავკასიისა და საერთოდ, კავკასიის ხალხთა საერთო ინტერესებს, მათ ერთობლივ ბრძოლას უცხო დამპყრობთა წინააღმდეგ. ამიტომაც იყო, რომ კავკასიის ხალხებმა თავიანთი წვლილი შეიტანეს ამ ბრძოლის მოგებაში. ქართველთა ლაშქარში შედიოდა საქართველოს მფლობელობასა და გავლენის ქვეშ მყოფი ქვეყნების მოსახლეობაც: ყივჩაყები, ოსები, სომხები, შირვანელები და სხვა.

დიდგორის ბრძოლა მოიგო საქართველოს სამეფოს ლაშქარმა, მათმა თავგანწირულმა ბრძოლამ და იმ მშრომელმა მოსახლეობამ, რომელმაც უზრუნველყო ეს ლაშქარი ცხენებით, იარაღ-საჭურვლით, სურსათ-სანოვაგითა და ყველაფერი იმით, რაც საჭირო იყო გამარჯვებისათვის.

ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ ასეთ უთანასწორო ბრძოლაში

გამარჯვების მიღწევისათვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ლაშქრის ორგანიზაციას, ბრძოლის სწორი ტაქტიკით წარმართვას, ე. ი. ლაშქრის ხელმძღვანელობას, სარდლობას. ამ მხრივაც საქართველოს ლაშქარი უნაკლო იყო: მის სათავეში იდგა ძველი საქართველოს ყველაზე გამოჩენილი მხედართმთავარი და უდიდესი მოღვაწე დავით მეოთხე. აღმაშენებელი.

ზემოთქმულის შემდეგ ყველა საღად მოაზროვნე მკითხველში გაოცებას გამოიწვევს გოტიეს ცნობისადმი მინდობილი ზოგი ისტორიკოსის მოსაზრება დიდგორის ველზე გამარჯვებაში „ორასი ფრანგისათვის“ გადამწყვეტი როლის მიკუთვნების შესახებ.

აი, რას წერს პროფ. ს. კაკაბაძე დიდგორის ბრძოლის 820 წლისათვისადმი მიძღვნილ, ჩვენს მიერ ზემოხსენებულ წერილში: „გოტიეს ამ მეტად საყურადღებო ცნობაში განსაკუთრებით ყურადღებას იპყრობს ის ადგილი, სადაც ავტორი ამბობს, რომ ომის ბედით ორასმა ფრანგმა (ევროპელმა) გადაწყვიტა. ეჭვს გარეშეა, აქ იგულისხმებიან ევროპელი რაინდები, რომელნიც დავითის სამსახურში იმყოფებოდნენ და რომელნიც მოქმედებდნენ ქართველ რაინდებთან ერთად. მათი რიცხვი რამდენიმე ასი და შესაძლებელია, ერთ-ორი ათასი ყოფილიყო (იგულისხმებიან მძიმედ შეიარაღებული და საუკეთესოდ გაწვრთნილი რაინდები). მართლაც, სავსებით შესაძლებელია, რომ დიდგორის ბრძოლაში ამ მძიმედ შეიარაღებულ რაინდებს გადამწყვეტი როლი შეესრულებინოთ, მაგრამ მართლაც, რასაკვირველია, არ კმარა. საჭირო იყო სათანადო მხედართმთავრობაც“.

როგორც ვხედავთ, პროფ. ს. კაკაბაძე სავსებით შესაძლებლად მიიჩნევს დიდგორის გამარჯვებაში გადამწყვეტი როლი მიაკუთვნოს მძიმედ შეიარაღებულ იმ ორასს (თუნდაც ერთ-ორ ათასს) „ფრანგს“, ჯვაროსანს, რომელიც ამ დროს დავითის ლაშქარში ითვლებოდა.

ჩვენ ზემოთ უკვე მივუთითეთ, თუ როგორ აზვიადებდა გოტიე ყველაფერს და განსაკუთრებით კი „ორასი ფრანგის“ როლს დიდგორის ბრძოლაში. ყველა ისტორიკოს-მკვლევარისათვის ეს ადვი-

ლად შესაძინეგია და განა ვინმე დაიჯერებს, რომ იქ, სადაც ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის იბრძოდა 40.000 ქართველი, 15.000 ყივჩაყი და 500 ოსი, გამარჯვება მოეპოვებინოს მხოლოდ 200 „ფრანგს“, თუნდაც მძიმე შეიარაღებულს და ისიც იმ „ფრანგებს“ (ჯვაროსნებს), რომელნიც, უფრო მრავალრიცხოვანნი, არაერთხელ სასტიკად დაუმარცხებიათ სწორედ დიდგორის ბრძოლის წინა წლებში თურქ-სელჩუკებს, მათ არც ისე მრავალრიცხოვან მოლაშქრეებს. გოტიეს ცნობის ასე უკრიტიკოდ განმეორება, მისი ფრიად საყურადღებოდ და სანდოდ გამოცხადება სხვა არაფერი შეიძლება იყოს, თუ არა დიდგორის სახალხო ბრძოლის მრავალრიცხოვან მონაწილეთა თავგანწირვის და საერთოდ ამ ბრძოლის დიდი მნიშვნელობის შეუფასებლობა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, „ორასმა მძიმედ შეიარაღებულმა ფრანგმა“ კი არა, საქართველოს ლაშქრის თავგანწირვამ, მოლაშქრეთა მარჯვედ მოქნეულმა ხმალმა, ქართველი გლეხისა და ხელოსნის მარჯვენამ და მამაცი ლაშქრის გონიერმა ხელმძღვანელობამ უზრუნველყო დიდი გამარჯვება დიდგორის გადამწყვეტ ბრძოლაში.

დიდგორის ბრძოლის შედეგები და მნიშვნელობა

დიდგორის ველზე მტრის კოალიციური ლაშქრის დამარცხების, მისი საკმაოდ ხანგრძლივი დევნისა და საბოლოოდ განადგურების შემდეგ დავით აღმაშენებელს გზა გახსნილი ჰქონდა თბილისისაკენ. დიდგორის ბრძოლაში მეფემ დაამარცხა არა მარტო თურქ-სელჩუკთა კოალიციური ლაშქარი, არამედ იმ ქალაქების დამოუკიდებლობაცა და გაერთიანებაც, რომლებიც აქ კოალიციურ ლაშქარს იწვევდნენ დავითის წინააღმდეგ; დიდგორის ველზე არსებითად გადაწყდა თბილისის, დმანისის და სხვა ქალაქთა ბედიც, იწყებოდა მათი დამოუკიდებლობის აღსასრული. მას შემდეგ, რაც საქართველოს ქალაქების კავშირმა (თბილისმა და დმანისმა) ასე დიდი ომი გაუმართა სამეფო ხელისუფლებას, დავითი სავსებით დარწმუნდა, რომ საქართველოს ჯერ კიდევ დამოუკიდებელი ქალაქები უბრძოლველად არ დასთმობდნენ პოზიციებს და, მათ კიდევ ახალი დამხმარე ძალების მოწვევა რომ არ ეცადათ, მეფემ გეზი პირდაპირ თბილისისაკენ აიღო. ასე რომ, ბრძოლა თბილისის და სხვა ქალაქების დასამორჩილებლად არსებითად დიდგორის ბრძოლის გაგრძელებას წარმოადგენდა. ამიტომაც, რომ ყველა ჩვენს მიერ ზემოდასახელებული ძველი ისტორიკოსი დიდგორის ბრძოლის აღწერის შემდეგ უშუალოდ თბილისის აღების ამბებს მოგვითხრობს. ყველა მათ, როგორც ჩანს, სავსებით სამართლიანად, თბილისის დამორჩილება დიდგორის ბრძოლის ერთ-ერთ პირველ შედეგად მიაჩნიათ.

დავითის ისტორიკოსი წერს: დიდგორის ბრძოლის „მეორესა-წელსა აღიღო მეფემან ქალაქი ტფილისი, პირველსავე ომსა... და დაუმკვიდრა შვილთა თვისთა საჭურჭლედ და სახლად თვისად საუ-

კუნოდ“. თბილისის აღება, ალ-ფარიკის ცნობითაც, თურქ-სელჩუკთა კოალიციური ლაშქრის განადგურებისთანავე მომხდარა: „მას შემდეგ, რაც დამარცხებულ იქნა (მუსლიმანთა) ლაშქარი, დაბრუნდა აფხაზთა მეფეც და თბილისთან დაბანაკებულმა ალყა შემოარტყა მას. ხოლო შემდეგ მახვილით დაეუფლა (თბილისს) და შევიდა ქალაქში ხუთას თხუთმეტ წელს (=1122 წელს). მან გაძარცვა იგი და ცეცხლს მისცა მისი დიდი ნაწილი. შემდეგ კი შეიწყალა მცხოვრებნი და კარგად ეპყრობოდა მათ. დაუდგინა მათ (მოქალაქეებს) ის პირობები, რომელიც თვით ირჩიეს“. ამის შემდეგ ალ-ფარიკი მოგვითხრობს იმ საგადასახადო და სხვა პრივილეგიათა შესახებ, რომელიც მეფემ თბილისის მცხოვრებლებს, საერთოდ, და, კერძოდ, იქაურ მუსლიმანებს მიანიჭა.

მეფის მიერ თბილისის ბრძოლით აღების შესახებ მოგვითხრობს სხვა იმდროინდელი წყაროებიც. მათე ურჰაელი, მაგალითად, წერს: „აიღო ქართველთა მეფემ დავითმა ქალაქი თბილისი... და სასტიკად ამოწყვიტა ქალაქი, ხუთასი კაცი სარდალი ძელზე გასვა და უბოროტესად მოაკვდინა“. ხუთასი კაცის „ძელზე გასმასა“ (ჩამოხრჩობასა) და დავითის ლაშქრის მიერ სამი დღის მანძილზე ქალაქის დაუნდობელი ძარცვის შესახებ მოგვითხრობს ერთი არაბული წყაროც.

როგორც ვხედავთ, დიდგორის ბრძოლაში გამარჯვების შემდეგ პირველად მეფეს თბილისისათვის შეუტევია, 1121 წლის დასასრულისათვის მისთვის ალყა შემოურტყამს, ხოლო 1122 წლის დამდეგისათვის ცეცხლითა და მახვილით დაუმორჩილებია დამოუკიდებელი ქალაქი.

ამრიგად, თბილისმა დამოუკიდებლობა დაჰკარგა. ის ამიერიდან სამეფო ქალაქად. მეფისა და მისი შთამომავლობის მკვიდრ ქალაქად იქცა. მაგრამ, როგორც წყაროებიდან ირკვევა, ქალაქს თვითმმართველობა ერთხანს კიდევ შეუნარჩუნებია. ამაში ჩვენ, ალ-ფარიკის ზემომოტანილი ცნობის გარდა, დავითის ისტორიკოსის ერთი მეტად საინტერესო მითითებაც გვარწმუნებს. დავითის ისტორიკოსი თბილისის შემოერთებაში ორ პერიოდს არჩევდა — პირველს, როცა ქალაქი ჯერ კიდევ „არასრულად შემოყენებულ იყო

ულელსა ქვეშე მორჩილებისასა“. ეს ის დროა, როცა მეფემ ქალაქი აიღო და, მართალია, სამეფოდ გამოაცხადა, მაგრამ მას ჯერ კიდევ შეუწარჩუნა თვითმმართველობა, ე. ი. ის ჯერ კიდევ არ იყო მთლიანად დამორჩილებული. მაგრამ ეს პერიოდი დიდხანს არ გაგრძელებულა. მალე დაიწყო მეორე პერიოდი — მეფემ თბილისი „სრულიად შემოაყენა“ „ულელსა ქვეშე მორჩილებისასა“, ე. ი. მთლიანად დაიმორჩილა. ეს კი თვითმმართველობის გაუქმებაში გამოიხატა. როგორც ირკვევა, ბრძოლა სამეფო ხელისუფლებასა და ქალაქს შორის თბილისის იარაღით ადების შემდეგაც გაგრძელებულა. თბილისმა, მართალია, აღიარა მეფის მორჩილება, ე. ი. დაპყარვა დამოუკიდებლობა, თავისუფლება, მაგრამ მისმა გამგებლებმა ჯერ კიდევ მოახერხეს თვითმმართველობის შენარჩუნება. საქართველოს მეფე, რომელმაც ეს-ეს არის დაამთავრა დიდი ომი დიდგორის ველზე და თბილისისათვის ბრძოლა, იძულებული იყო ერთხანს შერიგებოდა ასეთ მდგომარეობას. ესეც მეფის ერთგვარი ტაქტიკური ნაბიჯი იყო. ერთი წლის შემდეგ, როცა მეფე კიდევ უფრო გაძლიერდა, თბილისის ბედიც გადაწყდა — დავით აღმაშენებელმა თბილისში თვითმმართველობაც გააუქმა და ქალაქი თავის მოხელეებს ჩააბარა საგანმგებლოდ. ეს უკვე ნამდვილად იყო არა ქალაქის განთავისუფლება, როგორც აქამდე წერს ზოგიერთი ისტორიკოსი, არამედ თბილისის „სრულიად შემოყენება ულელსა ქვეშე მორჩილებისასა“.

თბილისის სრული დამორჩილების შემდეგ უმოკავშიროდ დარჩენილი ქ. დმანისი ადვილად შემოსაერთებელი ჩანდა. დმანისი, როგორც ირკვევა, თბილისის მსგავსად დამოუკიდებლობით სარგებლობდა და ამიტომ იბრძოდა სხვა ქალაქებთან ერთად საქართველოს მეფის წინააღმდეგ დამოუკიდებლობისა და თვითმმართველობის შენარჩუნებისათვის. მაგრამ მას შემდეგ, რაც ამ ქალაქების თავკაცთა ელჩობის შედეგად მოწვეული ძლიერი ძალა სასტიკად დამარცხდა და თბილისიც დამორჩილებულ იქნა, დმანისის წინააღმდეგობის გაწევის შესაძლებლობა აღარ ჰქონდა და თითქმის უბრძოლველად დანებდა საქართველოს მეფეს. 1123 წლის მარტს, დასავლეთ საქართველოდან ქართლში გადმოსულმა დავითმა „აიღო ქალაქი

დმანისიო“, — წერს დავითის ისტორიკოსი. ისე რომ, იგი არაფერს. ამბობს ქალაქის მიერ გაწეული რაიმე წინააღმდეგობის შესახებ.

თბილისისა და დმანისის დამორჩილებით საქართველოს სამეფო ხელისუფლებამ დაასრულა ხანგრძლივი ბრძოლა ქართული მიწა-წყლის შემოსაერთებლად და შემოსამტკიცებლად. მათი დამორჩილებით ბოლო მოეღო უკანასკნელი დამოუკიდებელ-პოლიტიკური ერთეულების, ქალაქ-რესპუბლიკათა არსებობას საქართველოს ფეოდალური მონარქიის ტერიტორიაზე. ქალაქების დამოუკიდებლობის გაუქმებამ, მათმა მორჩილებაში მოყვანამ კიდევ უფრო გააძლიერა თვითმპყრობელი მეფე; ამიერიდან იგი თავის ინტერესებს უკარნახებდა არა მარტო საერო და საეკლესიო ფეოდალებს, არამედ ქალაქებსაც; ამიერიდან მას კიდევ უფრო მეტი შესაძლებლობა მიეცა ქალაქების გამოყენებისა, მისი მოსახლეობის ექსპლოატაციისა.

მაგრამ სამეფო ხელისუფლების გამარჯვება ქართულ ქალაქ-რესპუბლიკებზე, მათს დამოუკიდებლობაზე, დიდგორის ბრძოლის მხოლოდ ერთი შედეგი იყო.

საქართველოს საზღვრებს შიგნით თურქ-სელჩუკებზე სრული გამარჯვებისა და მათი ძალების დაქსაქსვა-შესუსტების შემდეგ საქართველოს სამეფო ხელისუფლებას დიდი შესაძლებლობა მიეცა ბრძოლა დამპყრობლების წინააღმდეგ უფრო ფართო მასშტაბით ამ საზღვრებს გარეთაც წარმატებით ეწარმოებინა. დავით აღმაშენებელმა მეზობელი ქვეყნების ქალაქები გაწმინდა თურქ-სელჩუკებისაგან და ისინი საქართველოს დაუმორჩილა. ასე, მაგალითად, მან ჯერ კიდევ დიდგორის ბრძოლამდე შირვანის ქ. ყაბალა აიღო, ხოლო თბილისის შემოერთების შემდეგ ქ. განძის დასჯაც გადაწყვიტა და მის წინააღმდეგ გაილაშქრა. ქ. განძა ხომ თბილისთან და დმანისთან ერთად მოქმედებდა საქართველოს წინააღმდეგ კოალიციური ლაშქრობის მოსაწყობად. აღ-ფარიკის ცნობით: 1122 წელს „ქალაქ განძაში მიწისძვრა მოხდა, მისი ნაწილი დაინგრა და დაიქცა მისი კედლებიც. მეფე დავითი გამოვიდა და მისკენ გაემართა; მან მცხოვრებთაგან დიდძალი ტყვე წაიყვანა და ცხვრებივით გაგზავნა ისინი ურმებით. მან გაძარცვა ყველაფერი, რაც კი იყო ქალაქში და მისი ხალხი თბილისში მოიყვანაო“. განძის ამგვარ აოხრებასა და გაძარცვას მისი დაპყრობა არ მოჰყოლია. იგი ერთ-

ხანს კიდევ დარჩა თურქთა ერთ-ერთ ძირითად საყრდენად საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლაში.

დავით აღმაშენებელი მალე სომხეთის ქალაქებსაც მისწვდა. დიდგორის ბრძოლის ორი წლის თავზე, 1123 წლის აგვისტოს, იგი სამოციანთასიანი ლაშქრით იმდროინდელი სომხეთის ერთ-ერთი უდიდესი ქალაქის, ანისის, კარიბჭესთან იღვავა. საქართველოს მეფე აქ სომხეთის განმათავისუფლებელი მოძრაობის მესვეურთა მოწვევით მოვიდა. ქ. ანისი და მისი „მიმდგომნი ქვეყანანი“ ნახევარ საუკუნეზე მეტი იყო, რაც მაჰმადიანებს ეპყრათ. იმ დროს ქ. ანისს მაჰმადიანთა საგვარეულოს წარმომადგენელი აბულ-სუვარი განაგებდა. სომეხი ისტორიკოსის მათე ურჰაელის სიტყვით, „ქალაქი ანისი (თურქთა) მონობაში იყო სამოცი წელი“. დამპყრობელთა ბატონობით შევიწროებულმა ანელებმა ისარგებლეს თურქ-სელჩუკთა დიდი მარცხით საქართველოში, მათი სიძლიერის საერთო შესუსტებით, აუჯანყდნენ დამპყრობლებსა და დახმარებუსათვის დავით აღმაშენებელს მიმართეს. XII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი სამუელ ანელი წერს: „ქალაქ ანისისა და შირაკის ოლქის (მცხოვრებლებმა) გადაწყვიტეს გამოსავალი ეპოვათ იმით, რომ თხოვნის ხელი გაეწოდათ ქართლის მეფისათვის დავითისათვის. მათ უღალატეს ამირა აბულ-სუვარს მანუჩეს ძეს, რომელიც ფლობდა ქალაქს მამის სიკვდილის შემდეგ და გაუღეს რა ქალაქს კარი, შემოუშვეს შიგნით ის მეფე. მაშინ, შესვლისას (ქალაქის აღებისას) ერთ სულსაც არ მოსვლია სისხლის ზიანი. (დავითმა) მხოლოდ შეიპყრო აბულ-სუვარი ვაყებით და თავისთან წაიყვანა ქართველთა ქვეყანაში“.

ანისის გასათავისუფლებლად მეფე დავითი სამოცი ათასი მხედრით მისულა. მაგრამ, როგორც ზემოთ აღინიშნა, მისი აღება უსისხლოდ მომხდარა. ამასვე ადასტურებს დავითის ისტორიკოსიც. როცა წერს: მეფემ „აღიღო ქალაქი ანისი და ციხენი მისნი უჭირველად“. მათე ურჰაელის სიტყვით, „იქმნა სიხარული ყოველსა სახლსა სომეხთასა, როცა ნახეს მონობისაგან განთავისუფლებული ანისი და მისი სიწმინდენი“.

ანისის განთავისუფლების წინ, ისტორიკოსის ცნობით, დავითმა

„აილო ციხენი სომხეთისანი გაგნი, ტერონაკალი, ქავაზინნი, ნორბედი, მანასგომნი და ტალინჯაქარი“. ამრიგად, თურქთა კოალიციური ლაშქრის განადგურებას, მათი ძალების შესუსტებას უაღრესად მნიშვნელოვანი შედეგები მოჰყვა არა მარტო ქართველთა, არამედ მეზობელი სომეხი ხალხის თურქ-სელჩუკთა ბატონობისაგან განთავისუფლების საქმეში.

საქართველოში სასტიკი მარცხის შემდეგ თურქ-სელჩუკები ააქართველოს მეზობელსა და ყმადნაფიც შირვანს წაებოტინენ და აქ ფეხის მოკიდებითა და გამაგრებით ფიქრობდნენ საქართველოზე შემოტევას. საქართველოს სამეფოს წინააღმდეგ მოწყობილი კოალიციური ლაშქრობის ორგანიზატორი და ამ ლაშქრობის დიდი მარცხით გამწარებული სულთანი მაჰმუდი დიდგორის ბრძოლის მეორე წელს შირვანში შეიჭრა, „შეიპყრო შირვანშაჰი, აილო შემახია და საქართველოს მეფესაც დაემუქრა: „შენი ყმადნაფიცი ხელთა მყავს, ხარაჯას ვართმევ, შენ კი ან ძღვენი გამომიგზავნე ან თუ გინდა სამალავიდან გამოდი და მნახეო“. გათავხედებული სულთნის წერილს მეფემ ორმოცდაათი ათასი მოლაშქრის საომრად გამზადებით და შირვანისაკენ გალაშქრებით უპასუხა. როგორც კი გაიგო სულთანმა დავით აღმაშენებლის ასე სწრაფად მოსვლა, „ძალი და სიმრავლე სპათა მისთა“, ქალაქში ჩაიკეტა და „მრავალი დღის შიმშილითა და წყურვილით შევიწროებულმა“ „მრავალი ვედრების, ძღვენისა და მუდარის შეთვლით, როგორც მონამ გაჭირვებულმა, არა თუ ძღვენი და ომი, არამედ. გასაქცევი გზა ითხოვა, ფრიად სიმდაბლით და არა სულთნურად“. ხოლო როცა დავით აღმაშენებელმა შემახიაში ჩაკეტილი სულთნის დასახმარებლად წამოსული რანის ათაბაგი სასტიკად დაამარცხა, ბაქია სულთანი „მასვე ღამესვე გაიპარა და სასდუნით (მწვირის გასადინარი ხვრელით) გაქცეული სხვა გზით წარვიდა სოფლად თვისად“. ერთი თვეც არ იყო გასული ამის შემდეგ, დავითი „კვალად წარვიდა შარვანს, აღილო გულისტანი, ... მოირთო (შემოიერთა) შარვანი“, გაწმინდა ის თურქ-სელჩუკებისაგან და საქართველოს სამეფო ხელისუფლებას დაუმორჩილა. ამგვარად, მეზობელი შირვანიც (აზერბაიჯანიც) ამჯერად გადაურჩა თურქ-დამპყრობელთა გამანადგურე-

ბელ ბატონობას. ყველაფერი ეს კი დიდგორის ველზე მოპოვებული იმ გამარჯვების შედეგი იყო, რომელმაც ბოლო მოუღო თურქ-სელჩუკთა ძლიერებას და საბოლოოდ გააქარწყლა საქართველოს და საერთოდ, ამიერკავკასიის ხალხების დამორჩილების მათი გეგმები.

დიდგორის ბრძოლამ არა მარტო დასაბამი მისცა ამიერკავკასიის ხალხების იმჯერად წარმატებით დაწყებულ განმათავისუფლებელ ბრძოლებს თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ. არამედ კიდევ უფრო განამტკიცა მათი სოციალურ-ეკონომიური, პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობა. ამით კი მტკიცე საფუძველი ჩაეყარა ამ ხალხების კონსოლიდაციას საქართველოს მეთაურობით.

თურქ-სელჩუკებზე გადამწყვეტ გამარჯვებას, რომელიც დიდგორის ბრძოლაში იქნა მოპოვებული, უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა არა მარტო პოლიტიკური, არამედ სოციალურ-ეკონომიური თვალსაზრისითაც. ფეოდალურ საქართველოსა და საერთოდ, ამიერკავკასიაში თურქ-სელჩუკთა გაბატონება ნიშნავდა ამ ქვეყნების სოციალური და ეკონომიური წყობის არსებით შეცვლას, მის არა მარტო დაქვეითებას, არამედ შემოტრიალებას დაღმავალი ხაზით პატრიარქალური მეჯოგეობისა და საოჯახო მონობისაკენ. მსოფლიო ისტორიაში ყოფილა შემთხვევები, როცა განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომ დამპყრობლებს მაღალი განვითარების ქვეყნები დაცემის იმ დონემდე მიუყვანიათ, რომ საჭირო გამხდარა ყველაფრის თავიდან დაწყება. ასეთივე საფრთხის წინაშე დააყენეს განვითარებული ფეოდალური ქვეყანა მომთაბარე მეურნეობის მეტად დაბალი სისტემის მქონე თურქ-სელჩუკებმა. ამიტომ იყო, რომ თურქი დამპყრობლების შემოსევა და ბატონობა არსებითად განსხვავდებოდა ყველა იმ დამპყრობელთა ბატონობისაგან, რომელნიც მანამდე ფეოდალურ საქართველოს ენახა ბიზანტიელებისა თუ არაბების სახით.

თურქ-სელჩუკები დაპყრობილ ქვეყნებში მთელი თავიანთი ოჯახებითა და ჯოგებით მოდიოდნენ და, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ინტენსიური სოფლის მეურნეობისათვის გამოყენებულ მიწებს საძოვრებად იჭერდნენ. დამპყრობლებმა ქართლ-კახეთისა და მესხე-

თის ქალები ჯოგების საზამთრო საძოვრებად აქციეს, ხოლო მთიანო ჴეგნები — იალაღებად. ამით კი განვითარებულ ფეოდალურ მეურნეობას მთლიანად ეცლებოდა საფუძველი — მიწა და რღვევისა და გაღამენების საფრთხე ემუქრებოდა. განვითარების მაღალ დონეზე ასული ფეოდალური მეურნეობის მაგივრად თანდათან პრიმიტიული მომთაბარული მეჯოგეობა და საოჯახო მონობა ბატონდებოდა, რომელიც ქვეყანას რეგრესისაკენ მიაქანებდა. მეურნეობის სისტემის ცვლილების შესაბამისად იცვლებოდა სოციალური და სახელმწიფოებრივი წყობაც. ფეოდალური ურთიერთობისათვის დამახასიათებელი, საუკუნეობით განმტკიცებული საზოგადოებრივი, სოციალური კლასებისა და ფენების მაგიერ პრიმიტიული წყობილებისათვის შესაფერისი დაყოფა შემოდიოდა; მათი წარმოდგენით, დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობა არსებითად ორ მთავარ ნაწილად იყოფოდა: ერთსა და პირველს თვით დამპყრობელნი, სამხედრონი შეადგენდნენ, ხოლო მეორეს — ყველა დანარჩენი რაიათები (მათი დაპყრობილი ქვეშევრდომები). ყველაფერ ამას შეესაბამებოდა მათი სახელმწიფოებრივი ხელისუფლებაც, რომელიც არსებითად დაპყრობილი ხალხების დაუნდობელი ძარცვის ძლიერ აპარატს წარმოადგენდა.

ამრიგად, თურქ-სელჩუკების სამეურნეო, სოციალური თუ სახელმწიფოებრივი წყობა სავსებით საწინააღმდეგო, გამომრიცხველი იყო ყველაფერი იმისა, რაც ამ დროისათვის საქართველოში და საერთოდ, ამიერკავკასიაში არსებობდა; რეგრესული ძალები უპირისპირდებოდა პროგრესულ, აღმავლობის გზაზე შემდგარ ქვეყნებს. ეს კარგად ესმოდათ იმ დროის მოღვაწეებს. დავითის ისტორიკოსმა, როგორც ეს ზემოთ მივუთითეთ, შესანიშნავად ასახა კიდევ ის უბედურება, რაც თურქ-სელჩუკების მომთაბარულ მეურნეობას მოჰქონდა განვითარებული ქართული ფეოდალური მეურნეობისათვის. დიდგორის ბრძოლამ კი არა მარტო საქართველო, არამედ არსებითად მთელი ამიერკავკასია იხსნა თურქ-სელჩუკთა მომთაბარული მეურნეობის, მათი სოციალურ-სახელმწიფოებრივი წყობის გაბატონებისაგან და ქვეყანა თავისი ნორმალური განვითარების. პროგრესის გზას დაუბრუნა. ამაში იყო დიდგორის ბრძოლის დიდი ისტორიული მნიშვნელობა.

თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგ ბრძოლაში მოპოვებულმა წარმატებებმა, დამპყრობლების განდევნამ, სომხეთისა და შირვანის დიდი ნაწილის განთავისუფლება-შემოერთებამ მნიშვნელოვნად გააფართოვა საქართველოს სამეფოს პოლიტიკური საზღვრები და გაზარდა მისი საერთაშორისო ავტორიტეტიც. საქართველოს სამეფო, იმდროინდელი წყაროების მიხედვით, ვრცელდებოდა „ნიკოფსითგან (დღევანდელი კრასნოდარის მხარეში, სოჭსა და ტუაფსეს შორის) დარუბანდამდის (დღევანდელი დერბენტის საზღვრამდე) და ივსეთიდან (ივულისხმება ჩრდილო ოსეთი) არეგაწამდე“ (სომხეთში). დავით აღმაშენებელი უკვე საკმაოდ ვრცელი და ძლიერი ქვეყნის მეფე იყო. თავისი სიძლიერე საქართველოს სამეფომ ჯერ კიდევ დიდგორის ბრძოლაში დაამტკიცა. ერთ დროს უძლეველად მიჩნეული თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგ ამიერიდან მახლობელ აღმოსავლეთში საქართველოს სამეფოს სახით უძლიერესი სახელმწიფო იდგა. იგი უცხო დამპყრობთაგან ამიერკავკასიის ხალხთა განმათავისუფლებლის როლში გამოდიოდა. მისი წარმატებების ერთი უმთავრესი საფუძველიც ეს იყო — ამიერკავკასიის ხალხები მისი დროშის ქვეშ ერთიანდებოდნენ თურქ-სელჩუკთა უღლისაგან განთავისუფლებიანათვის ბრძოლაში.

კიდევ უფრო გაიზარდა გაძლიერებული საქართველოს სამეფოს საერთაშორისო ვავლენა. მისი შორეული თუ ახლო მეზობელი ქვეყნები იძულებულნი ხდებოდნენ ანგარიში გაეწიათ მისთვის. ჯერ კიდევ აღრე, თავისი მეფობის შუა წლებში. დავით აღმაშენებელმა საბოლოოდ მოაწესრიგა ბიზანტიასთან ურთიერთობა. დიდი ხნის მანძილზე საქართველოში გაბატონების მოსურნე ბიზანტიის იმპერიას ამიერიდან მის თანატოლ სახელმწიფოსთან ჰქონდა საქმე. დავით აღმაშენებელმა უარი თქვა ყველა იმ საკარისკაცო სამოხელეო ტიტულებზე. რომლებსაც ბიზანტიის იმპერატორები საქართველოს მეფეებს მათზე მფარველობის ხელის დადების ნიშნად მანამდე ანიჭებდნენ; კიდევ მეტი, დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, საქართველოს მეფისათვის ამიერიდან „მეფე ბერძენთა (იყო) ვითარცა სახლელუი (სახლის წევრი) თვისი“. მახლობელი აღმოსავლეთის მაჰმადიანი მფლობელები ხომ არა ეროგზის თვითვე დარ-

წმუნდნენ საქართველოს უძლეველობაში: „არავინ წინ აღუდგა მას (საქართველოს მეფეს), — წერს დავითის ისტორიკოსი, — რამეთუ თვით სულთანს სადაც არ უნდა ყოფილიყო, ძრწოდა შიშისაგან მისისა და არცაღა თვით ძველად ქონებულთა ქალაქთა და ქვეყანათა მიიხნევდა თავის ქონებად“ და რა შორსაც არ უნდა ყოფილიყო დავით მეფე, სულთანს მაინც „ეოცებოდა (თვალწინ ედგა) მძინარესა შიში და მღვიძარესა სიკვდილი“-ო.

დავით აღმაშენებლის მიერ არა ერთხელ დამარცხებული მაჰმადიანი მფლობელები, რაკი იარაღით ვერაფერს გახდნენ, ათასგვარი საჩუქრებითა და ძღვენით ეძიებდნენ მისგან მშვიდობასა და მეგობრობას. დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, მეფის შიშით ძილგამკრთალი სულთანი „ზედიზედ წარმოავლენდა მოციქულებს ძღვენით მის (მეფის) დასამშვიდებლად; და აგზავნიდა დიდ საგანძურს, ძვირფასს. მრავალფერს, უცხო და იშვიათად საპოვნელ ფრინველებსა და ნადირთ და ეძებდა მშვიდობასა და სიყვარულსა და ყივჩაყთაგან დაურბევლობას. არაფრად მიიხნევდა წარსაგებლის სიმრავლეს (იარაგის სიდიდეს), ოღონდაც თვითონ მოეპოვებინა სიმშვიდე და სიცოცხლე თავისა თვისისაო“. ამრიგად, ერთ დროს საქართველოზე გაბატონებული სულთანი, ამჟერად მის მეფესთან უთვალავი ძღვენითა და საჩუქრებით მშვიდობის მაძიებელი, არსებითად საქართველოს სამეფოს მოხარკედ იყო ქცეული. ამიტომაც ამბობდა დავითის ისტორიკოსი — მეფემ „სულტანი დასვა მოხარკედ თვისაო“.

დიდი იყო საქართველოს გავლენა ჩრდილო კავკასიაში მოსახლე ტომებზე, განსაკუთრებით კი ოსებსა და ყივჩაყებზე. ამის საუცხოო დადასტურება იყო ოსეთის ყმადნაფიცობა, მათს გადასასვლელებსა და ციხე-სიმაგრეებში ქართველთა ლაშქრის ჩაყენება და თვით ყივჩაყთა გადმოსახლება საქართველოს ტერიტორიაზე. ეს გავლენა კიდევ უფრო გაძლიერდა მას შემდეგ, რაც საქართველო მახლობელ აღმოსავლეთში უძლიერეს სახელმწიფოდ იქცა.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ მაჰმადიანური გარემოცვის წინააღმდეგ მებრძოლ საქართველოს სათანადო კავშირი დაუწყარებია ქრისტიანულ კიევის რუსეთთან, მის დიდ მთავართან ვლადიმერ მონომახთან.

XVII საუკუნის შუა წლების მოღვაწის პავლე ალექოელის* ფრიად საინტერესო ცნობით, „როდესაც უწმინდურნი (თურქები) აპირობდნენ საქართველოს დაპყრობას, მაშინ მეფე დავითი მოვიდა რუსეთში და თაყვანისცემით დახმარება ითხოვა და მისცეს რა დიდი (დამხმარე) ძალა, წავიდა და განდევნა უწმინდურნი თავისი სამფლობელოდან და განთავისუფლდა მათგან“. მისივე სიტყვით, ეს ის დავითია, რომელმაც, „როგორც ძველი წიგნები წერენ. ააგო დიდებული საფანე გელათი“. როგორც ირკვევა, როცა ყოჩაყთა საქართველოში გადმოსახლების საკითხი დადგა, თუ თვით მეფე არა, საამისოდ მის მიერ „წარვლენილნი კაცნი სარწმუნონი“ არა მარტო ყოჩაყეთში, არამედ კიევში მის მთავართანაც უნდა მისულიყვნენ. ყოჩაყებთან ასეთი ურთიერთობის დამყარება და შემდეგ მათი საქართველოში გადმოსახლება შეუძლებელია კიევის რუსეთის დიდ მთავართან სათანადო მოლაპარაკებისა და შეთანხმების გარეშე მომხდარიყო. ცხადია, ეს უკანასკნელი, რომელიც ათეული წლების მანძილზე ებრძოდა ყოჩაყებს, საქართველოს მეფის ყოჩაყებთან დაკავშირების ცდას მის საწინააღმდეგო მოქმედებად მიიჩნევდა, თუკი სათანადო განმარტებები წინასწარ არ ექნებოდა. სწორედ ეს მოლაპარაკება უნდა ჰქონდეს მხედველობაში პავლე ალექოელს, როცა იგი დავითის რუსეთში წასვლისა და იქ დახმარების თხოვნის შესახებ მოგვითხრობს. როგორც ამ ელჩობის შედეგებიდან ჩანს, კიევის მთავარსა და საქართველოს მეფეს შორის ყოჩაყების საქართველოში გადმოსახლების შესახებ შეთანხმება მომხდარა. ვლადიმერ მონომახს ამის საწინააღმდეგო რა შეიძლებოდა ჰქონოდა: ჯერ ერთი. კიევის მთავარი „უწმინდურთა“ (თურქ-სელჩუკთა) წინააღმდეგ მებრძოლი საქართველოს დამხმარედ გამოდიოდა (იმ „დიდ ძალაში“, რომლითაც, პავლე ალექოელის სიტყვით, რუსები ქართველებს დაეხმარნენ, სწორედ გადმოსახლებულ ყოჩაყთა ეს დიდი რაოდენობა იგულისხმებოდა); და ამავე დროს, კიევის რუსეთი ყოჩაყთა 40.000 ოჯახის საქართველოში გა-

*. პავლე ალექოელი საქართველოში იყო 1664-65 წლებში. მისი მრავალმხრივ საინტერესო, ამ ბოლო დრომდე უცნობი, აღწერილობანი გამოავლინა ისტორიკოსმა ნ. ასათიანმა და მანვე გაამზადა გამოსაცემად.

დასახლებით თავიდან იშორებდა დაუძინებელი მტრის ერთ დიდ ნაწალს. ასე რომ, კიევის მთავარი ყივჩაყთა საქართველოში გადასახლებით თვითონაც უნდა ყოფილიყო დაინტერესებული. საგულისხმოა, რომ იმდროინდელი რუსული მატრიანეები, ჩვენს მიერ ზემოხსენებულ ათრაქა შარადანის ძეს და მასთან ერთად საქართველოში გადმოსახლებულ ყივჩაყებს, კიევის მთავრის მიერ საქართველოში განდევნილებად მიიჩნევენ. ასეთ ვითარებაში, ცხადია, ყივჩაყების საკითხში საქართველოს მეფის „სარწმუნო კაცთა“ და კიევის მთავარს შორის შეთანხმება ადვილად იქნებოდა მიღწეული. მაგრამ ყველაფერი ეს თავის დროზე იმდენად დიდ დახმარებად ყოფილა მიჩნეული, რომ საგანგებოდ აღუნიშნავთ იმ „ძველ წიგნებს“, რომლებითაც პავლე ალუპოელი თავისი თხზულების შედგენისას სარგებლობდა.

ამ „ძველ წიგნებში“ ისიც ყოფილა აღნიშნული, თუ როგორ განდევნა დავით მეფემ „უწმინდურნი თავისი სამფლობელოდან და განთავისუფლდა მათგან“. ცხადია, დავით აღმაშენებლის ამ გამარჯვებებს კიდევ უფრო უნდა განემტკიცებინა საქართველოს კავშირი ერთმორწმუნე კიევის რუსეთთან. ასედაც მოხდა. დავით აღმაშენებლის მემკვიდრის, დემეტრე პირველის დროს, კიევის დიდი მთავარი იზიასლავი საქართველოს მეფის ასულზე დაქორწინდა. გაძლიერებულ საქართველოსთან კიევის რუსეთს ამჟამად კავშირი თვით სჭირდებოდა. კიევის მთავარი საქართველოს სამეფო სახლთან დამოყრებით ფიქრობდა თავისი სამთავროს სამხრეთ-აღმოსავლეთი საზღვრების სიმშვიდის უზრუნველყოფას, ყივჩაყთა გამუდმებული თავდასხმების თავიდან აცილებას, მით უფრო, რომ ყივჩაყები საქართველოს გავლენის ქვეშ იყვნენ მოქცეულნი და კიევში დიდის პატივით ჩაყვანილი ქართველი მეფის ასულიც ხომ დედით თვით ყივჩაყთა მთავრის შვილიშვილი იყო.

როგორც ვხედავთ, საქართველოს სიძლიერისა და საერთაშორისო გავლენის ხმა გასცილებია მახლობელი აღმოსავლეთის ფარგლებს და ჩრდილოეთის შორეულ მეზობლებამდეც მიუღწევია.

დავითის დიდ ბრძოლებს თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ, განსაკუთრებით კი ბრწყინვალე გამარჯვებას დიდგორის ველზე, არ შეი-

ქლებოდა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა, განსაკუთრებით კი ჯვაროსნული ომების ორგანიზატორების ყურადღება არ მიექცია. საქართველოს გამარჯვება განმათავისუფლებელ ომში, რომელსაც თურქ-სელჩუკთა ძალების შესუსტება მოჰყვა, ცხადია, ხელს უმართავდა ჯვაროსან-დამპყრობლებს ახლო აღმოსავლეთში, მათ იმ დროისათვის საკმაოდ შეთხლებულ და დაქსაქსულ ძალებს გაძლიერებისა და თავმოყრის შესაძლებლობას აძლევდა. ამიტომ, ბუნებრივია, თუ ჯვაროსნული ლაშქრობის მომწყობი სახელმწიფოები და აღმოსავლეთში ჯვაროსანთა მიერ დაარსებული სამეფო-სამთავროები დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ საქართველოს თავიანთ მოკავშირედ მიიჩნევდნენ და მის მიერ ამ მხრივ გადადგმულ ნაბიჯს ყოველნაირად გამოენმაურებოდნენ. შემთხვევითი არ არის, რომ ჯვაროსნული ომებს დასავლეთ ევროპელი ისტორიკოსები თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ დავითის ლაშქრობებს სათანადო ყურადღებას უთმობენ და ჯვაროსნების ბრძოლებთან ერთ სპირტყეში იხილავენ. ჩვენს მიერ ზემოხსენებული ისტორიკოსი კუგლერა, XII საუკუნის ოცნა წლებში ჯვაროსნების წინააღმდეგ ბრძოლებში არაერთხელ გამარჯვებული ილღაზის დაცემას დიდგორის ამბებს უკავშირებს. მისი სიტყვით, სწორედ იმ დროს, როცა ილღაზმა დიდ წარმატებებს მიაღწია ჯვაროსნებთან ბრძოლაში, მას ჩრდილოეთში გამოუჩინდა მრისხანე მოწინააღმდეგე საქართველოს მეფის, დავითის სახით, რომელმაც სისხლისმღვრელ ბრძოლაში სასტიკად გაანადგურა ილღაზი და ამით მის მიერ არაერთხელ დამარცხებულ ჯვაროსნებს ამოსუნთქვის შესაძლებლობა მისცა.

საქართველოსა და ჯვაროსნების ასეთი ურთიერთსასარგებლო მოქმედება ახლო აღმოსავლეთში აუცილებელს ხდიდა ურთიერთ შორის სათანადო კავშირის დამყარებას. მაგრამ, რაკი მათი მიზნები თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგ ბრძოლაში სულ სხვადასხვაგვარი იყო, ეს ურთიერთობა-კავშირიც არ შეიძლებოდა მტკიცე და მუდმივი ყოფილიყო. ჯვაროსნები აღმოსავლეთში მოდიოდნენ, როგორც დამპყრობლები; ისინი ცდილობდნენ რაც შეიძლება მეტი ტერიტორიები და ნაღავლი ჩაეგდოთ ხელთ, გაეხსნათ გზები ევროპის ხარბი ქალაქებისათვის და მეტი სიმდიდრე გაეზიდათ აღმო-

სავლეთიდან. ჯვაროსნებისათვის მხოლოდ საფარი იყო მათი ლო-
ზუნგი — „ბრძოლა ქრისტეს საფლავის დასაცავად“, „ურჯულოთა
განდევნა წმინდა ადგილებიდან“. ნამდვილად კი ისინი ახალი მიწა-
წყლის ხელში ჩასაგდებად და აღმოსავლეთის ხალხების დასამორ-
ჩილებლად მოდიოდნენ და ამიტომ, არა მარტო „ურჯულოთა“ (არა-
ქრისტიანთა), არამედ ზოგჯერ აღმოსავლეთის თვით ქრისტიანული
სახელმწიფოების წინააღმდეგ ბრძოლასაც კი არ ერიდებოდნენ. სა-
ქართველოც ხომ აღმოსავლეთში ივარაუდებოდა და ამ ქვეყნის
ქრისტიანობა ჯვაროსნებს ხელს არ შეუშლიდა საჭირო შემთხვევაში
მის წინააღმდეგაც გაელაშქრათ.

სულ სხვა მიზნებს ისახავდა საქართველოსა და ქართველი ხალ-
ხის ბრძოლა. საქართველოს სახელმწიფო ჯვაროსნების მსგავსად,
მუსლიმანობას კი არ ებრძოდა საერთოდ, არამედ იმ თურქ-დამ-
პყრობლებს, რომლებმაც საქართველოს დამორჩილება და ქართვე-
ლი ხალხის გადაშენება მოინდომეს. საქართველო თავისი თვითმყო-
ფობის შენარჩუნებისათვის იბრძოდა, დამპყრობლებს ერეკებოდა
თავისი ქვეყნიდან და არა მაჰმადიანებს, მუსლიმანებს.

მუსლიმანობა კავკასიაში და საქართველოშიც საკმაოდ მნიშვნე-
ლოვან ადგილობრივ მოვლენას წარმოადგენდა. ქართველებს დი-
დი ხნის მანძილზე ჰქონდათ მუსლიმანებთან ეკონომიური, პოლი-
ტიკური და კულტურული ურთიერთობა; ამ ურთიერთობის გაწყვე-
ტა, მისი უარყოფა დიდ ზიანს მოუტანდა საქართველოს სახელმწი-
ფოს ეკონომიურ და პოლიტიკურ ცხოვრებასაც. ეს კარგად ესმო-
დათ იმდროინდელ პოლიტიკურ მოღვაწეებს და ამიტომაც არც
საქართველოს ტერიტორიაზე, არც მის მეზობლად მოსახლე მაჰმა-
დიანებისათვის „ჯვაროსნული ომი“ არასოდეს არ გამოუცხადები-
ათ, პირიქით, თუ იმდროინდელი წყაროების მიხედვით ვიმსჯე-
ლებთ, საქართველოში მოსახლე მაჰმადიანები აქ საკმაოდ კარგად
გრძნობდნენ თავს, ზოგ შემთხვევაში უფრო უკეთაც, ვიდრე თა-
ვიანთ ქვეყანაში.

თვით მაჰმადიანი ისტორიკოსის ალ-ფარაბის ცნობით, თბილი-
სის ალებისა და შემოერთების შემდეგ დავით აღმაშენებელმა ქა-
ლაქში მოსახლე მუსლიმანებს თავისუფალი ცხოვრების პირობები

შეუქმნა. ამ მიზნით „დაადგინა, რომ ქალაქის იმ ნაწილში, სადაც მუსლიმანები ცხოვრობდნენ, არავის ყოლოდა ღორი და არავის დაეკლა იგი მათ შორის; მან მოჭრა მათთვის მონეტა (ფული) ხალიფასა და სულტნის სახელით; და მისცა მათ უფლება აზანისა (ლოცვაზე მოწოდებისა) და თავისუფლად ლოცვისა. დაუდო მათ პირობა აგრეთვე, რომ არც ქართველი, არც ებრაელი და არც სომეხი არ შევიდოდა ისმაილის (მუსლიმანების) აბანოში, და რომ პარასკევს დღეს მინბარიდან (კათედრიდან) ილოცონ ხალიფა და სულთნისათვის და არა მისთვის (საქართველოს მეფისთვის). მან დააწესა გამოსაღები ყოველწლიური, ქართველისათვის — 5 დინარი, ებრაელისათვის — 4 დინარი, ხოლო მუსლიმანისათვის — 3 დინარი... იგი ისე კეთილად ეპყრობოდა მუსლიმანებს და აგრეთვე მათ სარწმუნოებას, მეცნიერებას, ხალხსა და სუფიებს, როგორც მათ არჰქონდათ თვით მუსლიმანებს შორის. მე თვით ვნახე, როცა მივედი მათთან (თბილისელ მუსლიმანებთან) 1153 წელს. თუ როგორ ძალაშია მუსლიმანთათვის დადებული ყველა ეს პირობები აქამდეო“.

საქართველოში მოსახლე მუსლიმანებთან სამეფო ხელისუფლების ამგვარი დამოკიდებულების შესახებ ამასვე იმეორებენ სხვა მამადიანი ისტორიკოსებიც: ალ-ჯაუზი, ალ-ყაინი და სხვები.

ალ-ფარაბის ცნობებიდან ჩანს, რომ მუსლიმანთა მიმართ სავსებით ასეთივე დამოკიდებულება გრძელდებოდა დავით აღმაშენებლის შემკვიდრის დემეტრე პირველის დროსაც. საქართველოს სამეფოს, რომელიც თავის თავს აღმოსავლეთში ქრისტიანობის ბურჯად აცხადებდა, მუსლიმანების მიმართ ასეთი პოლიტიკის გატარებას უკარნახებდა საშინაო და საგარეო პირობები. მისი მჭიდრო ურთიერთობა მამადიანურ სამყაროსთან და არა რომელიმე მეფის პიროვნული კეთილი სურვილები, ან კიდევ, მუსლიმანობის დიდი გავლენა საქართველოზე, როგორც ამას ზოგი მკვლევარი ფიქრობს*.

* ინგლისელი მეცნიერის ვ. მინორსკის აზრით, საქართველოს სამეფო ხელისუფლების ასე ფრთხილი დამოკიდებულება მუსლიმანი ქვეშევრდომებისადმი აიხსნება მუსლიმანთა დიდი გავლენით თბილისზე (განსაკუთრებით მისი შემოერთების შემდეგ) და საერთოდ საქართველოზე. ამის საბუთად პროფ. ვ. მინორსკი ასახელებს იმდროინდელ საქართველოში არაბული ენის გამოცხა-

ცხადია, ასეთ ვითარებაში საქართველოს სახელმწიფოსა და ევროპელი ჯვაროსნების ინტერესები ახლო აღმოსავლეთში არ შეიძლება ერთმანეთს დამთხვევოდა და ამიტომაც მათი კავშირი მხოლოდ დროებითი, იმ მომენტისათვის შექმნილი პოლიტიკური ვითარებით იყო გაპირობებული.

სავსებით ბუნებრივია, რომ თურქი-დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლაში არაერთგზის გამარჯვებული საქართველო პირველი ჯვაროსნული ლაშქრობის მომწყობ სახელმწიფოებსა და პიროვნებებს თავიანთ ბუნებრივ მოკავშირედ მიაჩნდათ და ამიტომაც მასთან უშუალო კავშირს ეძიებდნენ პირველ რიგში აღმოსავლეთის ჯვაროსნული სამეფო-სამთავროები. ეს ჩვენ ზემოთ ვნახეთ კიდევ და

დებას უმთავრეს დიპლომატიურ (მეზობლებთან ურთიერთობის) ენად, არაბული წარწერების გაჩენას ქართულ ფულებზე. ბიზანტიური ტიპის ფულებს მაგიერ მუსლიმანური ტიპის მონეტების მოჭრას და ქართველ მეფეთა ბიზანტიური ტიტულების გაქრობას.

დავით აღმაშენებელი თუ მისი მემკვიდრე, რომელნიც თავიანთ თავს „მესიის (ქრისტეს) მახვილს“ უწოდებდნენ და რომლებმაც მოღვაწეობის მთელი წლები თურქ-დამპყრობლებისაგან, მათი ბატონობა-გაველენისაგან საქართველოს განთავისუფლებისათვის ბრძოლას შეაღიეს და ამ ბრძოლაში გადამწყვეტი გამარჯვებებიც მოიპოვეს, შეედრომა იქნებოდა მუსლიმანების გაველენის ქვეშ მყოფი სახელმწიფოს მეფეებად ჩაგვეთვალა. მაგრამ თურქ-დამპყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლა, როგორც აღვნიშნეთ, მაჰმადიანურ სამყაროსთან კავშირის გაწყვეტას კი არ ნიშნავდა, არამედ ამ კავშირის ახალი სახით გაგრძელებასა და გაღრმავებასაც. არაბულწარწერიანი და მუსლიმანური ტიპის მონეტების მოჭრა, არაბული ენის ასეთი მდგომარეობა თუ მეფეთა ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულების გაქრობა საქართველოზე მუსლიმანობის გაველენის ვაზრდით კი არ იახსნება, არამედ იმით, რომ იმდროინდელი საქართველო უმთავრესად მუსლიმანური ქვეყნების გარემოცვაში იმყოფებოდა და ამ გარემოსთან ეკონომიური თუ პოლიტიკური ურთიერთობა ასეთი ღონისძიებების გატარებას მოითხოვდა. თუმცა ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ დავით აღმაშენებელი არა მარტო არაბულწარწერიან, არამედ მხოლოდ ქართულწარწერიან მონეტებსაც კრიდა, როგორც ეს ამ ბოლო წლებში გამოარკვია ინგლისელმა მეცნიერმა დ. ლანგმა. დასასრულ: დავით აღმაშენებლის დროიდან ვაქრა არა მარტო ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულები, არამედ მასთან ერთად ყველა ის სიმბოლური ნიშანიც, რაც საქართველოსა და მისი მეფის რომელიმე უცხო სახელმწიფოსაგან დამოკიდებულებას გამოხატავდა.

საესებით რეალური ვითარების ამსახველად მივიჩინეთ ძველი ქართული წყაროს ცნობა ქართლში, დავით აღმაშენებელთან „იერუსალიმის მეფის ბოლდუნის“ საიდუმლოდ მოსვლის შესახებ. მაგრამ საქართველოსთან ევროპელების ურთიერთობა, როგორც ჩანს, ამითაც არ იფარგლებოდა და ამ გაძლიერებულ აღმოსავლურ ქრისტიანულ ქვეყანასთან კავშირის მაძიებელი დასავლეთ ევროპის ზოგი სახელმწიფოც უნდა ყოფილიყო.

დიდგორის ბრძოლის შემდეგდროინდელი საქართველოს საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობის შემოგაკეთებული მიმოხილვიდან კარგად ჩანს ის დიდი საერთაშორისო ასპარეზი, რომელზედაც იმ დროისათვის საქართველო აღმოჩნდა. შექმნილი საერთაშორისო ვითარების მეტ-ნაკლებად სწორ ასახვად შეიძლება მივიჩინოთ დავითის ისტორიკოსის მიერ საქართველოს იმდროინდელი მეფის შესახებ ხატოვნად ნათქვამი შემდეგი სიტყვები: დავითის „ა ჩ რ დ ი ლ ს ა (ჩ რ დ ლ ს ქ ე ე შ) შ ე კ რ ე ბ ი ლ ი ყ ვ ნ ე ს ე რ ნ ი, ტ ო მ ნ ი და ე ნ ა ნ ი, მ ე ფ ე ნ ი და ხ ე ლ მ წ ი ფ ე ნ ი ო ვ ს ე თ ი ს ა ნ ი და ყ ი ვ ჩ ა ყ ე თ ი ს ა ნ ი, ს ო მ ხ ე თ ი ს ა და ფ რ ა ნ გ ე თ ი ს ა ნ ი (ე ვ რ ო პ ი ს ა ნ ი), შ ა რ ვ ა ნ ი ს ა და ს პ ა რ ს ე თ ი ს ა ნ ი“:

თურქ-სელჩუკებზე გადამწყვეტ გამარჯვებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქვეყნის ეკონომიური განვითარების თვალსაზრისითაც. იგი მოასწავებდა პროგრესული, ინტენსიური მეურნეობის გამარჯვებას პრიმიტიულ-ექსტენსიურ მეურნეობაზე. თურქებისა და მათი ჯოგების განდევნამ, ბრძოლის ასპარეზის საქართველოს საზღვრებს იქით გატანამ ქართველი გლეხი დაუბრუნა თავის მამაკაპულ მიწა-წყალს და მას დოვლათის მშვიდად წარმოების შესაძლებლობა შეუქმნა. კიდევ უფრო დაწინაურდა და გაფართოვდა ხელოსნობა და ვაჭრობა, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება. მართალია, ზოგმა ქალაქმა დამოუკიდებლობა და თვითმმართველობა დაკარგა, მაგრამ ძლიერი მეფის მფარველობის ქვეშ მყოფმა, კიდევ უფრო გააფართოვა საშინაო თუ საგარეო ვაჭრობა. ძლიერი სამეფო ხელისუფლება უზრუნველყოფდა ვაჭრის პიროვნებისა თუ ქონების დაცვას, სავაჭრო გზების კეთილმოწყობასა და უშიშრო-

ებას. დავით აღმაშენებელმა ამ მხრივაც არა ერთი მნიშვნელოვანი ღონისძიება გაატარა, მაგრამ მასზე ამჟამად სიტყვას არ გავაგრძელებთ. ფეოდალური საქართველოს ეკონომიური აღმავლობა იმ დროისათვის ისე ძლიერი იყო, რომ დავითის ისტორიკოსი აღფრთოვანებით წერდა: „ვგონებ, ვითარმედ მამათა და პაპათაგან (მათ დროს) წაღებულნი ქვეყანანი, ტყვენი და სიმდიდრენი მრავალწილად უკუმოიზღუნა (უკანვე დაიბრუნა) ამან (მეფემ) მხნემან. დააშვიდა ქვეყანა, აღივსო და გარდაეცა (მოიფინა) ყოვლითა კეთილითა, განავსო და აღაშენა ყოველი ოხერქმნილი (გაუჟაცრიელე-ბული) და გარდაემეტა ყოველთა ჟამთა (დროს) მშვიდობითა და სიმდიდრითა სამეფო ჩვენი, ნაცვლად გარდასრულთა ოხრებათასა“-ო.

როგორც ვხედავთ, ყველა ამ წარმატებასა და გამარჯვებას, მტრების მიერ მიტაცებული ტერიტორიების მრავალწილად უკან დაბრუნებას, მშვიდობის დამყარებას, გაოხრებულ ადგილთა მოშენებას, ქვეყნის დოვლათით ავსება-გამდიდრებას, — დავითის ისტორიკოსი საკუთრივ მეფეს მიაწერს და მისი პიროვნული ღირსებებით ხსნის. ნამდვილად კი ყველაფერი ეს ქართველი ხალხის სისხლით, შრომითა და ოფლით იყო მოპოვებული. ხალხი იყო საშინაო თუ საგარეო გამარჯვების შემოქმედი, ქვეყნის ძლიერების ფუძე, მისი ხმალი და გუთანი. მაგრამ ამ ხალხს მორგანიზებული, წარმმართველი ძალა სჭირდებოდა. ასეთ ძალას კი ფეოდალურ ქვეყანაში მეფე და მისი ხელისუფლება წარმოადგენდა. ცხადია, ბევრი იყო დამოკიდებული სამეფო ხელისუფლების გონივრულობასა და უნარიანობაზე, ხალხის დიდი ძალის სწორი, კანონზომიერი გზით წარმართვაზე. ამიტომ ფეოდალური ხანის ოფიციალური ისტორიკოსები მხოლოდ მეფესა და მის ძალას ხედავდნენ, მას მიიჩნევდნენ ისტორიის შემოქმედად და მის შესახებ წერდნენ. თვით ხალხს კი ივიწყებდნენ, მათი გმირობისა და თავდადების შესახებ არაფერს ამბობდნენ. ამით აიხსნება, რომ ჩვენს ძველ საისტორიო თხზულებებში არ ჩანს იმ ქართველ გმირთა, ხალხის შვილთა სახელები, რომელთაც თავი დასაღეს დიდგორის ველზე თუ სხვა ბრძოლებში და თავგანწირვით უზრუნველყვეს თავისი ხალხის გამარჯვება, მისი ნათელი მომავალი.

დიდგორის ველზე გამარჯვება იმდენად დიდმნიშვნელოვანი აყო და ისე ფართოდ გამოხმაურება ჰპოვა იმდროინდელ მსოფლიოში, რომ ამ ბრძოლასა და დავით აღმაშენებელზე შეიქმნა და გავრცელდა სხვადასხვაგვარი ლეგენდები. ასეთი ლეგენდების წარმოშობას ხელს უწყობდა სხვადასხვა ენაზე დაწერილი საისტორიო მოთხრობები თუ წერალები დავითისა და ამ სახელგანთქმული ბრძოლის შესახებ.

ასე მაგალითად, XII საუკუნის პირველი ათეული წლების დასავლეთ ევროპაში ფართოდ გავრცელდა ცნობა საქართველოს მეფის, დავითის მეუღლის მიერ (წყაროს მიხედვით ქვრივის) იერუსალიმში ჩატანილი ჯვრის პარიზის ღვთისმშობლის ტაძარში გაგზავნის შესახებ. ეს საინტერესო ცნობა ეკუთვნის ღვთისმშობლის ტაძრის ხუცესს, იმ დროისათვის იერუსალიმში მყოფ ანსელუსს, რომელსაც ეს ჯვარი, მისი სიტყვით, თვით დავითის ქვრივისაგან შეუძენია და სათანადო წერილითურთ 1108 წელს დიდი პატივით გაუგზავნია პარიზში, ღვთისმშობლის ტაძრის საკრებულოსათვის. ანსელუსის წერილი, როგორც ამ ჯვრის დიდი ღირსების მათუწყებელი დოკუმენტი, ჯვართან ერთად დღემდე დაცულია პარიზის ხსენებულ ტაძარში. იგი არაერთხელ გამოქვეყნებულა ევროპაში, როგორც ლათინურ, ფრანგულ, ასევე ქართულ ენაზედაც.

ჩვენ ამჟამად ამ ჯვრის თავისთავად საინტერესო ისტორია და მასთან დაკავშირებული საკითხები კი არ გვაინტერესებს, არამედ ის, თუ როგორ ვრცელდებოდა ცნობები ევროპაში საქართველოსა და მისი იმდროინდელი მეფის შესახებ. ანსელუსი თავის წერილში იტყობინებოდა: „ამ ჯვარს დავით, მეფე ქართველთა... უაღრეს თაყვანისცემას და სიყვარულს უძღვნოდა, ის დავითი, რომელსაც მისი წინაპრებივით, კასპიის კარი ეჭირა და დაუცავს... ვისი ქვეყანა და სამეფო მიდიელთ და სპარსთა წინააღმდეგ ჩვენი, ასე ვთქვათ, წინა ბურჯია“. როგორც ვხედავთ, ევროპელ ჯვაროსნებს, ჯერ კიდევ XII საუკუნის დამდეგს კარგად ესმოდათ სა-

ქართველოს მნიშვნელობა. მას იმედის თვალთ უყურებდნენ როგორც წინა ზღუდესა და ბურჯს თავიანთი საქმიანობის წარმატებისათვის აღმოსავლეთში. საქართველოს მნიშვნელობა ევროპელ ჯვაროსანთა თვალში განსაკუთრებით მას შემდეგ გაიზარდა, რაც დავით აღმაშენებელმა დიდ წარმატებებს მიაღწია თურქ-დამპყრობლებთან ბრძოლაში და განსაკუთრებული გამარჯვება მოიპოვა დიდგორის ველზე. ცნობა ამ დიდი გამარჯვების შესახებ ევროპაში იმავე წლებიდან გავრცელდა გოტიეს ზემოხსენებული ქრონიკის წყალობითაც. მაგრამ დავით აღმაშენებელს აღმოსავლეთის ევროპელები ადრეც იცნობდნენ, როგორც თურქთა წინააღმდეგ მებრძოლს არა მარტო საკუთრივ საქართველოს ტერიტორიაზე, არამედ მის საზღვრებს გარეთაც, როგორც ჯვაროსნული ომების ერთ-ერთ თვალსაჩინო მონაწილეს. XII საუკუნესა და XIII საუკუნის დამდეგს, გავრცელებული ცნობით, დავით აღმაშენებლის ლაშქარი ჯვაროსნებთან ერთად იბრძოდა იერუსალიმში. ამ მხრივ საინტერესო ცნობა დაუცავს თამარ მეფის თანამედროვე ქართველ ისტორიკოსს; იგი წერდა: „ახლისა დავითისანი (ე. ი. დავით აღმაშენებლის) წყობათა დავითისათა იერუსალიმს ერთობდესო“, ე. ი. დავით აღმაშენებლის ჯარები იერუსალიმში დავით წინასწარმეტყველის რაზმებთან გაერთიანებული იყვნენო. როგორც თავის დროზე აკად. კ. კეკელიძემ განმარტა, დავით წინასწარმეტყველის რაზმებად აქ ალეგორიულად იგულისხმებიან ჯვაროსნები, რომელთაც თითქოს მიზნად ჰქონდათ დავით წინასწარმეტყველის სატახტო ქალაქის იერუსალიმის განთავისუფლება „ურჯულოთაგან“. თამარის ისტორიკოსს, რომელიც დავითის დროიდან ერთი საუკუნის შემდეგ ცხოვრობდა, ეს ცნობა ძველი წყაროების, ან კიდევ, გადმოცემების მიხედვით ექნებოდა შეტანილი თავის საისტორიო თხზულებაში. ასეთი ცნობა მისთვის შეეძლოთ მიეწოდებინათ თვით ჯვაროსნებსაც, რომელნიც, მისივე სიტყვით, დავითის შვილიშვილის, გიორგი მესამისა (1156—1184 წწ.) და თამარის დროსაც აგრძელებდნენ კავშირ-ურთიერთობას საქართველოს სახელმწიფოსთან. თამარის ისტორიკოსს იმ მეფეთა შორის, რომელნიც გიორგი მესამესთან ძმობდნენ და მას „სძღვენობდეს“ (ე. ი.

ძღვენს უგზავნიდნენ), მოხსენებულნი ჰყავს მეფენი „იერუსალიმს ალამანთან“. „ალამანებს“ ანუ ალემანებს ფრანგები უწოდებდნენ გერმანელებს; ასე რომ, ქართველი ისტორიკოსის ამ ცნობაში იერუსალიმის გერმანელი (ევროპელი) ფეოდალი-მეფეების საქართველოს მეფესთან ურთიერთობის შესახებ არის საუბარი.

დავითის შესახებ გავრცელებულმა ამგვარმა ცნობებმა და იმ ურთიერთობამ, რომელიც საუკუნის მანძილზე საქართველოსა და ჯვაროსნებს შორის არსებობდა, როგორც ჩანს, დასაბამი მისცა ფართოდ გავრცელებულ ლეგენდას „მეფე-მღვდელმთავარ იოანეზე“. ეს ლეგენდა წარმოიშვა ჯვაროსანთა ლაშქრობების ხანაში და გავრცელდა ჩინელებში, თურქებში, მონღოლებში, სპარსელებში, ინდოელებში, არაბებში, სომხებსა და ყველა იმ ევროპელ ხალხებშიც, რომელნიც მონაწილეობას იღებდნენ ჯვაროსნულ ომებში. ლეგენდამ ლიტერატურული გზით შეაღწია რუსეთშიც. ასე რომ, იგი ფაქტიურად მთელ მსოფლიოში ფართოდ მოარულ ლეგენდად არის მიჩნეული. მისი ერთ-ერთი უძველესი ვარიანტი მოტანილია გერმანელი მემპტიანის ოტო ფრაიზინგენის ქრონიკაში. მისი შინაარსი, ქრონიკის მიხედვით, ასეთია: „ყაბლას კათოლიკე ეპისკოპოსი 1145 წელს ევროპაში ჩამოვიდა, რათა პაპისათვის შეეჩვილა სხვადასხვა საქმეთა შესახებ და ამავე დროს გერმანიის იმპერატორი და საფრანგეთის მეფე ამოძრავებინა მოკლე ხნის წინათ დაკარგული ედესის ხელახალი დაპყრობისათვის. ამასთან, ჰყვებოდა იგი, რამდენიმე წლის წინათ ვიღაც მეფე და ბერი იოანე, რომელიც სპარსეთისა და სომხეთის გაღმა, უკიდურეს აღმოსავლეთში ცხოვრობს და თავის ხალხთან ერთად ქრისტიანულ, მაგრამ ნესტორიანულ* ეკლესიას ეკუთვნის, სპარსელთა და მიდიელთა მეფე ძმებს, სახელად სემიარდად ცნობილთ, თავს დაესხა და მათი რეზიდენცია ეკატანია... დაიპყრო. დასახელებული მეფეები (ძმები) თავიანთი სპარსული, მიდიური და ასურული ჯარებით გაემართნენ მის წინააღმდეგ. ბრძოლა სამი დღე გაგრძელდა,

* ნესტორიანობა — ერთ-ერთი მიმდინარეობაა ქრისტიანულ რელიგიაში, წარმოიშვა V საუკუნის ბიზანტიაში და გავრცელდა აღმოსავლეთის ქვეყნებშიც.

ვინაიდან ორივე მხარე გაქცევას სიკვდილს არჩევდა. და ბოლოს, მღვდელმთავარმა იოანემ, რომელსაც ასე უწოდებენ ჩვეულებრივ, სპარსელები გააქცია და გაიმარჯვა. ამ გამარჯვების შემდეგ... მღვდელმთავარ იოანეს სურდა სწრაფად დახმარებოდა იერუსალიმიან ტაძარს, მაგრამ ჯარი, რომელიც ტიგროსს მიაღვა, ვერ გადავიდა გადასასვლელების უქონლობის გამო, შემდეგ იგი ჩრდილოეთით მიბრუნდა, ვინაიდან მას მოახსენეს, რომ იქ მდინარე ყინულითაა დაფარულიო“.

ამ ლეგენდამ საუკუნეთა მანძილზე მრავალგვარი ცვლილება განიცადა, რაც აძნელებს იმ ისტორიული პიროვნების ამოცნობას, რომელიც იოანე მეფე-მღვდელმთავრის ქვეშ იგულისხმებოდა; საამისოდ არა ერთი მოსაზრება გამოითქვა ევროპულ ლიტერატურაში.

ფუ დაუუკვირდებით თვით ქრონიკის თხრობას, დავინახავთ, რომ მასში სრულიად აშკარად მოჩანს იმ ნახევრად ლეგენდარული ცნობების ანარეკლი, რომელიც დავით აღმაშენებლისა და დიდგორის ბრძოლის შესახებ აღწევდა ევროპულ ჯვაროსნებთან. როგორც ანაელუსის ზემომოტანილი წერილიდან. ჩანს, ჯვაროსნების მიერ დავით აღმაშენებელი ჯერ კიდევ ადრე, „მიდიელებისა და სპარსელების“ წინააღმდეგ ბრძოლაში წინა ბურჯად ყოფილა მიჩნეული; მისი ქვეყანაც ხომ „არმენიისა და სპარსეთის მიღმა“ მდებარეობდა. ასე რომ, „არმენიისა და სპარსეთის მიღმა მცხოვრები“ მეფე-მღვდელმთავარი“ სხვა ვინ უნდა იყოს, თუ არა დავით აღმაშენებელი — აღმოსავლეთის იმ ძლიერი ქრისტიანული სახელმწიფოს მეფე, რომელიც მაშინ ფართო მასშტაბის გადამწყვეტ ბრძოლეს აწარმოებდა თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგ. მართლაც, როგორც ეს უკანასკნელ ხანებში გაირკვა, ამ ლეგენდის თავდაპირველ ვარიანტში მთავარ გმირად იოანე მეფე-მღვდელმთავარი კი არ ყოფილა დასახელებული, არამედ მეფე დავითი. ლათინურ ენაზე შედგენილ XII საუკუნის ინგლისურ ქრონიკაში ნათქვამია: „დავითი, რომელზედაც ბევრი რამ გვსმენიო, ჩვენ იოანესთან გვყავდა გაიგივებულიო“. ამასვე ადასტურებს დავითის ხშირად მოხსენიება ევროპულ ქრონიკებ-

ში და მისი მიჩნევა მიდიისა და სპარსეთის დამპყრობად. ასე მაგალითად, ისევე ინგლისური ქრონიკის მოთხრობით: „მთელ საქრისტიანოში გავრცელდა ხმა, რომ მეფე დავითი აურაცხელი ჯარით დაიძრა ინდოეთიდან და უკვე დაიპყრო მიდია და სპარსეთი“.

ამრიგად, მთელს იმდროინდელ მსოფლიოში ასე ფართოდ გავრცელებული ეს ლეგენდა დავით აღმაშენებელსა და მის დროს გადახდილ ომებზე იყო შექმნილი.

დიდგორისა და საერთოდ, დავით აღმაშენებლის ბრძოლის ლეგენდარულ სამოსელში გახვევის საფუძველი იყო ის ისტორიული წყაროები, რომელნიც, მართლაც ნახევრად ფანტასტიკურად წარმოგვიდგენდნენ პატარა ქვეყნის მეფის მცირე, ორმოცდაათათასიანი ლაშქრის გამარჯვებას დიდი ქვეყნების მფლობელთა ნახევარმილიონიან თუ ექვსასათასიან ლაშქარზე. ის უცხოური თუ ქართული წყაროები, რომლებიც ამ ომის შესახებ მაშინ არსებობდა, დიდგორის ველზე გამარჯვებასა და მის სარდალს, დავით აღმაშენებელს ძველი ისტორიის ბევრ სახელგანთქმულ ომსა და დიდ ისტორიულ პირებზე მალლა აყენებდა და მეტი შექების ღირსად მიიჩნევადა.

დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, დიდგორის ბრძოლა ღირსი იყო აღეწერათ და შეექოთ ძველი დროის „დიდთ და სახელოვან გამომეტყველებს“, სიტყვის ოსტატებს: ჰომეროსს, არისტობულს თუ იოსებ ფლავიოსს. მაგრამ არც ჰომეროსს, რომელმაც ტროადელთა ომი შეაქო, არც არისტობულს, რომელიც ალექსანდრე მაკედონელის ბრძოლებს ადიდებდა და არც იოსებ ფლავიოსს. რომელიც ვესპასიანეს ცხოვრებას აღწერდა, „ნივთნი საქმეთანი არა აქუნდეს კმად მისათხრობელად“. ე. ი. ბევრი არაფერი ჰქონდათ მოსათხრობი შედარებით იმასთან, რაც დავითმა გააკეთაო. მათ რომ ჰქონოდათ „ნივთად საქმენი დავითისანი“, კერძოდ, დიდგორის ბრძოლაში მისი ასე სწრაფი და ბრწყინვალე გამარჯვება და ეს აღეწერათ „ჯეროვნად მათისაებრ რიტორობისა“, აი, მაშინ დასახელებული „სახელოვანნი გამომეტყველნი“ ღირსნი იქნებოდნენ „ჯეროვანისა ქებისაო“. რა საქებარია ტროადელთა ომი, რომელიც ოცდარვა წელიწადს გაგრძელდა, მაშინ როცა დავითმა

დიდგორის ველზე ეს დიდი ბრძოლა სამ საათში გამარჯვებით და-
ავგირგვინაო, — აცხადებს ისტორიკოსი.

როგორც ვხედავთ, დავითის ისტორიკოსის აზრით, დიდგორის
ბრძოლა უფრო მეტი შექებისა და დიდების ღირსია, ვიდრე ტროა-
დელთა თუ ალექსანდრე მაკედონელის ომები. მაგრამ თუ ეს
უკანასკნელნი ასე დიდად ჩანან ისტორიაში, ვიდრე დავითი და
მისი დიდგორის ბრძოლა, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი თვით
კი არ იყვნენ დიდნი, არამედ „დიდსა მიემთხვენენ მაქებელსაო“
(დიდი ჰყავდათ მაქებარნი) ჰომეროსისა თუ არისტოტელის სახით.
დავითის ისტორიკოსი ამითაც არ კმაყოფილდება. მისი სიტყვით,
თვით ალექსანდრე მაკედონელიც მარტოოდენ ქართველთა ლაშ-
ქრით „ვერცარას იქმოდა კარგსა“. დავით აღმაშენებელმა კი. ამ
პატარა ქვეყნის მეფემ, თავისი მცირე ლაშქრით დიდი საქმეები
გააკეთა, — „კუერთხი მეფობისა ესოდენ დამდაბლებული“ „იპყრა
ესრეთ მალლად. ვითარ ვერვინ სხვამან“... და რომ „დავითს
სპარსთა ჰქონებოდა მეფობა, ან ბერძენთა და პრომთა ძალი, ან
სხვათა დიდთა სამეფოთა, მაშინამცა გენახნეს ნაქნარნი მისნი,
უაღრეს სხვათა ქებულთანო“.

ასე აღიღებდა დიდგორის ბრძოლასა და საერთოდ, დავითის მო-
ღვაწეობას მისი თანამედროვე ისტორიკოსი. მაგრამ მას ესეც სა-
კმარისად არ მიაჩნდა და დავითისა და დიდგორის ბრძოლის შესა-
ქებად ძველ მეისტორიეებსა და ენაწყლიან „გამომეტყველებს“ მო-
უხმობდა: მე ვერ შევძელი ყველაფრის ისე მოთხრობა, როგორც
ეს დავითსა და მის ნამოღვაწარს ეკადრებოდა; მე კი არა, ძველი
დროის „სახელოვან გამომეტყველებს“ უნდა ჰქონოდათ დავითის
საქმე საქებრადო, — წერს იგი.

დიდგორის ბრძოლის ასეთივე შეფასება გაისმის დავითის სხვა
თანამედროვეთა ნაწერებშიც. XII საუკუნის პირველი ნახევრის
ცნობილ ქართველ მოღვაწეს არსენ იყალთოელს ეპიტა-
ფიის სახით დაუწერია დავით აღმაშენებლის შესახებ ოთხტაეპია-
ნი ლექსი, რომელიც შემდეგ, როგორც ჩანს, ხალხში გავრცელე-
ბულა და არაერთხელ გამოქვეყნებულა, როგორც ხალხური პოე-
ზიის ნიმუში. ამ ლექსმა, ლიტერატურული თუ ხალხური შემოქ-
მედების გზით, ჩვენამდე ასეთი სახით მოაღწია:

„ვინ ნაჭარმაგევს“* მეფენი თორმეტნი პურად დამესხნეს, თურქნი, სპარსნი და არაბნი საზღვართა გარე გამესხნეს, თევზნი ამერთა წყალთაგან იმერთა წყალთა შთამესხნეს, აწე ამათსა მოქმედსა გულზედან ხელი დამესხნეს“.

როგორც ვხედავთ, ქართველი ხალხის წარმოდგენითაც დავითი აყო ის, ვინც მძიმე ბრძოლებით ქვეყნის საზღვრებს იქით გადარეკა ყველა ჯურის დამპყრობელი — თურქების, სპარსელებისა თუ არაბების სახით, ვინც გააერთიანა და ერთიან კულტურულ-პოლიტიკურ ერთეულად აქცია იმერ-ამერი, ვინც ახლო თუ შორეული მეზობელი ქვეყნების მეფენი „მისსა ჩრდილსა ქვეშე“ შეჰყარა, „ნაჭარმაგევს პურად დასხა“ და მრავალ ომგადასდილ ქვეყანას მშვიდობა მოუპოვა...

ასე დაუკავშირა მალღიერმა ქართველმა ხალხმა საკუთარი სისხლითა და ოფლით მოპოვებული გამარჯვებანი ძველი საქართველოს გამოჩენილი მოღვაწის — დავით აღმაშენებლის — სახელს.

* * *

მრავალმა საუკუნემ გადაიარა დიდგორის ბრძოლის შემდეგ; ამ ხანგრძლივ ისტორიულ პერიოდში ქართველ ხალხს არაერთხელ ჰქონია განსაცდელისა და ლხინის დღეები, არაერთხელ უზეიმია გამარჯვება თუ გაუზიარებია დამარცხებულის მძიმე ხვედრი, არაერთხელ განუცდია დიდგორის სიხარული და კრწანისის ტრაგედია, მაგრამ არასოდეს დავიწყნია თავისი წარსული, ქვეყნისათვის თავდადებული გმირი წინაპრების სახელი.

იღია ჰავჰავადე დავით აღმაშენებლისადმი მიძღვნილ ერთ-ერთ წერილს ასე იწყებდა: „არ ვიცი სხვა როგორ ჰფიქრობს და ჩვენ კი ასე გვეგონია, რომ ერის დაცემა და გათახსირება მაშინ იწყება, როცა ერი, თავის საუბედუროდ, თავის ისტორიას ივიწყებს“... „დავიწყება ისტორიისა მომასწავებელია ერის სულით და ხორციით მოშლისა... წარსული მკვიდრი საძირკველია აწმყოსი,

* ნაჭარმაგევი — მეფეთა სადგომი ქართლში, გორის მახლობლად, მის ჩრდილოეთით.

როგორც აწმყო — მომავლისა. ეს სამი სხვადასხვა ხანა, სხვადასხვა ეპოქაში ერის ცხოვრებისა ისეა ერთმანეთზე გადაბმული, რომ ერთი უმეოროდ წარმოუდგენელი, გაუგებარი და გამოუცნობია“.

მართლაც, ქართველი ხალხის გმირული ბრძოლისა და შრომის მრავალსაუკუნოვან მდიდარ წარსულზეა აღმოცენებული ჩვენი დღევანდელი დღე. ამიტომაც, რომ გამარჯვებულმა და ძლიერმა აწმყომ, კომუნისტური საზოგადოების მშენებელმა ქართველმა ხალხმა არ დაივიწყა შორეული ისტორიული წარსულის დიდმნიშვნელოვანი მოვლენები და თავის ახალ მატთანში, სხვა მრავალთა შორის, ღირსეული ადგილი დაუთმო დიდგორის ბრძოლაში პროგრესისა და უკეთესი მერმისისათვის თავდადებულ გმირებს.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წყაროები და ლიტერატურა დიდგორის ბრძოლის შესახებ	3
საქართველო დიდგორის ბრძოლის წინ . . .	19
დიდგორის ბრძოლის მიზეზები	40
დიდგორის ბრძოლა:	49
მოწინააღმდეგეთა ლაშქარი, მისი შედგენილობა	49
ბრძოლა დიდგორის ველზე	64
დიდგორის ბრძოლის შედეგები და მნიშვნელობა	77